

ISSN 2309-9763

<https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-35>

Педагогічна освіта: теорія і практика

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

№ 35 (2–2023)

Заснований

24 квітня 2009 року

Засновник

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
Інститут педагогіки НАПН України*

Головний редактор

Бахмат Наталія Валеріївна

Видається

2 рази на рік

Зареєстровано

Міністерством юстиції України

**Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15071-3643 Р**

Рекомендовано до друку

рішеннями вчених рад

*Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
(протокол № 14 від 28.12.2023 р.)*

Рецензування статей здійснено членами
редакційної колегії та зовнішніми
рецензентами

Адреса редакції:

*32302, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Симона Петлюри, 1/б,*

Педагогічний факультет

*Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
тел (03849)33492*

E-mail: pedosv@kpmu.edu.ua

Збірник наукових праць включено до **Переліку наукових фахових видань України, Категорія «Б»**, педагогічні спеціальності – 011, 012, 013, 014, 015 (наказ МОН України від 17.03.2020 № 409 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 26 лютого і 6 березня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 року № 975»).

Індексується: Index Copernicus; CEJSH; Google Scholar; CrossRef.

Архівується НБУ імені В.І. Вернадського

**Кам'янець-Подільський
2023**

Голова редакційної колегії: **БАХМАТ Наталія Валеріївна,**

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Україна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

САЄНКО Григорович Володимир, доктор наук з організації та управління, доцент, Вища школа управління та адміністрування в Ополе, Польща;
СЕДЛАКЧЕК-ШВЕД Олександра, доктор соціальних наук у галузі педагогіки, доцент, Університет Яна Длугоша в Ченстохово, Польща;
ФАСНЕРОВА Маргіна, доктор соціальних наук у галузі педагогіки, доцент, Палацкий університет Оломоуц, Чехія;
ГАЛАМАНЖУК Леся Людвигівна, доктор пед. наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Україна;
ГРИБАН Григорій Петрович, доктор пед. наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна;
ДЕМЧЕНКО Олена Петрівна, канд. пед. наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна;
ДУДОРОВА Людмила Юрїївна, доктор пед. наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна;
КАРТАШОВА Любов Андріївна, доктор пед. наук, професор, Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, Україна;
ЛАБУНЕЦЬ Віктор Миколайович, доктор пед. наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Україна;
ЛЮБАРЕЦЬ Владислава Вікторівна, доктор пед. наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна;
МАТВІЄНКО Олена Валеріївна, доктор пед. наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна;
ОНУФРІЄВА Ліана Анатоліївна, доктор психологічних наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Україна;
ПАВЛЮК Євген Олександрович, доктор пед. наук, професор, Хмельницький національний університет, Україна;
ТЕРЕНТЬЄВА Наталія Олександрівна, доктор пед. наук, професор, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна;
ФРИЦЮК Валентина Анатоліївна, доктор пед. наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна;
ФЕДІРЧИК Тетяна Дмитрівна, доктор пед. наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна;

АСОЦІЙОВАНІ РЕДАКТОРИ

АНДРОЩУК Ігор Петрович, доктор пед. наук, професор, Хмельницький національний університет, Україна;
АНДРОЩУК Ірина Василівна, доктор пед. наук, професор, Хмельницький національний університет, Україна;
ВАЛАТ Войжеш, доктор пед. наук, професор, Жешувський університет, Жешув, Республіка Польща;
ГЕВКО Ігор Васильович, доктор пед. наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Україна;
КОСЕНЧУК Ольга Геннадіївна, канд. пед. наук, доцент, Державна установа «Український інститут розвитку освіти», Національний авіаційний університет, Україна;
МАРТИНЕЦЬ Лілія Асхатівна, доктор пед. наук, професор, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, Україна

Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н.В.]. Вип. 35 (2–2023). Київ: Міленіум, 2023. 226 с. (Index Copernicus), категорія Б.

У збірнику наукових праць висвітлюються результати фундаментальних і теоретико-прикладних досліджень у галузі педагогіки та інноваційних технологій в освіті; розглядаються питання підготовки педагогічних працівників до навчання і виховання здобувачів освіти в дошкільній, загальній середній, фаховій передвищій, професійній, післядипломній освіті й у процесі підвищення кваліфікації працівників освіти.

Для науковців, науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів дошкільної, загальної середньої, професійної, фахової передвищої та вищої освіти, інститутів післядипломної педагогічної освіти, аспірантів, докторантів.

ISSN 2309-9763

<https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-35>

Pedagogical Education: Theory and Practice

KAMIANETS-PODILSKYI
IVAN OHIIENKO NATIONAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF PEDAGOGY OF NAES OF UKRAINE

Issue 35 (2–2023)

Founded

April, 24, 2009

The founder

Kamianets-Podilskyi National
Ivan Ohiienko University
Institute of Pedagogy of the National
Academy of Educational Sciences of
Ukraine

*by decisions of scientific councils of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko
National University
(Protocol No 14 as of 28.12.2023)*

Chief Editor

Bakhmat Nataliia Valeriivna

*The articles are reviewed by the members
of the editorial board and external reviewers*

Frequency

2 times a year

Registered

Ministry of Justice of Ukraine

**Certificate of state registration of the print
media series KB № 15071-3643 P**

The address of the editorial office:

32302, Kamianets-Podilskyi,
Symon Petliura str., 1/6,
Pedagogical Faculty of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National
University
Tel.: (03849)33492
E-mail: pedosv@kpmu.edu.ua

Recommended for publication

The collection of research papers was added to **the list of scientific professional editions of Ukraine, Category "B"**, pedagogical specialties - 011, 012, 013, 014, 015 (order of the Ministry of Education of Ukraine dated March, 17, 2020 No 409 "On endorsing the Attestation board decision on Activities of the Specialized Scientific Council of February, 26, 2020 and March, 6, 2020 and amendments to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July, 11, 2019 No 975").

Indexing: Index Copernicus; CEJSH; Google Scholar; CrossRef.

Archiving National Library of Ukraine named after V I Vernadsky

**Kamianets-Podilskyi
2023**

Head of the editorial team: **BAKHMAT Nataliia Valeriivna**,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chair of the Department of the
Department of Theory and Methods of Primary Education, Kamianets-
Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Ukraine

EDITORIAL TEAM

SAIENKO Volodymyr, Habilitated doctor in organization and management, Academy of Management and Administration in Opole, Poland
SIEDLACZEK-SZWED Aleksandra, Habilitated doctor of social sciences in the field of pedagogy, Associate Professor, Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland;
FASNEROVÁ Martina, Habilitated doctor of social sciences in the field of pedagogy, Associate Professor, Palacky University Olomouc, Czech Republic;
GALAMANZHUK Lesya, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Ukraine;
GRIBAN Grygoriy, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Zhytomir Ivan Franko State University, Ukraine;
DEMCHENKO Olena, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
DUDOROVA Ludmila, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine;
KARTASHOVA Liubov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, State Institution of Higher Education "University of Educational Management" of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine;

LABUNETS Viktor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Ukraine;
LIUBARETS Vladyslava, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukrainian State University named after Mykhaylo Drahomanov, Ukraine;
MATVIIENKO Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukrainian State University named after Mykhaylo Drahomanov, Ukraine;
ONUFRIIEVA Liana, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Ukraine;
PAVLYUK Yevgen, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khmelnytskyi National University, Ukraine;
TERENTIEVA Nataliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine;
FRYTSIUK Valentina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine;
FEDIRCHYK Tetiana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kyiv, Ukraine

ASSOCIATE EDITORS

ANDROSHCHUK Ihor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khmelnytskyi National University, Ukraine;
ANDROSHCHUK Iryna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khmelnytskyi National University, Ukraine;
WALAT Wojciech, Doctor of Pedagogy, Professor, Rzeszow University, Zheshuv, Poland;
HEVKO Ihor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine;

KOSENCHUK Olha, Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ukrainian Institute of Education Development, National Aviation University, Ukraine;
MARTYNETS Liliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine

Pedagogical Education: Theory and Practice: Collection of research papers / Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University; Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine [chief editor Bakhmat N.V.]. Issue 35 (2–2023). Kyiv: Milenium, 2023. 226 p. (Index Copernicus), category B.

In the collection of research papers, the findings of fundamental and theoretical and applied research in the field of Pedagogics and innovative technologies in education are ascertained; the issues of training for teaching and educating learners in pre-school, comprehensive, secondary vocational, professional and post-graduate education and in the process of in-service training are addressed.

The collection of research papers is targeted at scholars, researchers and educators of pre-school, comprehensive, secondary vocational higher education and postgraduate pedagogical education institutions and postgraduate and postdoctoral students.

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-35-7-20>

УДК 37:378+316

Бабенко Світлана Анатоліївна,

здобувачка 3 курсу СО «доктор філософії»,

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

Київ, Україна,

директор Вугледарської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2

Вугледарської міської ради Донецької області

Вугледар, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7683-9804>

yasiba2016@gmail.com

ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗМІН У КАДРОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ЗАГАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ВІД ТРАДИЦІЙ ДО ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті розглянуто доцільність використання гендерного підходу в управлінні закладом загальної середньої освіти на протигагу традиційного менеджменту. Підкреслено, що основним законом держави визнано, що людина – найвища соціальна цінність. Поєднуючи національно-культурні та загальнолюдські цінності, має створити рівні, сприятливі умови для формування особистості, яка визнаватиме права всіх членів суспільства. Саме така особистість має бути будівельником демократичного суспільства.

Наголошено, що рівні умови виховання та навчання здобувачів освіти мають формувати і їхні рівні можливості. Зазначено, що професіоналізм не має статі. Визначено, що соціальні стереотипи, які притаманні суспільствам багатьох країн, існують і дотепер. Підкреслено, що саме школа відіграє тут неабияку роль. Однією з таких суспільних цінностей є гендерна рівність.

Розкрито, що поява гендерних освітніх технологій пов'язана зі зростанням протиріч між відтворенням патріархальних стереотипів у взаємодії статей і реальній трансформації гендерних відносин у сучасному українському суспільстві. Одне з завдань, яке постає перед українською науковою школою в питаннях кадрового менеджменту, це врахування особливостей українського менталітету.

Підкреслено, що забезпечення рівних прав жінок і чоловіків є принципово важливою складовою процесів демократизації, маркером європейського вибору України, який обов'язково має бути втіленим для забезпечення гендерної рівності; проаналізовано специфіку застосування гендерного підходу у формуванні особистості.

Зазначено, що метою гендерного виховання є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини в соціумі. Чоловік і жінка – це продукти культури свого суспільства, а обрані для них суспільством гендерні ролі – це соціальні

очікування. Пріоритетну роль у гендерному вихованні мають займати сучасні технології навчання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, будуються на основі різносторонньої взаємодії.

Ключові слова: кадровий менеджмент; гендер; гендерний підхід; особистість; цінність.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Актуальність проблеми. «When Adam delved and Eve span, Who was then the gentleman?» – заявляв проповідник Дж. Болл ще наприкінці 14 століття. Рівний доступ до ресурсів і рівні права чоловіків та жінок розглядались ще тоді, щоправда, ці ідеї вважались антирелігійними та занадто революційними. І хоч минуло більше ніж півтисячоліття, ми і зараз можемо задати собі це запитання: «Чи дійсно ми, жінки та чоловіки, маємо рівний доступ до ресурсів та рівні права?».

«Від початку всі люди від природи були створені однаковими, і наша неволя або рабство виникло через несправедливе гноблення неслухняних людей. Бо якби Бог від початку мав рабів, то Він призначив би, хто раб, а хто вільний. І тому я закликаю вас подумати про те, що тепер настав час, призначений нам Богом, коли ви можете (якщо бажаєте) скинути ярмо рабства і відновити свободу» [1].

Соціальні стереотипи, які притаманні суспільствам багатьох країн, існують і дотепер. І якщо відслідкувати шлях їх формування, ми побачимо, що саме школа відіграє тут велику роль. Основним законом держави визнано, що людина – найвища соціальна цінність. Тож освіта, поєднуючи національно-культурні та загальнолюдські цінності, має створити рівні, сприятливі умови для формування особистості, яка визнаватиме права всіх членів суспільства. Саме така особистість має бути будівельником демократичного суспільства. Однією з таких суспільних цінностей є гендерна рівність.

Оптимізація роботи всіх закладів освіти, системи освіти потребує вдосконалення управління на всіх ланках у напрямі його гуманізації та демократизації. Одним із істотних важелів підвищення професійної культури в освіті є забезпечення поступового переходу від традиційного управління закладом загальної середньої освіти до управління на засадах гендерного підходу.

Закон України «Про освіту» визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [2].

В умовах воєнного часу питання подолання гендерних стереотипів та створення рівних умов для самореалізації здобувачів освіти є одним із головних завдань сфери освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемаам гендерного підходу в освіті присвячені роботи М. Гоголь-Саврій, Л. Смоляр, О. Цокур та І. Іванова, Р. Ліончук, В. Кравець, А. Мудрик, С. Вихор, Л. Штильова, С. Макаренко та ін.

Аналіз літератури дозволив нам визначити, що суб'єктом роботи менеджера є кадри організації, а найважливішим компонентом системи управління є люди, які займають певні професійно-посадові позиції в структурі організації. Багато дослідників відрізняють терміни «кадри», «персонал», «людські ресурси», але В. Кноррінг відзначив, що якби цей суб'єкт не був названий, мова йтиме про одне і те ж. Отже, і терміни «кадровий менеджмент», і «управління персоналом», і «управління кадрами» – тотожні.

Проте, незважаючи на широкий спектр наукових праць, теоретичні та практичні аспекти кадрового менеджменту та підвищення кадрового потенціалу закладів освіти в умовах європейської інтеграції України досліджені недостатньо. Саме відсутність теоретичних розробок із означеної проблеми і спонукала до виконання цього дослідження.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – висвітлити актуальні аспекти інтеграції гендерного підходу в національну систему загальної середньої освіти на сучасному етапі, зацентувати увагу на співвідношенні у навчанні гендерного та традиційного підходів.

Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення таких **завдань**: визначити поняття «гендерна соціалізація», «гендерна освіта та виховання», «гендерний підхід»; підкреслити роль школи у формуванні соціальних гендерних стереотипів у сучасній системі освіти України; вказати на важливість інтеграції гендерного підходу в систему освіти та інші сфери життєдіяльності суспільства; показати позитивні наслідки воєнного часу для вирішення питання гендерної рівності у системі освіти.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Будь-яка війна або революція призводить до докорінних змін у житті суспільства. І саме нестача робочих рук, «відтік мізків», безповоротні втрати серед чоловічого населення буквально змусять наше суспільство зробити свій вибір на користь жінки, відкрити їй «вікно можливостей» [3].

Руйнація стереотипів – справа тривалого часу, є небезпека, що на зміну старим придуть нові стереотипи. Але необхідність відродження країни та відновлення економіки має змусити владу звернути увагу на систему освіти. Не тільки на заклади вищої освіти, які безпосередньо мають готувати фахівців, але й на заклади загальної середньої освіти з метою запобігання тому, щоби в них продовжували формуватися старі гендерні стереотипи.

Війна показала значущість рівних можливостей для жінок та чоловіків на полі бою, необхідність давати однакову військову підготовку як юнакам, так і дівчатам. А наявність такого сусіда, як росія, змусить наше суспільство насамперед звернутись до системи освіти та змінити її зміст.

Поява гендерних освітніх технологій пов'язана зі зростанням протиріч між відтворенням патріархальних стереотипів у взаємодії статей і реальній трансформації гендерних відносин в сучасному українському суспільстві [4]. Одне з завдань, яке постає перед українською науковою школою в питаннях кадрового менеджменту – це врахування особливостей українського менталітету. Поки що жодна з наукових робіт не показує вирішення цієї проблеми.

Про необхідність підготовки майбутніх педагогів та реалізації гендерного підходу в процесі навчання педагогів, як інструмент підвищення ефективності їх соціально-педагогічної діяльності, йде мова у статті Н. Самойленко та А. Сембрата [5]. А електронний посібник «Гендерний підхід у педагогіці» [6] допомагає здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти оволодіти відповідним інструментарієм для роботи в закладах загальної середньої освіти.

Зарубіжна теорія та практика накопичили великий досвід у галузі управління персоналом, перенесення якого на український ґрунт має бути адаптоване, критичне та обережне. Головне – брати до уваги те середовище, в якому працюють українські школи, а також ті цінності, які притаманні тій чи іншій нації та культурі.

В українському освітньому полі ще не існує загального визначення «гендерна педагогіка», але найбільш точне поняття, що це – «сукупність підходів, спрямованих на створення комфортних умов у школі для соціалізації дітей, важливою складовою якої є самоідентифікація дитини як хлопчика чи дівчинки». Предметом гендерної педагогіки є корекція процесу соціалізації молоді залежно від статі відповідно до соціально-економічних вимог.

На думку О. Цокур та І. Іванової [7] метою гендерного виховання є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини в соціумі. Чоловік та жінка – це продукти культури свого суспільства, а обрані для них суспільством гендерні ролі – це соціальні очікування.

Традиційний підхід у сфері освіти підтримував усі ці очікування: і малюнками в підручниках, де мами займались майже усім, а батьки відпочивали після роботи (можливо, так і дійсно було в 50-ті роки ХХ ст.); і поділом на окреме навчання дівчат і хлопців на певних дисциплінах; і різними вимогами до поведінки дівчат і хлопців; і поділом на дівчаток–«гуманітаріїв» та хлопчиків –«технарів». Але, якщо подивитись на традиційний підхід до «жіночих» та «чоловічих» професій, ми з подивом узнаємо, що родоначальницями наукових досягнень в традиційно «чоловічих» галузях були жінки. Це і Ада Лавлейс – британська математикиня, яка перша ввела терміни «цикл» і «робоча комірка», описала обчислювальну машину та склала до неї першу програму [8]. Акторка Геді Ламар, яка стала винахідницею технології псевдовипадкового перевлаштування робочої частоти, що використовується і зараз для військової техніки та стільникових телефонів [9]. І. Грейс Гоппер – американська вчена в галузі комп'ютерних наук (мова

програмування COBOL, започаткувала впровадження стандартизації процедур тестування комп'ютерних систем та компонентів,) та контр-адмірал військово-морських сил США [10]. В Україні працювала ціла лабораторія інженерів-програмістів під керівництвом К. Ющенко, які винайшли МЕОМ [11]. Отож, погодитись з висловом, що «жіноче – це антипод геніальності» не можна.

Зазначимо, що Україна має свої певні традиції боротьби за гендерну рівність: це і історико-культурна спадщина від скіфів та сарматів, де жінки мали певне становище у суспільстві і не підпорядковувались чоловікам, а пліч-о-пліч бились під час війн. Це і освіченість жінок часів Київської Русі, про що свідчать знахідки побутових записів та листувань. Це і роль жінки на Запорозжжі та Гетьманщині, де козачки були і жінками, і помічницями, і медсестрами, і підприємницями, про що свідчить український фольклор (*Жона держить дім за три кути, а муж за четвертий*).

Насиченість козацької культури елементами пошани до жінки дає змогу говорити про паритетність у стосунках козацтва і жіноцтва (А про родину гетьмана Івана Скоропадського говорили: *«Іван плахту носить, а Настя – булаву»*).

Авторитет, самостійність і гідність жіночого характеру були національними рисами українки. Але не тільки врода, гідність або незалежність вражали іноземних мандрівників в українській жінці, а й освіченість, що тоді були рідкісним явищем. Іноземці щиро дивувалися, що в XVII столітті школа була в кожному селі, що дівчатка навчаються разом із хлопчиками, що дівчина могла освідчитися в коханні своєму обранцю, і це не було приниженням, що чоловіки запрошували жінок на військові ради [12]. І тільки з 1775 року, зі зруйнуванням Запорізької Січі Катериною II, українському суспільству нав'язується московська патріархальна модель.

Уже в XIX столітті в «Програмі» «Громади» М. Драгоманова, що написана разом з М. Павликом та С. Подолинським, є вимога «рівного права для всякої особи, як парубків і чоловіків, так і жінок та дівчат» [13]. А в 1884 році Н. Кобринською утворюється Товариство українських жінок. Тож побудова гендерно чутливого та гендерно рівного суспільства не буде новим для українського соціуму, скоріше, її можна розглядати як відродження українських традицій.

«Наше майбутнє залежить від того, що сьогодні відбувається в класі», зазначив Андреас Шлейхер, директор з питань освіти та навичок Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і засновник міжнародного дослідження PISA. Тож не виключаючи зовсім традиційного підходу до виховання здобувача освіти, ми, педагоги, маємо формувати майбутнє, обираючи гендерний підхід.

Наразі є як мінімум 4 аспекти, за якими освіта має перейти від традиційного підходу у вихованні та навчанні до гендерного (економічний, політичний, соціальний, культурний). І керівникові закладу освіти також важливо змінити і свої підходи до управління колективом, теж обрати гендерний підхід в управлінні закладом загальної середньої освіти.

Гендерний підхід у педагогіці – це аналіз та реконструкція чинників освітнього процесу в напрямку нейтралізації гендерних стереотипів, збільшення соціального простору для всебічного розвитку особистості. Реалізація цього завдання потребує

великих зусиль, оскільки школа та вчителі залишаються глобальними носіями традиційних патріархальних уявлень про роль і місце чоловіків та жінок у суспільстві.

Пріоритетну роль у гендерному вихованні мають займати сучасні технології навчання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, будуються на основі багатобічної взаємодії.

Завдання керівників закладів освіти: зробити роботу щодо впровадження змін першорядною та значущою для кожного педагога, знайти ті форми і методи роботи із кадрами, які б привели до бажаних результатів – створення нової моделі випускника, який буде здатним знайти своє місце в державі з ринковою економікою. Хороший керівник – це діагност, хороший мотиватор, здатний надихати та спрямовувати педагогів.

Ефективність управління персоналом можна визначити як досягнення організаційних (стабільність організації та її адаптивність до майбутніх змін при найменших витратах на персонал) та індивідуальних (задоволення від праці в цій організації) цілей. Управління в широкому розумінні цього терміну, – безперервний процес впливу на об'єкт управління (особистість, колектив) для досягнення оптимальних результатів при найменших затратах часу та ресурсів. Отже, кадрова політика, або, за сучасною термінологією, кадровий менеджмент для успішного вирішення завдань, що постають перед освітою, мають вирішувати проблеми знаходження та застосування ефективно діючих методів впливу на колектив [14].

За результатами опитування «Роль жінки в українському суспільстві», проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у лютому 2020 року, «Абсолютна більшість українців (83 %), погоджується з твердженнями, що найважливіше завдання жінки – дбати про дім та сім'ю, а чоловіка – заробляти гроші (75 %)» [15]. 68 % згодні, що жінки мають менше свободи через сімейні зобов'язання. «У динаміці з 2015 року спостерігається поступове зменшення кількості тих, хто вважає, що готуванням, господарством і вихованням дітей частіше займається жінка. Попри це зростає кількість тих, хто вважає, що жінки мають більше вільного часу, головують у сім'ї та заробляють більше грошей», – говориться у прес-релізі. Отже, процес розпочато.

Освічене здорове населення – найцінніший ресурс, яким може володіти сучасна економіка. Заклади загальної середньої освіти започатковують майбутнє. Усвідомлення цього постулату педагогами – запорука втілення змін. Суспільство стане гендерночутливим тільки тоді, коли діти змалку будуть розуміти, що дівчатка та хлопчики мають рівні права, що можуть займатися саме тим, до чого мають більшу схильність, обирати професії за власним бажанням, реалізовувати свої мрії та будувати кар'єру. А навчати цьому їх має гендерночутливе вчительство. Отже, саме вчительство буде нести ідеї гендерної рівності в заклади загальної середньої освіти оскільки вони є місцем соціалізації учнівства. Тож виховання здобувачів у системі освіти у рамках гендерного балансу є важливою складовою сучасного освітнього процесу. Заміна традиційних уроків на інтерактивні, обговорення тих чи інших питань, мозкові штурми, дискусії – усі ці форми, що вже прижились у школі, є провістками іншого підходу до виховання.

У посібнику «Гендерний підхід в педагогіці» питання змін визначаються таким чином: «Гендерний підхід – методологічний орієнтир дослідження освітньої теорії і практики, сутність: 1) в оцінці невідповідності чи гендерної паритетності у взаємодії жінок і чоловіків, поясненні специфіки цієї взаємодії, урахуваючи багатоваріантний вплив усіх чинників суспільного життя; 2) регулюванні й забезпеченні гендерного балансу через гальмування проявів сексизму і дискримінації, подолання гендерних стереотипів «фемінності» й «маскулінності»; 3) підтримці змін та перетворень у становищі і статусі жінок та чоловіків, сприянні утвердженню між ними справедливості і гуманізму й, зрештою, – створенні перспектив формування цивілізованого демократичного суспільства гендерної рівності; 4) відповідності соціальному замовленню, системі цінностей, норм та уявлень суспільства про «жіноче» і «чоловіче» [6].

Соціальне замовлення в умовах війни з Росією з 2014 року вже змінилось. Станом на 1 березня 2023 року у Збройних силах України (ЗСУ) працювали 60538 жінок (у 2,5 рази більше за 2014 рік). Із них 42898 військовослужбовець (7416 офіцеров (майже всемо більше за 2014), 11215 сержантсько-старшинського складу, 22832 солдаток, 1500 курсанток) і 18101 особа цивільного складу. Станом на червень 2023 року близько 5500 воячок несли службу на передовій.

В Україні спостерігається позитивна динаміка щодо гендерних стереотипів. Якщо в 2018 році ідею рівноправності жінок та чоловіків в армії підтримували 53 % українців та українок, то в 2023 році підтримка зросла до 80 %. 85 % громадян та громадянок України позитивно ставляться до жінок, які несуть службу в ЗСУ; 81 % погоджуються, що жінка може командувати бойовим підрозділом, так само як і чоловік. Питання гендерної рівності отримало належну увагу у суспільстві, тож жінки активніше йдуть у військо [16].

Окрім того, можливо, що воячки – це жінки, які втратили роботу через війну, які, можливо, втратили і домівку – могли б стати соціальним навантаженням на економіку країни, але не стали, оскільки несуть військову службу. Економіка України внаслідок обстрілів ворогом втратила багато підприємств, тож після перемоги над ворогом потрібно буде відновлювати її, підприємства потребуватимуть реконструкції чи розбудови. Вкрай необачливо буде не скористатись таким потужним ресурсом як праця жінок. Як відомо, хатня робота не враховується у ВВП, ця робота робить жінок «невидимими» для економіки. Дослідження соціологів як нашої країни, так і зарубіжних показують, що такої роботи у жінок до 75 %. Отже, навіть якщо жінка працює у закладі або на виробництві, її робочий день безоплатно продовжується. Зростання кількості жінок на ринку праці не супроводжується зростанням збільшення внеску чоловіків у виконання домашніх обов'язків.

Ця ситуація – наслідок патріархального суспільства та традиційного виховання. І вона призводить до погіршення стану здоров'я жінок, втоми, депресій, збільшує кількість лікарняних – тобто, погіршує якість трудових ресурсів.

У сфері освіти в 2023 році з'явилося поняття «освітні втрати». Причинами цього стали:

- 1) пандемія та карантин з березня 2020 року до липня 2023 року;
- 2) наслідки воєнних дій, що змусили до 25 % населення країни покинути свої домівки;
- 3) недоступність звичних ресурсів;
- 4) міграція населення країною та еміграція;
- 5) «блекаути» взимку 2022-2023 років;
- 6) дистанційна форма навчання здобувачів освіти;
- 7) воєнні витрати викладацького складу.

Освітникам ще належить визначити шляхи подолання такої ситуації, але тут треба діяти на випередження і не пристосовуватись до ситуації, а змінювати її. Однією зі змін і має бути впровадження гендерного підходу.

Так склалось, що чим більше жінок залучається у певну галузь господарства, тим більше знижується ціна праці, тож робота стає неprestижною і чоловіки покидають ці підприємства, а згодом і галузь. Завдання уряду – повернути чоловіків у сферу освіти, зробити оплату праці такою, щоб кваліфіковані фахівці не шукали собі додаткове місце роботи та не покидали галузь освіти.

Ще в 2000 р. Генеральна асамблея ООН визнала проблему гендерної рівності як парадигму XXI ст. Україна, як демократична, правова держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення гендерної рівності в усіх галузях життя й діяльності суспільства. Останнє передбачає:

- прийняття гендерного законодавства;
- упровадження міжнародних гендерних правових стандартів;
- створення національних механізмів правового забезпечення гендерної рівності;
- введення й аналіз гендерної статистики;
- сприяння розвитку гендерного руху;
- допомога жіночим організаціям, проведення гендерних досліджень тощо.

Уперше поняття «гендерна рівність» з'явилося в Україні 06.05.2001 року у Постанові Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки» [17]. Але тоді гендер – це, насамперед, нерівність, а не лише відмінність між жінками та чоловіками.

За роки незалежності України урядом багато що зроблено у цьому напрямку – від прийняття Конституції, де ст. 24 забезпечує рівність прав жінок та чоловіків – до скасування обмежень для жінок у ВСУ (2018) та скасування наказу МОЗ, що визначав 450 заборонених для жінок професій (2018); до ратифікації Стамбульської конвенції (2022)» [18] і Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1163-р «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження оперативного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації»(2022)» [19]. Тепер черга за реалізацією Стратегії.

Очевидно, що для того, щоб активізувати та відродити післявоєнну економіку України, нам потрібен свій «Новий курс», який не тільки залучить інвесторів та інвестиції до України, але й введе податкові канікули для малого та середнього бізнесу, допоможе жінкам не платити «штраф за материнство» (втрачати близько 7 % у зарплатні при

народженні дитини), розіб'є «скляну стелю». Ці ідеї мають бути в курсі повної загальної середньої освіти, і не як курс за вибором («Підприємництво», «Фінансова грамотність» тощо), а як частина математики, фізики, географії, щоб здобувачі та здобувачки освіти могли розрахувати відсотки кредитів, які мають повернути; знали, що робити для відкриття свого бізнесу; як сплатити податки.

Виховання активної особистості, лідера – це запорука запобігання гендерній нерівності. Реалізація ідей Нової Української Школи і допомагає формувати лідера, особистість, яка вміє визначити свої схильності, якості, вміння, знайти своє призначення. Розкривати свої здібності і нахили, кожній людині під силу визначити своє місце в суспільстві, аби приносити найбільшу користь – це мрія видатного українського філософа Григорія Сковороди, його ідеї «сродної освіти» [20].

Другою частиною освіти має бути підготовка до ролі громадянина – готовність брати участь у виборах, готовність та вміння захищати свою країну. Абсентеїзм має відійти у минуле.

Курс на Євроінтеграцію та вступ у НАТО, закріплений конституційно у 2018 році, вимагає від українського суспільства не тільки декларативного визнання, а й практичної реалізації прав людини. Як першочергові перед українським суспільством постають завдання щодо змін, пов'язаних з демократизацією як суспільного життя в цілому, так і у сфері освіти та управління, зокрема. Вимога щодо забезпечення рівних прав жінок і чоловіків є принципово важливою складовою процесів демократизації (своєрідний маркер успішності демократичних перетворень), яка має бути реалізована. Повноцінна участь жінок і чоловіків в усіх сферах управління державою – це гарантія євроінтеграції, запорука рівноправного входження України до кола економічно-розвинених цивілізованих держав світу.

Реалізація людини як особистості через гендерне виховання може відбуватись за такими напрямками:

- викладання через предмети гуманітарного та природничого циклів;
- співпраця з гендерночутливими організаціями;
- формування гендерної культури педагогів та батьків учнів;
- виховна складова;
- викладання гендерних питань у дисциплінах варіативної складової;
- соціалізація підлітків, формування їх лідерських якостей, участь в шкільному самоврядуванні;
- поєднання кращих рис традиційного виховання та гендерного виховання.

Проблема гендерної нерівності у освітній галузі яскраво прослідковується в гендерному перекосі: кількість жінок-вчительок (як показує практика-носіїв традиційного виховання) в декілька разів більше, ніж вчителів-чоловіків. Адже саме в період становлення людини в закладі загальної середньої освіти закладається модель поведінки громадянина, тож вплив на здобувача освіти має бути, принаймні, паритетним. Йде соціалізація особистості, засвоєння своєї соціальної ролі, суспільного досвіду, правил, норм поведінки. Вчителі, руйнуючи гендерні стереотипи, формують майбутнє країни. Головна особливість мети освітньої діяльності полягає в тому, що вона є перспективною, віддаленою у часі. Результатом діяльності має стати випускник – громадянин, особистість, професіонал. «Країни мають встановити гендерну рівність, якщо хочуть

сформувати середній клас, необхідний будь-якій країні для стабільної економіки» [21]. Проблема багатьох пострадянських країн – це «очікуваний патерналізм» – очікування від держави допомоги у вигляді пільг, виплат тощо. Але в умовах повоєнної країни важко розраховувати на цю допомогу. Лідерські якості, розрахунок власних можливостей, самореалізація людини, і вже тоді – допомога країни у вигляді податкових канікул. Все це допоможе сформувати та активізувати середній клас – «живу основу економіки» будь-якої країни.

До гендерного перекосу можна віднести і розподіл жінок та чоловіків в управлінні закладами освіти: якщо серед директорів ЗЗСО жінок 67 %, то чим вище статус закладу освіти, тим менше вірогідність, що його очолюватиме жінка. І хоч серед людей, що мають вищу освіту в Україні більше жінок, але тут «скляну стелю» небагатьом вдається здолати. Проявом того, що ситуація змінюється є те, що з 2016 по 2020 роки дві жінки обіймали посаду міністра освіти (Лілія Гриневич та Ганна Новосад), а одна – виконувала його обов'язки (Любомира Манзій). І це при тому, що система освіти будь-якою країни – це найінертніша та традиційно незмінна система.

Нова парадигма освіти в тім, щоб не просто передати конкретним учням нові знання, а навчити їх вмінню адаптуватись до якісно нових умов господарського та повсякденного життя. Професіоналізм не має статі. А вміння працювати в команді, враховувати чужі інтереси та відстоювати свої допоможе випускникам наших закладів освіти створити свою справу, сприяти розвитку економіки України.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Обираючи європейський вектор розвитку та визнаючи себе європейською країною, Україна прийняла необхідність гендерного підходу як маркер змін у суспільстві.

Не відкидаючи традиційне виховання молоді, а враховуючи його кращі риси, треба показати учасникам освітнього процесу (здобувачам освіти, батькам, педагогам), що гендерне виховання – це не загроза суспільству, а реалізація нових можливостей, втілення «природної» волі людини. Гендер – це політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації. Обмеження, що залишаються в патріархальному суспільстві, мають бути скасовані як самим життям, так і роботою системи освіти. Втрата ресурсу жіночих рук, відмова осіб від самореалізації – це втрати для економіки та економічні збитки нашої держави.

Доцільність, нагальність та необхідність зміни змісту освіти доведена реаліями життя. Кадрова політика повинна забезпечувати професійне та особистісне зростання всіх учасників освітнього процесу, стабільність і комфорт у всіх видах діяльності, забезпечення адаптації закладу освіти до умов, що змінюються, розробку нової Стратегії розвитку.

Сучасна школа передбачає зміну ролі керівника – голови адміністрації на роль лідера, здатного створити команду для досягнення мети, що визначена стратегією закладу освіти. Такий лідер має використовувати закони синергії (так звану «колективну мудрість»), яка дасть можливість перевищити суму індивідуальних здібностей членів

педагогічного колективу, робити акцент на партнерстві та співробітництві, на реалізації людиною своїх «природних» здібностей та нахилів.

Перспективним напрямом подальших досліджень. Головною особливістю мети освітньої діяльності є те, що вона є перспективною, відстроченою в часі, тож результат діяльності видно не одразу і виміряти його складно. Але сукупність багатьох чинників, що вже зараз змінили суспільство (війна, економічні, політичні, соціокультурні чинники), доводять необхідність змін у кадровому менеджменті галузі освіти.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Джон Болл (письменник), 2023. Доступно: <[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%BB_\(%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%BB_(%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA))>.
2. Закон України «Про освіту», 2017. Доступно: <<http://surl.li/bjutm>>.
3. Кісь, О., 2017. *Українські жінки в горнилі модернізації*. Харків: Клуб Сімейного дозвілля, 304.
4. Дрожжина, Т. В., 2013. *Менеджеру освіти про гендер і школу*. Харків: Основа, 128.
5. Самойленко, Н., Сембрат, А., 2018. Сучасний гендерний підхід до формування майбутнього педагога. *Витоки педагогічної майстерності*, 15. Полтава, 284 – 288.
6. Ільченко, О.Ю., Кононець, Н.В., 2020. *Гендерний підхід у педагогіці: електронний посібник для самостійної роботи та дистанційного навчання здобувачів освітнього ступеня «магістр» (денна форма навчання) спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка*. Полтава, 58.
7. Цокур, О., Іванова, І., 2021. Розвиток гендерного підходу в освіті. Доступно: <<http://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/>>.
8. Ада Лавлейс, 2023. Доступно: <<http://surl.li/akios>>.
9. Геді Ламар, 2023. Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%B4%D1%96_%D0%9B%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%80>.
10. Грейс Гоппер, 2023. Доступно: <<http://surl.li/mmjhz>>.
11. Ющенко Катерина Михайлівна, 2023. Доступно: <<http://surl.li/mmjiq>>
12. Глоба, Т., 2020. Жінки на просторах козацького Запорозжя. Частина I: *Жінки-берегині*. Доступно: <<http://surl.li/mmjjn>>.
13. Драгоманов, М., Павлик, М., Подолинський, С., 1880. Програма. Доступно: <<http://surl.li/mmjka>>.
14. Бабенко, С., 2022. Гендерна рівність як шлях до європейського суспільства, *Імідж сучасного педагога*, 4 (205), Полтава, 32 – 36.
15. Опитування: 83% українців вважають, що найважливіше завдання жінки – дбати про сім'ю українців, 2020. *Українформ*. Доступно: <<http://surl.li/mmjkl>>.
16. Жінки в Збройних силах України, 2023. Доступно: <<http://surl.li/mmjkr>>.
17. Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки, 2001. Доступно: <<http://surl.li/cmvtz>>.

18. Ратифікація Стамбульської конвенції, 2023. Доступно: <<http://surl.li/mmjld>>.
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України №1163-р «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження оперативного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації», 2022. Доступно: <<http://surl.li/frqov>>.
20. Григорій Сковорода. Діоген зі Слобожанщини, 2022. *Українформ*. Доступно: <<http://surl.li/cdxli>>.
21. Скотт, Л., 2021. *Економіка з двома іксами: грандіозний потенціал жіночої незалежності*. Київ: Yakaboo Publishing, 382.

JUSTIFICATION OF THE FEASIBILITY OF CHANGES IN PERSONNEL MANAGEMENT OF THE GENERAL INSTITUTION OF SECONDARY EDUCATION: FROM TRADITIONS TO GENDER APPROACH

Svitlana Babenko,

3-rd year Doctor of Philosophy degree,

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Kyiv, Ukraine,

the Director of Ugledarsk Comprehensive School of Grades I-III No. 2,

Ugledar, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7683-9804>

yasiba2016@gmail.com

Abstract. The article considers the expediency of using a gender approach in the management of a general secondary education institution instead of traditional management. It is emphasized that equal conditions of education and training of education seekers should form their equal opportunities. It is noted that professionalism has no gender. It was determined that social stereotypes, which are inherent in the societies of many countries, exist to this day. And if we trace the path of their formation, we will see that it is the school that plays a significant role here. The basic law of the state recognizes that a person is the highest social value. Therefore, education, combining national-cultural and universal human values, should create equal, favorable conditions for the formation of an individual who will recognize the rights of all members of society. Such a person should be the builder of a democratic society. One of such social values is gender equality.

It is emphasized that ensuring equal rights of women and men is a fundamentally important component of democratization processes, a marker of Ukraine's European choice, which must be implemented to ensure gender equality; the specifics of applying the gender approach in personality formation are analyzed.

It is noted that the emergence of gender educational technologies is connected with the growth of contradictions between the reproduction of patriarchal stereotypes in the interaction of the sexes and the real transformation of gender relations in modern

Ukrainian society. One of the tasks facing the Ukrainian scientific school in matters of personnel management is taking into account the peculiarities of the Ukrainian mentality.

It was determined that the gender approach in pedagogy is the analysis and reconstruction of the factors of the educational process in the direction of neutralizing gender stereotypes, increasing the social space for the comprehensive development of the individual. The implementation of this task requires great efforts, since the school and teachers remain global bearers of traditional patriarchal ideas about the role and place of men and women in society.

Keywords: personnel management; gender; gender approach; personality; value.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Dzhon Boll (pysmennyk) [John Ball (writer)], 2023. Dostupno: <[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%BB_\(%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%BB_(%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA))>.
2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"], 2017. Dostupno: <<http://surl.li/bjutm>>.
3. Kis, O., 2017. *Ukrainski zhinky v hornyli modernizatsii* [Ukrainian women in the crucible of modernization]. Kharkiv: Klub Simeinoho dozvillia, 304.
4. Drozhzhyna, T. V., 2013. *Menedzheru osvity pro hender i shkolu* [To the education manager about gender and school]. Kharkiv: Osnova, 128.
5. Samoilenko, N., & Sembrat, A., 2018. Suchasnyi hendernyi pidkhid do formuvannia maibutnoho pedahoha [Modern gender approach to the formation of the future teacher]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 15. Poltava, 284 – 288.
6. Ilchenko, O.Iu., & Kononets, N.V., 2020. Hendernyi pidkhid u pedahohitsi: elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty ta dystantsiinoho navchannia zdobuvachiv osvitnoho stupenia «mahistr» (denno forma navchannia) spetsialnosti 011 Osvitni, pedahohichni nauky, haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika [Gender approach in pedagogy: an electronic manual for independent work and distance learning of master's degree holders (full-time study) specialty 011 Education, pedagogical sciences, branches of knowledge 01 Education/Pedagogy]. Poltava, 58.
7. Tsokur, O., & Ivanova, I., 2021. *Rozvytok hendernoho pidkhodu v osviti* [Development of the gender approach in education]. Dostupno: <<http://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/>>.
8. Ada Lavleis [Ada Lovelace], 2023. Dostupno: <<http://surl.li/akios>>.
9. Hedi Lamar [Hedi Lamar], 2023. Dostupno: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%B4%D1%96_%D0%9B%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%80>.
10. Greis Hopper [Grace Hopper], 2023. Dostupno: <<http://surl.li/mmjhz>>.
11. Iushchenko Kateryna Mykhailivna [Kateryna Mykhailivna Yushchenko], 2023. Dostupno: <<http://surl.li/mmjiq>>

12. Hloba, T., 2020. Zhinky na prostorakh kozatskoho Zaporozhzhia [Women in the open spaces of Cossack Zaporozhye]. Chastyna I: *Zhinky-berehyni*. Dostupno: <<http://surl.li/mmjjn>>.
13. Drahomanov, M., Pavlyk, M., & Podolynskiy, S., 1880. Prohrama [Program]. Dostupno: <<http://surl.li/mmjka>>.
14. Babenko, S., 2022. Henderna rivnist yak shliakh do yevropeiskoho suspilstva [Gender equality as a path to European society]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 4 (205), Poltava, 32 – 36.
15. Opytuvannya: 83% ukraintziv vvazhaiut, shcho naivazhlyvishe zavdannia zhinky – dbaty pro simiu ukraintziv [Survey: 83% of Ukrainians believe that the most important task of a woman is to take care of the family of Ukrainians], 2020. *Ukrinform*. Dostupno: <<http://surl.li/mmjkl>>.
16. Zhinky v Zbroinykh sylakh Ukrainy [Women in the Armed Forces of Ukraine], 2023. Dostupno: <<http://surl.li/mmjka>>.
17. Pro Natsionalnyi plan dii shchodo polipshennia stanovyshcha zhinok ta sprianiattia vprovadzhenniu hendernoї rivnosti u suspilstvi na 2001-2005 roky [About the National Action Plan for Improving the Status of Women and Promoting the Implementation of Gender Equality in Society for 2001-2005], 2001. Dostupno: <<http://surl.li/cmvzt>>.
18. Ratyfikatsiia Stambul'skoi konventsii [Ratification of the Istanbul Convention], 2023. Dostupno: <<http://surl.li/mmjld>>.
19. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1163-r «Pro skhvalennia Stratehii vprovadzhennia hendernoї rivnosti u sferi osvity do 2030 roku ta zatverdzhennia operatyvnoho planu zakhodiv na 2022-2024 roky z yii realizatsii» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1163-r "On the approval of the Strategy for the implementation of gender equality in the field of education until 2030 and the approval of the operational plan of measures for its implementation in 2022-2024"], 2022. Dostupno: <<http://surl.li/fpqov>>.
20. Hryhorii Skovoroda. Diohen zi Slobozhanshchyny [Hryhoriy Skovoroda. Diogenes from Slobozhanshchyna], 2022. *Ukrinform*. Dostupno: <<http://surl.li/cdxli>>.
21. Skott, L., 2021. *Ekonomika z dvoma iksamy: hrandioznyi potentsial zhinochoi nezalezhnosti* [The Two-X Economy: The Grand Potential of Women's Independence]. Kyiv: Yakaboo Publishing, 382.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-21-31>

УДК 374.7

Білан Марія Вікторівна,

аспірант відділу андрагогіки,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

імені Івана Зязюна НАПН України

Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8250-9092>

mbilan1317@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ МІГРАНТІВ У КАНАДІ

Анотація. Канада має значний досвід з інтеграції мігрантів, у тому числі й дорослого віку, у своє суспільство і ринок праці. З огляду на це, метою статті є висвітлення того шляху і змін, що відбувалися упродовж становлення і розвитку системи навчання дорослих мігрантів. Автором було з'ясовано, що дорослий мігрант не відрізняється від типового дорослого учня в плані цілей, потреб та уподобань до вибору різних освітніх програм чи навчальних курсів. Разом з тим, було відзначено, що дорослий мігрант має дещо інші мотиви і сильнішу мотивацію до навчання, які зумовлені різними соціальними та особистісними чинниками. У статті наведено їх деталізований перелік та запропоновано коротку характеристику. З огляду на викладене, було простежено, як в межах системи освіти дорослих Канади враховувалися освітні потреби дорослих мігрантів на різних етапах формування і розвитку канадської системи освіти і навчання дорослих. Було виокремлено такі три етапи: мовні курси для дорослих мігрантів без врахування андрагогічних принципів навчання; розвиток громадянської освіти та запровадження принципів навчання дорослих у практику мовних курсів; інтеграція освітніх можливостей формальної, неформальної та інформальної освіти. Кожен етап вносив як позитивні, так і негативні зміни у систему навчання дорослих мігрантів, які було охарактеризовано та обґрунтовано. Визначено перспективи подальших досліджень, пов'язаних з аналізом освітніх можливостей Канади для інтеграції українських мігрантів, що вимушено стали біженцями через війну.

Ключові слова: дорослі мігранти; освіта дорослих; навчання; освітні потреби; Канада; етапи розвитку.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. За даними Управління ООН у справах біженців (United Nations' High Commissioner for Refugees – UNHCR) понад 70 мільйонів людей є вимушеними переселенцями по всьому світу. Очевидною та нагальною є потреба допомогти їм не лише адаптуватися до умов життя в новому для них місці, але й інтегруватися в нове

суспільство, отримуючи рівні права з уродженцями приймаючої країни. Відтак, одним із важливих аспектів гуманітарної допомоги переселенцям стає освіта. Люди, які втратили свої фізичні активи (матеріальні статки, домівки, заощадження, речі повсякденного вжитку тощо) і змушені були залишити свою Батьківщину, володіють одним цінним активом, який ніхто не може в них забрати – знаннями і навичками. Тож, усвідомлюючи це, дорослі стають добре вмотивованими до подальшого свого навчання, чи у формальній чи у неформальній та інформальній освіті. Звернення до Канади пояснюється тим, що ця країна завжди приймала мігрантів, набула важливого досвіду з питань міграції та стала однією з привабливих країн для мігрантів з усього світу. Як результат, кожен п'ятий громадянин у Канаді є мігрантом [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мігрантів досить активно досліджувалося і продовжує досліджуватися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, насамперед соціологами та економістами. Наукових праць, присвячених саме освіті дорослих мігрантів задля їх інтеграції у суспільство, недостатньо. У вітчизняному науковому середовищі ці питання перебували в колі інтересів С. Архипової, О. Аніщенко, М. Борисової, Н. Муқан, М. Бусько, О. Теренко, С. Бабушко, Л. Соловей та ін. Причому, питання розвитку та використання освітніх можливостей саме мігрантами досліджувалося побіжно, основна увага науковців була сконцентрована на зародженні, становленні та розвитку системи освіти дорослих у Канаді. Найбільш наближеною до завдань нашого дослідження є наукова праця С. Бабушко та Л. Соловей, які вивчали норвезький досвід інтеграції мігрантів через навчання дорослих. Отримані результати дали дослідницям підстави для висновку, що у суспільстві відбулася «трансформація освітніх потреб мігрантів від простого вивчення офіційної мови країни, що прийняла мігрантів, до задоволення їх освітніх потреб повною мірою» [2].

У зарубіжному науковому середовищі питаннями інтеграції мігрантів займалися П. де Броукер (P. de Broucker), Р. Мазумдар (R. Mazumdar), М. Райхан (M. Raihan), Н. Чоудхурі (N. Chowdhury), Т. Турін (T. Turin), К. Рубенсон (K. Rubenson), Дж. Хекман (J. Heckman), Д. Нуше (D. Nusche), Г. Вурцбург (G. Wurzburg), Б. Наугхтона (B. Naughton) та багато інших. Загалом, це експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development). Їхні дослідження переважно мають соціологічний та економічний характер. Дослідження еволюції розвитку навчання дорослих мігрантів з точки зору освіти дорослих є малочисельними. Тому це питання потребує ґрунтовнішого вивчення.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIMS AND TASKS

Мета статті – проаналізувати, як відбувалося становлення і розвиток системи навчання для дорослих мігрантів у Канаді. Оскільки дослідження пов'язане саме з категорією дорослих мігрантів та освітою дорослих, для досягнення мети необхідно, насамперед, з'ясувати, чи дорослий мігрант відрізняється від типового дорослого учня. Це уможливить виокремлення особливостей розвитку освіти й навчання дорослих мігрантів у системі освіти дорослих у Канаді і водночас дасть можливість побачити, в чому вони схожі і відмінні. Зіставлення етапів розвитку канадської системи освіти дорослих та змін в міграційній політиці країни, як очікуємо, дасть змогу простежити становлення і

розвиток системи навчання дорослих мігрантів в контексті освіти дорослих. Тож ці міркування лягають в основу алгоритму дослідження цього питання.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ/ RESEARCH FINDINGS

У контексті освіти дорослих мігранти, за словами зарубіжних науковців Г. Шуетце (H. Schuetze) та М. Слоуї (M. Slowey), мають розглядатися як «доповнення до нетрадиційних дорослих учнів у Канаді» [3]. Такий підхід, на наше переконання, є цілком логічним, адже дорослі мігранти якраз належать до вікової категорії дорослих учнів та мають спільні характеристики, цілі, потреби та уподобання до вибору різних освітніх програм чи навчальних курсів. На думку групи канадських науковців з Центру статистики з освіти, культури та туризму (Culture, Tourism and Education Statistics Centre) В. Пітерса (V. Peters), К. Рубенсона (K. Rubenson), Р. Десджардінс (R. Desjardins) та Е-С. Йоон (E-S. Yoon), мотиви дорослих іммігрантів брати участь у подальшому навчанні є схожими до бажання дорослих уродженців країни [4; 5].

Разом з тим, імміграція є тією подією в житті, що торкається усіх аспектів існування людини [6] і змінює мотиви до подальшого навчання. Відтак, зміна місця проживання, нове суспільство, офіційна мова приймаючої країни, незнайома культура, нове робоче та соціальне середовище та інші зміни стають тими чинниками, що відрізняють дорослого іммігранта від профілю типового («традиційного») дорослого учня в Канаді. Тож, дорослі мігранти та уродженці країни мають різні соціальні чинники, що змушують їх навчатися. Для дорослих мігрантів освіта стає засобом подолання бар'єрів на їх шляху до інтеграції в нове суспільство. Для традиційного дорослого учня освіта є засобом професійної та особистісної самореалізації, розкриттям свого потенціалу, розбудови кар'єри тощо.

Також відмінності проявляються і в особистісних мотивах. Участь мігрантів в освітніх програмах для дорослих обумовлена унікальними чинниками. До прикладу, канадські дослідники навчання дорослих іммігрантів М. Адамуті-Траче (M. Adamuti-Trache) та Р. Світ (R. Sweet) виокремлюють такі:

- визнання освітньої кваліфікації, здобутої в країні їхнього постійного проживання;
- рівень володіння іноземною мовою;
- міграційна категорія, до якої вони належать (планові іммігранти, трудові мігранти, біженці, шукачі притулку та ін.);
- країна їх походження;
- канадський досвід працевлаштування [6].

Отже, можемо припустити, що система освіти дорослих у Канаді має враховувати особливості та прагнення цієї категорії дорослих учнів брати участь у формальній та неформальній освіті. З урахуванням викладеного, простежимо, які зміни мали місце у канадській системі освіти дорослих, пов'язані з потребами мігрантів, та з'ясуємо, чи були вони суттєвими.

У минулому, питання навчання дорослих мігрантів зводилося до вивчення однієї з офіційних мов Канади. Однак, до 1960-х рр. переважна більшість іммігрантів до Канади становили вихідці з європейських країн, які, в переважній більшості, знали

англійську чи французьку мову принаймні на елементарному рівні і не потребували їх вивчення, оскільки могли спілкуватися на побутовому рівні. Причому, домінувало вивчення мігрантами англійської мови, що призвело до Жовтневої кризи (October Crisis) у 1970 р. у провінції Квебек. Кризу спричинило й те, що у 1970-х рр. кардинально змінилася також етнічна характеристика новоприбулих. Понад 80% іммігрантів приїхали з Азії, країн Тихоокеанського регіону, Африки, Близького Сходу, Південної та Центральної Америки, з них понад 70% - дорослі. Тобто до Канади почали іммігрувати вихідці з країн, які не знали ні англійської мови, ні французької. Як зазначає Д. Флемінг (D. Fleming), понад 43% новоприбулих взагалі не володіли жодною із офіційних мов приймаючої країни [7]. Відтак, потреба в навчанні дорослих суттєво актуалізувалася, зокрема потреба навчити іммігрантів принаймні однієї з офіційних мов Канади.

Реагуючи на ситуацію та для подолання наслідків Жовтневої кризи, що склалася, уряд Канади визначив два пріоритетних напрями своєї національної політики: двомовність і мультикультурність.

Перший напрям відображає федеральну стратегію держави, націленої на підтримання національної єдності країни та подолання політичного виклику – сепаратизму провінції Квебек [8]. Основою для проведення політики двомовності став Акт 1969 р. «Про офіційні мови» (Official Languages Act), який згодом був доповнений Актом Канадської конституції (Canadian Constitution Act) та Статутом про права та свободи (Charter of Rights and Freedoms). Зазначені документи офіційно узаконили двомовність, посиливши роль англійської та французької мов, надавши рівний доступ до урядових послуг і зобов'язуючи службовців і торговців використовувати англійську та французьку мови одночасно. Таким чином, двомовна політика уряду, розроблена для подолання Жовтневої кризи у 1970 р., була націлена на підтримку франкомовного населення провінції Квебек, щоб її мешканці почувалися вільно у своїй країні та мали рівні права і доступ до усіх послуг, що й англомовні жителі.

Другий напрям – мультикультурність – було розроблено через рік після Жовтневої кризи у Квебеку у відповідь на:

- зростання обсягів імміграції;
- необхідність розвитку чіткої національної ідентичності;
- зростання агресивної американської культурної присутності;
- невдоволення, висловлюване групами іммігрантів щодо визначення французької та англійської як офіційних мов [8].

Стратегічним завданням цього напрямку стало створення двомовної мультикультурної держави з національною єдністю та економічним розвитком. У його основу було покладено принцип поваги до різних культур і рас, повної та справедливої участі усіх етнічних груп у канадському суспільному житті, що згодом було закріплено в Канадській конституції. Разом з тим, варто відзначити, що ця політика не ставила за мету надати привілейований статус англомовним чи франкомовним громадянам. На практичному рівні політика мультикультурності забезпечувала фінансування для підтримки культурної діяльності суспільства та, що більш важливо, правозахисних організацій у багатьох етнічних громадах.

На переконання Р. Фулфорда (R. Fulford), Канада стала «першою країною, яка змінила себе в контексті постмодернізму та глобалізації» [9]. Іншими словами, за своїми стратегічними цілями зазначені політичні ініціативи набули міжнародного значення. У контексті нашого дослідження вони якнайкраще відповідали потребам дорослих мігрантів та їх прагненню інтегруватися в нове суспільство.

Аналіз програм, що пропонувалися мігрантам до введення зазначених політичних ініціатив, свідчить про те, що це були переважно мовні курси. Причому без врахування андрагогічних принципів навчання. І лише у 1990-х р. завдяки розробленому чотирирічному імміграційному плану було створено сучасну систему вивчення офіційних мов Канади саме для категорії дорослих іммігрантів. У зазначеному плані вперше було визначено навчання мови іммігрантів головним національним пріоритетом [10]. А завдяки політиці двомовності та мультикультурності, мовні програми для дорослих мігрантів почали ставати ефективнішими.

Вивчення особливостей міграційних хвиль до Канади дозволило нам з'ясувати, що паралельно зі змінами у вивченні мігрантами однієї з офіційних мов Канади, урядовці задумалися про те, які ще знання, навички та вміння потрібні майбутнім громадянам країни, як дати дорослим мігрантам уявлення про те, як працює уряд Канади, про важливі конституційні права, свободу і справедливість, в основі яких лежить індивідуальна свобода кожного [10, с. 10]. Тут необхідно зазначити, що в країні законодавчо було врегульовано, як офіційно і на законних підставах стати громадянином Канади. Ще у 1977 р. було прийнято Акт громадянства (Citizenship Act), після введення його в дію до вивчення мігрантами мови приймаючої країни було додано громадянську освіту. Однак, як вказують канадські науковці Р. Джоші (R. Joshee) та Т. М. Дервінг (T. M. Derwing), окрім «деяких рудиментарних матеріалів, які нелегко було інтегрувати в мовні курси», це питання залишалось поза увагою урядовців і педагогів [11, с. 3].

До питання громадянської освіти мігрантів повернулися на початку 1980-х рр. з прийняттям Статуту прав і свобод (Charter of Rights and Freedoms). Було визначено, що громадянська освіта, у тому числі й для мігрантів, передбачає розвиток знань, навичок і ставлень до «прав і свобод, рівність доступу, повна участь, етнічна та расова різноманітність, культурна та регіональна різноманітність, дві офіційні мови, конституційна монархія, федеративний устрій і державна символіка» [12, с. 19].

Для того, щоб забезпечити отримання належної громадянської освіти, було запропоновано переглянути та оновити наявні методичні матеріали, здійснити спеціальну підготовку суддів з питань громадянства, організувати та проводити тижні громадянства й інші освітні заходи тощо.

Щодо мігрантів, то громадянська освіта, як і раніше мала проводитися в межах вивчення однієї з офіційних мов Канади. Проте, мали місце й зміни. Так, усі англomовні програми з елементами громадянської освіти було занесено в реєстр, вчителів було забезпечено відповідними навчально-методичними матеріалами та рекомендаціями «More of a Welcome Than a Test» (у перекладі – це більше гостинний прийом, ніж тест).

На початку 1990-х рр. федеральний уряд в особі Комісії з працевлаштування та імміграції Канади (Canada Employment and Immigration Commission), що нині діє як Департамент громадянства та імміграції (Citizenship and Immigration Canada – CIC),

запропонували нову англomовну навчальну програму для дорослих мігрантів – Language Instruction for Newcomers to Canada (LINC). Особливостями цієї програми стали:

- врахування андрагогічних принципів у процесі вивчення дорослими мігрантами англійської мови як іноземної;
- зсув у змістовому наповненні від питань працевлаштування мігрантів до «інформації про канадські цінності»;
- навчально-методичні матеріали, спеціально розроблені на замовлення уряду.

Таким чином, саме комплексний підхід до навчання дорослих мігрантів (вивчення англійської мови та громадянська освіта) з урахуванням принципів навчання дорослих став основою нинішньої міграційної політики Канади.

Разом з тим, варто відмітити, що для перевірки результатів навчання та отримання канадського громадянства дорослі мігранти мають скласти тест. І саме така формалізація навчання призвела до того, що, за словами канадського вченого К. Осборн (K. Osborne), сутність підготовки активного громадянина зі знанням однієї з офіційних мов Канади звелася просто до підготовки мігранта до складання тесту [13, с. 36]. Негативним результатом стало істотне скорочення освітніх і навчальних програм для дорослих мігрантів. Для порівняння, половина тих програм, що пропонувалася мігрантам у 1987 р., зникла у 1997 р. [11, с. 11].

Так, посібник «Погляд на Канаду» (A Look at Canada), який було укладено в інтересах мігрантів і в якому систематизовано основні відомості про Канаду, її культуру, історію, життя, працевлаштування і діяльність урядових органів, поступово перетворився на посібник з підготовки до письмового тесту на громадянство. Як наслідок, правильна відповідь на 12 з 20 питань означала, що аплікант може приходити на церемонію складання присяги громадянина Канади. Така процедура стосувалася аплікантів віком від 17 до 59 років. У разі невдачі при складанні письмового тесту, мігранту через деякий час пропонувалося пройти усну співбесіду. Протириччям у цьому процесі було те, що мігрант не міг пройти усну співбесіду, якщо він спочатку не проходив письмового тестування і не склав тесту. Письмовий тест можна було складати, навіть не знаючи англійської мови. При такому підході важливим було просте запам'ятовування фактів. Зникав також і регіональний аспект навчальних програм, адже тест на громадянство був загальнонаціональним.

Відтак, процес отримання мігрантами громадянства Канади став формальністю і потребував радикальних змін. Нагальною необхідністю стала потреба «соціалізації новоприбулих, виховання патріотизму, обізнаності з історією та культурними традиціями, підтримки держави процесів інтеграції мігрантів у канадське суспільство і вивчення мов» [14, с. 27].

Задовольнити освітні потреби мігрантів та вимоги суспільства можна було лише за умови інтеграції освітніх можливостей усіх систем освіти: формальної, неформальної та інформальної. Тож дорослі мігранти отримали вибір здобувати необхідні їм знання та розвивати навички у формальній чи неформальній освіті. Цікаво, що більшість сучасних мігрантів відразу по приїзду в приймаючу країну схилиються саме до формальної системи. Це підтверджується статистичними показниками. Біля двох-третин новоприбулих до Канади мають плани навчатися у закладах освіти. Так, 67% з них навіть розпочинають

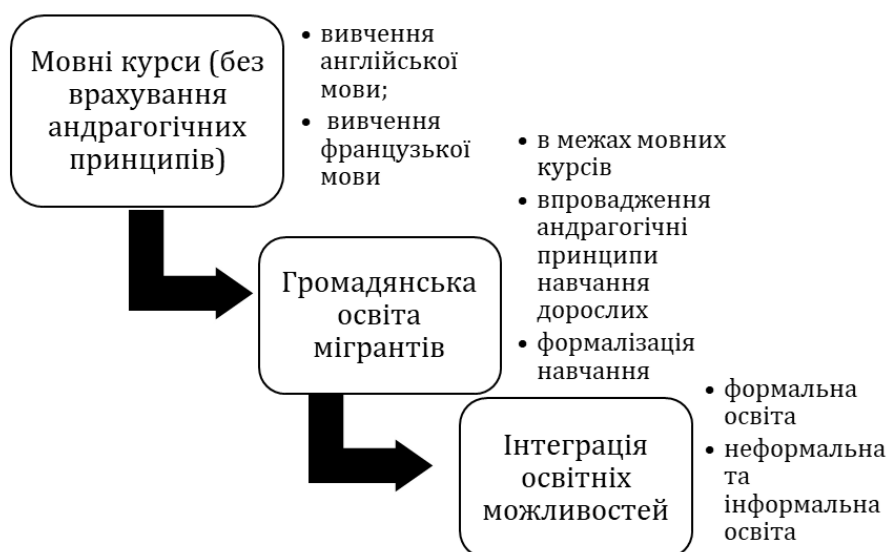
навчання в перші шість місяців після свого переїзду до Канади. З них 20% осіб записуються на навчання, щоб здобути освітній ступінь чи диплом, приблизно 10% мігрантів отримують навчання, пов'язане з професією, і понад 70% відвідують мовні курси [15]. На думку М. Адамуті-Траче (M. Adamuti-Trache) та Р. Світ (R. Sweet) вибір мігрантами саме формальної освіти обумовлюється їхнім прагненням уникнути зниження свого попереднього професійного статусу [6].

У формальній освіті дорослі мігранти можуть навчатися у низці університетів і коледжів, закладах професійної освіти, зокрема в технічних інститутах та приватних школах. Навчальні програми, що пропонуються дорослим мігрантам, є відкритими і доступними.

Отже, формальна освіта в Канаді має достатній потенціал для навчання дорослих мігрантів, водночас вона не є гнучкою, а в деяких випадках не відповідає їх потребам та має низку інших викликів для мігрантів. Тому у навчанні дорослих мігрантів все більшої вагомості набуває неформальна та інформальна освіта.

Громади провінцій та територій Канади можуть запропонувати широкий спектр навчальних програм, які відповідають потребам мігрантів і потребам громади; не є формалізованими; легко адаптуються і дозволяють побудувати індивідуальну освітню траєкторію (обирати зручний час, швидкість навчання, стиль навчання, обсяги інформації); є взаємовигідними для обох сторін – мігранта і громади; забезпечують вивчення однієї з офіційних мов країни безпосередньо в мовному середовищі під час щоденної суспільної діяльності (відвідування державних установ, лікаря, здійснення покупок в магазині, аптеці та ін.). Тож цілком закономірно, що нині в Канаді широко використовуються можливості саме неформальної та інформальної освіти для інтеграції мігрантів у канадське суспільство.

Зважаючи на викладене вище, становлення і розвиток системи навчання дорослих мігрантів у Канаді можемо візуалізувати графічно (рис. 1).

Рис. 1. Етапи становлення системи навчання дорослих мігрантів у Канаді.

Джерело: розроблено автором

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, підводячи підсумки, констатуємо, що система навчання дорослих мігрантів у Канаді почала формуватися як мовні курси з вивчення англійської мови, без врахування особливостей навчання дорослих; у 1970-х рр. доповнилася вивченням французької мови у відповідь на негативну реакцію франкомовних громадян; розширилася за рахунок громадянської освіти в межах мовних курсів; оптимізувалася за рахунок розроблення належного навчально-методичного забезпечення з громадянської освіти; у 1990-хх рр. була переглянута і впровадила андрагогічні принципи навчання дорослих; формалізація навчання, що проявилася в ігноруванні розвитку критичного мислення дорослих мігрантів у їх підготовці до отримання громадянства і звела його до простого складання тесту; запропонувала різноманітні навчальні курси для дорослих мігрантів у формальній освіті; задіяла громади до навчання мігрантів (неформальна та інформальна освіта); інтегрувала освітні можливості формальної, неформальної та інформальної освіти, забезпечивши рівні права дорослим мігрантам і уродженцям країни та сприяючи їхній інтеграції у канадське суспільство.

Таким чином, система навчання дорослих мігрантів у Канаді пройшла довгий і тернистий шлях свого розвитку, на якому простежувалися як позитивні, так і негативні зміни.

Перспективою подальших досліджень може стати вивчення тих освітніх можливостей Канади, що пропонуються для інтеграції в суспільство і ринок праці, зокрема українським біженцям, що змушені були залишити своє постійне місце проживання через повномасштабну війну, підступно розв'язану Російською Федерацією проти України.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Canada Statistics and Facts, 2021. Available at: <<https://manaimmigration.com/immigration/canada-statistics-and-facts/>>.
2. Бабушко, С. Р., Соловей, Л. С., 2017. Навчання дорослих як засіб інтеграції мігрантів: норвезький досвід. *Освітологічний дискурс*, 16(17), 132-144.
3. Schuetze, H. G., & Slowey, M. (Eds.), 2000. Higher education and lifelong learners: *International perspectives on change*. London and New York: Routledge Falmer.
4. Peters, V., 2004. Working and training. *First results of the 2003 adult education and training survey*. Culture, Tourism and Education Statistics Centre Research Papers Series, Statistics Canada, 81-595-MIE20040015. Ottawa: Statistics Canada.
5. Rubenson, K., Desjardins, R., & Yoon, E-S., 2007. *Adult learning in Canada: A comparative perspective*, 89-552-MIE-No 17. Ottawa: Culture, Tourism and Education Statistics Centre.
6. Adamuti-Trache, M., & Sweet, R., 2010. Adult immigrants' participation in Canadian education and training. *The Canadian Journal for the Study of Adult Education*, 22, 2 April/avril 2010, 1 – 26.

7. Fleming, D., 2007. Adult immigrant ESL programs in Canada: Emerging trends in the contexts of history, economics and identity. In (Eds. Cummins, J. & C. Davison) *The international handbook of English language teaching*, 81 – 194. New York: Springer.
8. Esses, V. & Gardner, R. C., 1996. Multiculturalism in Canada: Context and current status. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1- 11.
9. Fulford, R., 1993. A post-modern dominion: The changing nature of Canadian citizenship. In W. Kaplan (ed.) *Belonging: Essays on the meaning and future of Canadian citizenship*. Montreal: McGill- Queen's University Press.
10. Government of Canada, 1991. *Annual report to parliament: Immigration plan for 1991- 1995*. Ottawa: Immigration Canada.
11. Joshee, R & Derwing, T. M., 2004. Citizenship Education for Adult Immigrants in Canada: 1947-1996. *PCERII Working Paper Series. Working Paper No. WP10-04*. Edmonton, AB, Canada. Available at: <<https://sites.ualberta.ca/~pcerii/WorkingPapers/WP10-04.pdf>>.
12. Government of Canada, 1985. *Task force on the development of a strategic plan on citizenship*. Ottawa, ON: Secretary of State.
13. Osborne, K., 2001. Democracy, democratic citizenship and education. In J. P. Portelli and R. P. Solomon (Eds.) *The erosion of democracy in education: From critique to possibilities*. Calgary, AB: Detselig, 29 – 61.
14. Joshee, R., 1996. The federal government and citizenship education for newcomers. *Canadian and International Education*, 25, 108-127.
15. Statistics Canada, 2005. *Longitudinal survey of immigrant to Canada: A portrait of early settlement experiences*, 89 – 614-XIE. Ottawa: Statistics Canada.

MATURING AND DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM FOR ADULT MIGRANTS IN CANADA

Mariia Bilan,

Ph. D. Student of the Andragogy Department
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education,
of National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8250-9092>
mbilan1317@gmail.com

Abstract. Canada has considerable experience in integrating migrants, including adults, into its society and labour market. In view of this, the purpose of the article is to highlight the path and changes that took place during the formation and development of the adult migrant education system. The author has found out that an adult migrant does not differ from a typical adult student in terms of goals, needs, and preferences for choosing various educational programs or training courses. At the same time, it has been noted that an adult migrant has slightly different motives and a stronger motivation to continue studying further. These are determined by various social and personal factors. The article provides a detailed list of these factors and offers a brief description. In view of the above, it has been traced how the educational needs of adult migrants were taken into account within the adult

education system of Canada. Also, the process has been characterized at various stages of the formation and development of the Canadian adult education and training system. The following three stages have been distinguished: language courses for adult migrants without andragogic principles of education; the development of civic education and the introduction of the principles of adult education into the practice of language courses; integration of educational opportunities of formal, non-formal and informal education. Each stage introduced both positive and negative changes in the system of adult migrants' education, which were characterized and substantiated. Prospects for further research related to the analysis of Canada's educational opportunities for the integration of Ukrainian migrants who were forced to become refugees due to the war are determined.

Keywords: adult migrants; adult education; training; educational needs; Canada; stages of development.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Canada Statistics and Facts, 2021. Available at: <<https://manaimmigration.com/immigration/canada-statistics-and-facts/>>.
2. Babushko, S. R. & Solovei, L. S. 2017. Navchannia doroslykh yak zasib intehratsii mihrantiv: norvezkyi dosvid [Adult education as a tool for migrants' integration]. *Osvitohichnyi dyskurs*, 16(17), 132 – 144.
3. Schuetze, H. G., & Slowey, M. (Eds.), 2000. Higher education and lifelong learners: *International perspectives on change*. London and New York: Routledge Falmer.
4. Peters, V., 2004. Working and training. *First results of the 2003 adult education and training survey*. Culture, Tourism and Education Statistics Centre Research Papers Series, Statistics Canada, 81-595-MIE20040015. Ottawa: Statistics Canada.
5. Rubenson, K., Desjardins, R. & Yoon, E-S., 2007. *Adult learning in Canada: A comparative perspective*, 89-552-MIE-No 17. Ottawa: Culture, Tourism and Education Statistics Centre.
6. Adamuti-Trache, M., & Sweet, R., 2010. Adult immigrants' participation in Canadian education and training. *The Canadian Journal for the Study of Adult Education*, 22, 2 April/avril 2010, 1 – 26.
7. Fleming, D., 2007. Adult immigrant ESL programs in Canada: Emerging trends in the contexts of history, economics and identity. In (Eds. Cummins, J. & C. Davison) *The international handbook of English language teaching*, 81 – 194. New York: Springer.
8. Esses, V., & Gardner, R. C., 1996. Multiculturalism in Canada: Context and current status. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1- 11.
9. Fulford, R., 1993. A post-modern dominion: The changing nature of Canadian citizenship. In W. Kaplan (ed.) *Belonging: Essays on the meaning and future of Canadian citizenship*. Montreal: McGill- Queen's University Press.
10. Government of Canada, 1991. *Annual report to parliament: Immigration plan for 1991- 1995*. Ottawa: Immigration Canada.
11. Joshee, R. , & Derwing, T. M., 2004. Citizenship Education for Adult Immigrants in Canada: 1947-1996. *PCERII Working Paper Series. Working Paper No. WP10-04*. Edmonton, AB, Canada. Available at: <<https://sites.ualberta.ca/~pcerii/WorkingPapers/WP10-04.pdf>>.

12. Government of Canada, 1985. *Task force on the development of a strategic plan on citizenship*. Ottawa, ON: Secretary of State.

13. Osborne, K., 2001. Democracy, democratic citizenship and education. In J. P. Portelli and R. P. Solomon (Eds.) *The erosion of democracy in education: From critique to possibilities*. Calgary, AB: Detselig, 29 – 61.

14. Joshee, R., 1996. The federal government and citizenship education for newcomers. *Canadian and International Education*, 25, 108-127.

15. Statistics Canada, 2005. *Longitudinal survey of immigrant to Canada: A portrait of early settlement experiences*, 89 – 614-XIE. Ottawa: Statistics Canada.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-31-41>

УДК 378.014.6:005

Джинг Ванг,

аспірантка другого року навчання

кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6291-8840>

opndf22.vanh@kpnu.edu.ua

ПРІОРИТЕТНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ КИТАЇ

Анотація: У статті акцентується увага на важливості застосування інноваційних моделей розвитку вищої освіти, що повинні включати в себе: *плановість*, коли стратегію розробляють фахівці чи вчені-дослідники на основі аналізу стану функціонування освіти; *досвід*, коли стратегію розробляють методом спроб і помилок із залученням максимальної кількості педагогічних працівників; *взаємозв'язку* освіти із розвитком економіки. В цю модель повинні входити внутрішні, зовнішні, наукові, творчі, економічні та ідеологічні потреби. Модель розглядається як сформована засобами знакових систем мислительні аналоги (логічні) конструкти, що схематично відображають освітню практику в цілому або її окремі фрагменти.

У статті аналізується трансформація розвитку сучасної моделі вищої освіти Китаю в історичній ретроспективі. *Перший етап:* 1978-1984 рр. У цей період почалося реформування економічної та політичної системи країни. *Другий етап:* 1985-1992 рр. У 1984-1985 роках Центральний комітет Комуністичної партії Китаю послідовно прийняв рішення про реформу економічної системи та реформу наукової та технологічної системи. *Третій етап:* 1993-1998 рр. На початку 1992 року товариш Ден Сяопін інспектував Південь Китаю, після чого були опублікували його основні промови, які стали доповіддю на «14-му національному конгресі Комуністичної партії Китаю». *Четвертий етап:* з 1999 року по теперішній час. У червні 1999 року Центральний комітет партії та

Державна рада провели третю національну конференцію щодо вищої освіти «Реформи і Відкриття».

У статті зазначається, що у багатокомпонентну модель якості університетської освіти повинна включатися велика кількість чинників: наявність видатних науковців та вчених, які мають значну кількість досліджень, монографій, пов'язаних з актуальними проблемами сучасної освіти; можливість досягнення студентами певних (креативних, нестандартних, логічних) цілей в результаті навчання в університеті; якість диплому та успішне працевлаштування. Підкреслюються параметри якості вищої освіти в умовах сьогодення: перехід від неоправданих методів навчання, до інноваційних, які передбачають індивідуалізацію освітнього процесу; управління розвитком вищої освіти на засадах державно-приватного партнерства; командна робота; високий рівень мотивації навчання; активне співробітництво того, хто навчає, і того, хто навчається; високий професіоналізм суб'єкта; інтелектуальний розвиток суб'єкта; його здатність до самонавчання.

Ключові слова: пріоритети; модель; управління; розвиток; вища освіта; Китай.

1. Вступ / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Актуальність проблематики, яку ми розглядаємо, не викликає заперечень. У сучасному Китаї, так само як і у будь якій країні світу, що прагне розвитку й вдосконалення менеджери з освітньої галузі прагнуть створити такі моделі де б ключовими аспектами були: успішна економічна складова; національні інтереси та потреби; змістовність та функціональність освітнього процесу.

В умовах сьогодення, ефективність інноваційного процесу у розвитку вищої школи досягається завжди за умови взаємозв'язку всіх структурних компонентів будь-якої освітньої моделі. Це дає змогу реалізовувати і вивчати практичну доцільність нововведення у системі, незалежно від рівнів та змісту її застосування. Так у структурних моделях розвитку вищої освіти ключовими аспектами повинні бути:

1. *Організація* (діагностика, розробка програми чи проекту, фахова підготовка, практична реалізація, узагальнення);

2. *Управління* (прогнозування, планування, організація, координація, контроль та оцінювання, узагальнення).

Сьогодні, у Китаї управлінська стратегія є набором організаційних рішень, що забезпечують реалізацію філософії діяльності вищої школи та створюють умови для повноцінної реалізації професійних здібностей педагогічного колективу.

Переконані, пріоритетні моделі розвитку вищої освіти повинні включати в себе: *плановість*, коли стратегію розробляють фахівці чи вчені-дослідники на основі аналізу стану функціонування освіти; *досвід*, коли стратегію розробляють методом спроб і помилок із залученням максимальної кількості педагогічних працівників; *взаємозв'язку* освіти із розвитком економіки.

Коли сьогодні, ми аналізуємо питання якості й розвитку моделі вищої освіти в Китаї, звертаємо увагу на те, що в цю модель повинні входити внутрішні, зовнішні, наукові, творчі, економічні та ідеологічні потреби. Також, у цьому контексті вказуємо на важливість наявності мотивації самоактуалізації, мотиваційних тенденцій узгодженості позицій, досягнення успіху у поставлених завданнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема, що розглядається була популяризована наступними авторами: Ян Хван, Джі Бао, Чен Гуолиан, Донг Йеюн, Ван Сюджу, Го Вейлу, Фенг Ванг, Біан Кахонг, Ван Лиджинг, Зу Юханг, Ян Хонгжия, Чжао Хуа, Ян Юнкун. Вчені досліджували у своїх роботах: стратегічні зміни у структурі вищої освіти Китаю; функціональну автономію університету з балансом між державним управлінням і автономією; механізмів інновацій управління коледжем в поточній економічній ситуації; реформування системи вищої освіти в умовах глобалізації.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є висвітлення пріоритетних моделей розвитку вищої освіти в сучасному Китаї. Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення наступних **завдань**: аналіз розвитку ключових моделей вищої освіти та можливість їх подальшого удосконалення.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

У наш час у Китаї застосовується національна модель управління вищою освітою – це модель державного контролю та надзору. Ця модель є важливою в умовах сучасного розвитку освіти. Її авторами є видатні вчені француз Навиф і голландець Ванфогт [1]. Моделі ми розглядаємо як сформовану засобами знакових систем мислительні аналоги (логічні) конструкти, що схематично відображають освітню практику в цілому або її окремі фрагменти. Вважаємо за необхідне, з метою логічності висвітлення матеріалу статті розкрити трансформацію розвитку сучасної моделі вищої освіти Китаю в історичній ретроспективі.

Так, з 1978 по 2003 рік модель управління розвитком вищої освіти країни змінювалась у 4 етапи під контролем китайського уряду.

Перший етап: 1978-1984 рр.

В цей період почалося реформування економічної та політичної системи країни. Початок освітньої реформи поклало успішне скликання третього пленарного засідання Одинадцятого центрального комітету Комуністичної партії Китаю в 1978 році. З 1979 по 1984 рік, освітнє співтовариство Китаю, особливо педагоги вищої школи, зробили всеосяжну та глибоку спробу аналізу *системи управління*. Модель управління вищою освітою на цьому етапі, як і раніше, суворо і повністю контролювалося владою. Автономія у вузах як і раніше була дуже обмежена.

Другий етап: 1985-1992 рр.

У 1984-1985 роках Центральний комітет Комуністичної партії Китаю послідовно прийняв рішення про реформу економічної системи та реформу наукової

та технологічної системи. У 1985 році було проведено національну конференцію з освіти, де було прийнято «Рішення про реформу освітньої системи», розглядалися питання створення Національної комісії з освіти для координації розвитку всіх освітніх моделей.

«Рішення» розглядалося як стрибок у просуванні реформи економічної системи та розуміння моделі управління вищої освіти Урядом. Визначили повноваження та завдання державної комісії з освіти, відповідних компетентних органів державної Ради та департаментів освіти провінційних, муніципальних та автономних регіонів.

Учені Джі Бао, Чен Гуолиан, Донг Йеюн, Ван Сюджу у роботі «Стратегічна зміна структури вищої освіти Китаю. Китайське дослідження вищої освіти» [2] підкреслювали, що Статус закладів вищої освіти, які повністю контролювалися центральним департаментом, суттєво змінився. На цьому етапі в країні змінилися деякі елементи моделі національного нагляду:

Відбулося посилення автономії вищої школи, що привело до розвитку ринку вищої освіти. Сформована нова система керування освітою. Розроблена теорія оцінки якості вищої освіти та розширені експериментальні дослідження освіти у практичній площині. Поступово вводяться спрощені умови Директивного плану щодо зарахування до вищої школи у стислі строки. Значно побільшало випадків незапланованого зарахування, кількість студентської молоді зростає.

Третій етап: 1993-1998 рр.

На початку 1992 року товариш Ден Сяопін інспектував Південь Китаю, після чого були опублікували його основні промови, які стали доповіддю на «14-му національному конгресі Комуністичної партії Китаю». Цей виступ висвітлив найважливіші ознаки того, що Реформа системи вищої освіти увійшла до нового етапу.

У лютому 1993 року Центральний комітет Комуністичної партії Китаю та Державна Рада офіційно опублікували «Схему розвитку освіти Китаю». Для Уряду цей політичний документ став основою просування реформи системи вищої освіти, а саме:

- механізм макроскопічного контролю (трансформація урядових функцій, від прямого адміністративного управління Вузами до макроскопічного менеджменту);
- система ієрархічного управління та відповідальності (взаємозв'язок між центральним та місцевими урядами, додатково встановлюється система центрального і провінційного ієрархічного управління і децентралізації. Центральний уряд безпосередньо управляє економікою країни й соціальним розвитком. Керівництву і управлінню вищою освітою, що організоване місцевою владою, надаються повноваження по ухваленню освітніх рішень в провінції).

- законодавством надаються гарантії прав автономії закладам вищої освіти (законом визначаються права і обов'язки вищої школи, заклад вищої освіти може дійсно стати юридичною особою, яка не залежить ні від кого в організації навчального процесу, лише тільки від вимог суспільства).

З 1993 по 1998 рік в реформуванні системи управління вищої освіти Урядом був досягнутий великий прогрес:

- по-перше, усунули недоліки «сегментації вузів». За допомогою виконання програм «Спільне будівництво; Співпраця; Злиття; Об'єднання», було скорочено або

- об'єднано більш як 400 закладів вищої освіти, результатом чого стало збільшення студентів від 1091 осіб (у 1991 р.) до 2927 осіб (у 1996 р.);
- по-друге, в 1998 році був обнародований і реалізований «Закон про вищу освіту», викладання стало відбуватися згідно з новим законом;
- по-третє, автономія університетів додатково була реалізована і розширена.

У 1996 році 25 % загальнонаціонального бюджету Національної комісії освіти склали витрати на створення коледжів, а безпосередньо 70 % на університети. Збільшення самостійності вищої школи дозволило коледжам і університетам користуватися достатньою фінансовою владою. Згідно з теорією державного контролю (державного контролю моделей Навифа і Ванфогта) на цьому етапі модель вищої освіти урядового управління вже поступово відділяється. Спостерігаються *такі процеси*:

- недоліки старої системи виправлені;
- об'єднання закладів вищої освіти поступово стає логічним та виправданим;
- починає формуватися модель диверсифікованої системи;
- зусилля із регулювання ринку вищої освіти постійно збільшує роль простого адміністрування.

Четвертий етап: з 1999 року по теперішній час.

У червні 1999 року Центральний комітет партії та Державна рада провели третю національну конференцію щодо вищої освіти «Реформи і Відкриття». Оголосили «Рішення Центрального комітету Комуністичної партії Китаю щодо поглиблення реформи освіти, а також всебічному сприянню якості освіти». Це «Рішення» висвітлює три думки Уряду про професійну вищу школу.

По-перше, триває завершення програми «Спільне будівництво; Коригування; Співпраці і злиття», утворюючи два рівня управління центрального й провінційного. Нова система, основана на управлінні провінційним народним урядом. За дозволом Державної ради уряд провінції отримав право управляти професійними технічними коледжами відповідно до закону.

По-друге, ще більше було спрощено адміністрування й децентралізацію центральної влади, що дає змогу більш ефективно управляти розвитком регіону.

По-третє, ефективно впроваджується та розширюється автономія університетів в адаптації до розвитку місцевої економіки. Після обнародування «Рішення – Реформа і Розвиток» країна вступила в новий віток прогресу, відбулося прискорення економічного процесу і досягнення прориву в різних галузях. В Китаї закінчилась епоха лише централізованого управління, яка відбувалася впродовж півстоліття. Сьогодні реформується та утворюється новий етап внутрішньої системи управління вищої школи.

Отже, з усього вищесказаного, підкреслимо, що реформи які були обнародовані та реалізовані у 1985, 1993 і 1999 роках, зокрема реформа вищої освіти Китаю, особливо Урядова реформа системи управління вищої освіти, досягла визначних результатів. Система, яка відповідає ринковій економіці, поступово формується. Проте, ми також повинні тверезо усвідомлювати, що досі основною ідеєю реформи системи вищої освіти як і раніше є спрощення адміністрування і децентралізації, що була

запропонована в 1978 році для зміцнення функції управління. Щодо автономії, само собою зрозуміло, ці методи і практики є вірними, але з точки зору логіки «теоретичної конструкції» вони все ще вдосконалюються. Таким чином, зміни і трансформації моделей управління розвитком вищої освіти в Китаї продовжують вдосконалюватися (див. рис. 1).

Рис. 1. Ключові аспекти структурної моделі управління розвитком вищої освіти

Щодо нового періоду, також слід зазначити, що система управління вищою освітою поступово перетворилася на механізм управління двома рівнями (управління центральне та провінційне). У той же час центральний Уряд поступово передає управлінські повноваження з керівництва коледжів і університетів провінційним Урядам, щоб місцеві органи влади мали велику автономію в управлінні інноваційними системами вищої освіти та підвищували рівень використання ресурсів освітньої галузі. Крім того, у минулому управління вищою освітою було єдиним прямим адміністративним управлінням. З поступовим поглибленням реформи системи управління вищої освіти, вона стає основним засобом законодавства, фінансування, планування, інформаційних послуг у будівництві різних освітніх моделей.

Зазначимо, що при реформуванні та розвитку ринкової економіки роль системи вищої освіти у будівництві сучасного національного економічного зростання є значною.

Проте, в системі управління вищою освітою все ще існує багато запитань:

1. Деякі концепції управління освітою у вищих школах очікують оновлення.

Зазначимо, в умовах сьогодення, деякі університети як і раніше використовують систему управління за економічною потребою. Хоча вони провели багато реформ, ця система освіти була глибоко укорінена і не змінилася в порівнянні з великими фундаментальними змінами. Отже, вона відносно відстає від національної концепції «Управління освітою». Якщо існуючі правила застаріли, вони не можуть бути позитивними, що в свою чергу призводить до низької ефективності управління. Така модель управління є занадто адміністративною, тобто без значних змін. А це означає, що вона не відповідає сучасним концепціям «Орієнтації на людей» й «Орієнтації на студентів». Концепція так званого «старого контенту» буде безпосередньо приводити до низької ефективності у сфері викладання, що вплине на якість навчання. Крім того, концепція управління освітою у вищих школах нажалі не оновлюється своєчасно, що також негативно впливає на її розвиток. Це перешкоджає інноваційному мисленню студентів, їх розвитку особистості, а це не сприяє процесу удосконалення молоді загалом.

2. Деякі системи управління освітою в університетах і коледжах чекають інноваційного оновлення.

По-перше. Деякі системи управління освітою є занадто формальними та не достатньо науково обізнаними. Багато програм контенту не розглядалися з наукової точки зору, а це утрудняє проявити реальну систему цінностей управління освітою.

По-друге, велика кількість закладів вищої освіти виступає за інновації, реформи та розвиток, але від держави отримання допомоги відбувається не своєчасно. У результаті чого, в деяких університетах бракує чіткої системи планування. Це не лише не сприяє інноваційним підходам в управлінні освітою, але й перешкоджає розвитку менеджменту взагалі.

3. Деякі методи управління навчальним процесом очікують модернізації.

У небагатьох університетах на жалі ще існують необґрунтовані методи та технології управління освітою, що впливає на організаційну функцію в цілому. Вони просто розглядають свої власні потреби, а не розвиток освіти. Ця система управління не сприймає взаємодію викладача зі студентами.

4. Покращення якості командної роботи.

Рівень управління освітою безпосередньо пов'язаний із загальною якістю відповідної колективної роботи. Інколи спостерігається, що якість командної роботи не ефективна. Педагоги занадто жорстко поводяться зі студентами. Викладачі просто керуються правилами і положеннями Статутів, з метою об'єднання студентів у рамках системи. Але разом з тим, вони не звертають увагу на індивідуальний підхід при роботі зі студентством [4, 5].

На наш погляд, поняття якості освіти є багатовимірним, тому що відсутня єдина модель для оцінки якості освіти в різних країнах світу. У багатокомпонентну модель якості університетської освіти, як відомо, включається велика кількість чинників:

– наявність видатних науковців і вчених, які мають значну кількість досліджень, монографій, пов'язаних з актуальними проблемами сучасної освіти;

- можливість досягнення студентами певних (креативних, нестандартних, логічних) цілей у результаті навчання в університеті;
- якість диплому та успішне працевлаштування.

Підкреслимо, якісна освіта завжди адаптується до вимог і потреб суспільства, стимулює новаторські зміни, налаштовує суб'єкта на конструктивні дії.

Звернемо увагу на такі обов'язкові параметри якості вищої освіти:

- перехід від неоправданих методів навчання, до інноваційних, які передбачають індивідуалізацію навчального процесу;
- управління розвитком вищої освіти на засадах державно-приватного партнерства;
- командна робота;
- високий рівень мотивації навчання;
- активне співробітництво того, хто навчає, і того, хто навчається;
- високий професіоналізм суб'єкта;
- інтелектуальний розвиток суб'єкта;
- його здатність до самонавчання.

Переконані, що спільним для успішної діяльності всіх закладів вищої освіти в сучасних умовах є:

- децентралізація та автономія в управлінні університетами;
- активізація в університетській освіті наукової діяльності;
- підвищення рівня фундаментальності освіти;
- адаптація до нових потреб студентів і суспільства;
- єдність наукових підходів;
- розширення партнерства університетів.

Вважаємо, що це все можливо здійснити за умови грамотної професійно-інноваційної діяльності сучасних менеджерів освіти. Погоджуйтесь з думками професора Ірини Кучинської, які вона висловила у своїх роботах «Інноваційна освітня діяльність: змістовність та функціональність педагогічних технологій в умовах сучасного реформування» та «Керівник у сфері освіти: інтелігент, інтелектуал, менеджер-новатор», де автор підкреслює значущість ефективної новаторської, інноваційної діяльності, креативного, критично мислячого керівника закладу освіти. Педагог підкреслює, що сучасний менеджер повинен обов'язково розглядати навчальний процес з позицій інноваційних стратегій; культури мислення та спілкування; цінностей культури викладання; співпереживання та особистісного розвитку [8; 9].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Підсумовуючи проаналізований матеріал, вважаємо за доцільне висвітлити ключові аспекти розвитку моделей вищої школи у сучасному Китаї. А саме:

- сприяння інноваційній стратегії в системі управління вищою освітою;
- розування автономії вищої школи (до мінімуму обмежити втручання відповідних урядових департаментів);

- змінити урядові функції і системи управління у вищій освіті;
- реалізувати диверсифікації об'єктів вищої школи з постійним поглибленням освітньої реформи;
- розвивати приватні коледжі і університети, визнавати важливість ролі приватних університетів в соціальному розвитку і інституціональному середовищі;
- оптимізувати установи, що керують закладами вищої освіти (сформулювати практичні робочі цілі і реалізувати наукову та стандартизовану систему оцінки);
- розділити функціональні обов'язки між окремими управлінськими системами;
- поліпшувати системи викладання і досліджень, належне коригувати професійні дисципліни, інновації викладацької роботи;
- сприяти підготовці лідерів та оптимізувати викладацькі ресурси.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення та впровадження інноваційних моделей розвитку сучасної освітньої галузі Китаю.

4. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ян Хван, 2003. *Від моделі державного контролю до моделі державного нагляду – вдосконалення сучасної китайської моделі управління урядом вищої освіти.* [J]. *Освіта* 19 (5).
2. Ji Baocheng, 2005. Стратегічна зміна структури вищої освіти Китаю [J]. *Китайське дослідження вищої освіти.* (3).
3. Чен Гуолиан, Донг Йеюн, Ван Сюджу. 2018. *Інновації в освіті.* [J]. Jiangxi Procoration and Technical College. (7).
4. Го Вейлу, Фенг Ванг. 2010. Реакція Уряду на автономію університету – дослідження щодо балансу між управлінням та автономією [J]. *Адміністративне право* (2).
5. Bian Kaihong, 2020. Аналіз інноваційних механізмів управління освітою [J]. Jiangxi Procoration and Technical College. (11).
6. Ван Лиджинг, Зу Юханг, Ян Хонгжия, 2019. *Епоха успіху.* [J]. Jiangxi Procoration and Technical College. (9).
7. Чжао Хуа, Ян Юнкун, 2004. Реформа системи вищої освіти в області глобалізації [J]. *Журнал Шогуанського коледжу: видання Social Science.* (11).
8. Кучинська, І. О., 2022. Інноваційна освітня діяльність: змістовність та функціональність педагогічних технологій в умовах сучасного реформування. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н.В.], 33 (2-2022), Київ: Міленіум, 20-31.*
9. Кучинська, І. О., 2019. Керівник у сфері освіти: інтелігент, інтелектуал, менеджер-новатор. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. 27 (2-2019), Кам'янець-Подільський, 59-63.*

PRIORITY MODELS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN MODERN CHINA

Jing Wang,

Graduate Student of the Second Year of Study,
Department of Pedagogy and Education Management,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6291-8840>
opndf22.vanh@kpnu.edu.ua

Abstract. The article emphasizes the importance of applying innovative models of higher education development, which should include: planning, when the strategy is developed by experts or research scientists based on the analysis of the state of education functioning; experience, when the strategy is developed by trial and error with the involvement of the maximum number of pedagogical workers; the relationship between education and economic development. This model should include internal, external, scientific, creative, economic and ideological needs. The model is considered as formed by the means of sign systems, mental analogues (logical) constructs that schematically reflect the educational practice as a whole or its individual fragments.

The article analyses the transformation of the development of the modern model of higher education in China in historical retrospect. The First Stage: 1978-1984. During this period, the reform of the country's economic and political system began. The Second Stage: 1985-1992. In 1984-1985, the Central Committee of the Communist Party of China successively adopted decisions on the reform of the economic system and the reform of the scientific and technological system. The Third Stage: 1993-1998. In early 1992, Comrade Deng Xiaoping inspected Southern China, after which his keynote speeches, which became the report at the "14th National Congress of the Communist Party of China", were published. The fourth stage: from 1999 to the present. In June 1999, the Party Central Committee and the State Council held the third national conference on higher education "Reforms and Openings".

The article states that a multi-component model of the quality of university education should include a large number of factors: the presence of outstanding scientists and scientists who have a significant number of studies and monographs related to the current problems of modern education; the possibility of students achieving certain (creative, non-standard, logical) goals as a result of studying at the university; quality of the diploma and successful employment. The parameters of the quality of higher education in today's conditions are emphasized: the transition from unjustified teaching methods to innovative ones that provide for the individualization of the educational process; managing the development of higher education on the basis of public-private partnership; teamwork; high level of learning motivation; active cooperation of the one who teaches and the one who learns; high professionalism of the subject; intellectual development of the subject; his capacity for self-learning.

Keywords: priorities; model; management; development; higher education; China.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Yan Khvan, 2003. Vid modeli derzhavnoho kontrolyu do modeli derzhavnoho nahlyadu – vdoskonalennya suchasnoyi kytays'koyi modeli upravlinnya uryadom vyshchoyi osvity [From the State Control Model to the State Supervision Model - Improving the Modern Chinese Higher Education Government Management Model]. [J] *Osvita*, 19 (5).
2. Ji Baocheng, 2005. Stratehichna zmina struktury vyshchoyi osvity Kytayu [Strategic change in the structure of higher education in China]. [J]. *Kytays'ke doslidzhennya vyshchoyi osvity*. (3).
3. Chen Huolyan, Donh Yeyun & Van Syudzhu, 2018. Innovatsiyi v osviti [Innovations in education]. [J]. Jiangxi Procoration and Technical College. (7).
4. Ho Veylu & Fenh Vanh, 2010. Reaktsiya Uryadu na avtonomiyu universytetu – doslidzhennya shchodo balansu mizh upravlinnyam ta avtonomiyeyu [Government response to university autonomy – a study on the balance between governance and autonomy]. [J]. *Administratyvne pravo*. (2).
5. Bian Kaihong, 2020. Analiz innovatsiynykh mekhanizmiv upravlinnya osvitoyu [Analysis of innovative mechanisms of education management]. [J]. Jiangxi Procoration and Technical College. (11).
6. Van Lydzhyinh, Zu Yukhanh & Yan Khonhzhyya. 2019. Epokha uspikhu [The Age of Success]. [J]. Jiangxi Procoration and Technical College. (9).
7. Chzhao Khua & Yan Yunkun, 2004. Reforma systemy vyshchoyi osvity v oblasti hlobalizatsiyi [Reform of the higher education system in the field of globalization]. [J]. *Zhurnal Shohuanskoho koledzhu vydannya Social Science*. (11).
8. Kuchyns'ka, I. O. 2022. Innovatsiyna osvitnya diyal'nist': zmistovnist' ta funktsional'nist' pedahohichnykh tekhnolohiy v umovakh suchasnoho reformuvannya [Innovative educational activity: meaningfulness and functionality of pedagogical technologies in the conditions of modern reform]. *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats' / Kam'yanets'-Podil's'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Ohiyenka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrayiny* [hol. red. Bakhmat N.V.], 33 (2-2022), Kyiv. Milenium, 20 – 31.
9. Kuchyns'ka, I. O., 2019. Kerivnyk u sferi osvity: intelihent, intelektual, menedzher-novator [Leader in the field of education: intellectual, intellectual, manager-innovator]. *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats' / Kam'yanets'-Podil's'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Ohiyenka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrayiny* [hol. red. Labunets' V.M.], 27 (2-2019), Kam'yanets'-Podil's'kyy, 59 – 63.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-42-51>

УДК 378.017.4:172.15]:378.014

Кучинська Ірина Олексіївна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5025-4920>

kuchynska.iryua@kpnu.edu.ua

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті акцентується увага на важливості в умовах реалій сьогодення (війна з РФ) пріоритетності військово-патріотичного виховання студентської молоді у вищих школах України. Підкреслюється, що військово-патріотичне виховання є складовою частиною патріотичного виховання. Зазначається, що організація військово-патріотичного виховання повинна бути спрямована на усвідомлення студентською молоддю значущості й важливості у їх житті прагнення захисту своєї країни; формування психо-фізичної та морально-духовної готовності до служби в армії; розумінні цінностей цього важливого аспекту їх життєдіяльності для себе, їх родин та країни в цілому. Сучасна молодь повинна відчувати потребу у захисті своєї країни на всіх фронтах, починаючи безпосередньо з лінії бойових дій й закінчуючи професійно-грамотною, кваліфікаційно-компетентною допомогою у відбудові України. Прагнення студентської молоді долучатися до цих безперечно історико-знакових моментів життя України буде свідчити про їх свідомість громадянському обов'язку, мужності, розумінні цінностей життя, свободи та розвитку; бажанні конструктивно-позитивних змін; подоланні тих перешкод, які заважають країні у її розквіті.

Зазначається, що цінності демократії, як показує професійний педагогічний досвід не можуть розглядатися та усвідомлюватися без розуміння студентами власного обов'язкового вкладу у захист та збереження своєї держави.

Акцентується увага на пріоритетних формах і методах військово-патріотичного виховання студентської молоді. Наголошується, що військово-патріотичний аспект виховної діяльності акцентує увагу на: потребі молоді до захисту тих цінностей, що їм найдорожчі; подоланні, як що є, проявів невпевненості в собі; позитивних змін в своєму оточенні; мотивації до прийняття відповідальних рішень; розуміння та відчуження себе особою яка хоче та може захистити себе, свою родину й країну.

Підсумовується важливість та пріоритетність у сучасній вищій школі України: військово-патріотичного напряму виховання студентської молоді; розумінні молодими людьми цінностей країни, її захисту та незалежності; розумінні та

розв'язанні студентами соціально-моральних завдань у контексті викликів суспільства; формуванні морального мислення, моральної зрілості й морального самовдосконалення; розпізнаванні моральних провокаторів та хибних ціннісних орієнтирів. Зазначається, що цінності демократії, які виборюють й захищають українці підтверджує їх бажання цивілізаційного вибору для суспільства, держави й розвитку своїх дітей, що є безумовним пріоритетом у моделюванні системи навчально-виховного процесу сучасних вищих шкіл України.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання; ціннісні орієнтири; реформування вищої школи; виховні завдання, студентська молодь.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Сьогодні, коли наша держава протистоїть у війні російській федерації виникає нагальна *потреба* у переосмисленні зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення формування нового українця, що діє на основі *національних та європейських цінностей*. Як зазначається у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.) Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку. У сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд із забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Прагнення українців жити, працювати, виховувати своїх дітей у вільній, незалежній, сильній, багатій країні, яка прагне до мирного співіснування у співдружності європейських країн *актуалізує питання пріоритетів виховання враховуючи реалії сьогоденних подій*. Як констатує академік І.Бех (Директор Інституту проблем виховання НАПН України) «У вихованні особистості мірилом унормованості поведінки служить її відповідність вимогам суспільстві. Звичайно, цивілізоване суспільство завжди гармонійно поєднує загальнолюдські й національні моральні норми – цінності, які й мусить свідомо привласнити людина» [1, с. 9]. *Цінності демократії, які виборюють й захищають українці підтверджує їх бажання цивілізаційного вибору для суспільства, держави й розвитку своїх дітей, що є безумовним пріоритетом у моделюванні системи навчально-виховного процесу сучасних вищих шкіл України.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання у вищій школі знаходиться у колі наукових інтересів багатьох вчених, педагогів й психологів: А.Алексюк, І. Бех, Г. Балл, А. Бойко, С. Карпенчук, К. Журба, М. Грищенко, В. Мірошніченко, В. Ортинський, І. Зайченко, А. Кузьмінський, В. Омеляненко, І. Підласий,

Б. Ступарик та ін. Актуалізація сутності, змісту і завдань процесу виховання у вищій школі; методів, форм і засобів виховного впливу на особистість студента; становлення та розвиток виховання були й безумовно залишаються важливим аспектом виховної діяльності. Не можна не акцентувати увагу на вивченні та розгляді фундаментальних питань виховання вченими, педагогами Інституту проблем виховання НАПН України, які у своїх роботах визначають пріоритетні *ціннісні* орієнтири та *потенційні можливості* сучасного виховання. Цілком очевидно, що всі ці питання є актуальними та значущими.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

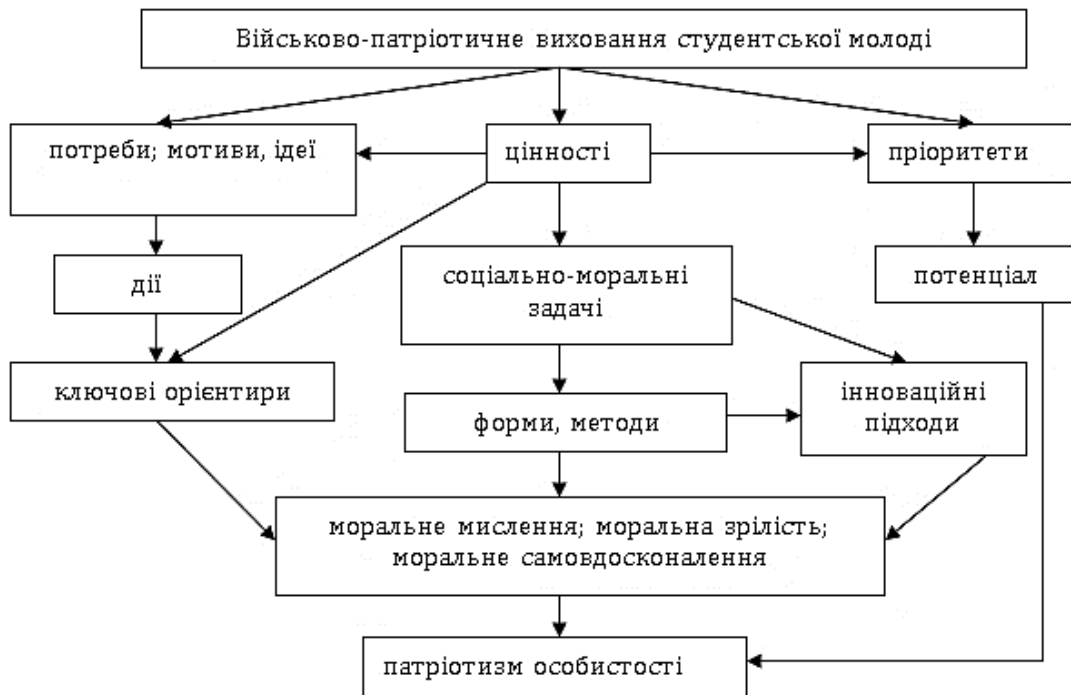
Метою статті є висвітлення ключових ціннісних орієнтирів військово-патріотичного виховання студентської молоді в умовах реалій сьогодення. Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення наступних **завдань**: визначити та проаналізувати пріоритети та потенціал військово-патріотичного виховання молоді у сучасній вищій школі.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Розуміючи, що студентська молодь це є *громадянсько-професійний потенціал* країни науково-педагогічні працівники вищої школи акцентують увагу на важливості, а особливо в умовах бойових дій, що переживає Україна впровадження у виховну діяльність військово-патріотичної компоненти. Близькість до недружніх для нас кордонів з російською федерацією змушує тримати у постійному тонусі не тільки Збройні сили країни, але й також педагогічну громаду, яка аналізуючи та враховуючи реалії визначає ціннісні пріоритети виховання українських дітей та молоді.

Військово-патріотичне виховання розглядаємо як виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони (див. рис. 1).

Зазначимо, що військово-патріотичне виховання є складовою частиною патріотичного виховання. Організація військово-патріотичного виховання повинна бути спрямована на усвідомлення студентською молоддю значущості й важливості у їх житті прагнення захисту своєї країни; формування психо-фізичної та морально-духовної готовності до служби в армії; розумінні цінностей цього важливого аспекту їх життєдіяльності для себе, їх родин та країни в цілому. Сучасна молодь повинна відчувати потребу у захисті своєї країни на всіх фронтах, починаючи безпосередньо з лінії бойових дій й закінчуючи професійно-грамотною, кваліфікаційно-компетентною допомогою у відбудові України. Прагнення студентської молоді долучатися до цих безперечно історико-знакових моментів життя України буде свідчити про їх свідомість громадянському обов'язку, мужності, розумінні цінностей життя, свободи та розвитку; бажанні конструктивно-позитивних змін; подоланні тих перешкод, які заважають країні у її розквіті.

Рис. 1. Ключові аспекти військово-патріотичного виховання студентської молоді у сучасній вищій школі

Особливо важливо студентській молоді вміти розпізнавати *моральних провокаторів*, які використовуючи лживі, підступні моральні постулати, хибні ціннісні орієнтири нав'язують своє бачення світу (прикладом слугує так званий «руський мир») формуючи тим самим незрілу, керовану особистість. Вважаємо, що військово-патріотичний аспект виховної діяльності висвітлить найважливіші пріоритети для становлення дієвої, вільної, принципової, грамотної, моральної, компетентної, мужньої, свідомої особи. Сучасні педагоги акцентують, що педагогічній громаді надзвичайно важливо звертати увагу на формування громадянина – патріота, який розуміє свою роль у сьогоденних життєвих моментах [4]. При цьому військово-патріотичне виховання студентської молоді визначається як пріоритетне у форматі вибору та усвідомленню ключових цінностей суспільства [5].

Цілком очевидно, що військово-патріотичне виховання – це актуальний аспект діяльності у вищій школі сьогодні, але необхідно констатувати, що розвиток саме цього виховного процесу повинен відбуватися у тісному взаємозв'язку з громадянськими, національно-патріотичними, морально-етичними, духовними, екологічними та демократично-правовими ціннісними орієнтирами. Саме ця взаємопов'язаність та взаємозалежність дасть відчуття себе патріотом; вільною, культурною, духовною особистістю; громадянином квітучої країни; людини яка змінює свою країну на краще, знає як це зробити, прагне цього, відчуваючи та розуміючи необхідність її захисту у складні для неї періоди. Тому вважаємо, необхідно підкреслити, що після перемоги у війні з РФ напрям військово-патріотичного виховання так само повинен залишатися значущим й важливим у становленні гідної й сильної особистості прагнучої розвитку й захисту

країни. Цінності демократії, як показує досвід не можуть розглядатися та усвідомлюватися без розуміння студентами **власного** обов'язкового вкладу у захист та збереження своєї держави. Саме це дає молоді відчуття себе не тільки громадянином але й людиною від дій якої залежить її майбутнє, її родини та країни в цілому. Ці ціннісні постулати безперечно вплинуть й на вибір тих форм та методів проведення військово-патріотичного виховання у сучасній вищій школі які будуть найбільш продуктивними та відповідатимуть вимогам часу. Здійснювати їх можна у формі лекцій, бесід, розповідей, екскурсій до музеїв військових подій, зустрічей із ветеранами війни з РФ, пошукової роботи та ін. Актуальними будуть як масові, так й групові та індивідуальні форми виховної роботи зі студентською молоддю. Так доречними будуть вечори запитань та відповідей про війну та її наслідки, героїзм українців, довгий шлях до перемоги; обов'язкові зустрічі з Героями України у війні з російськими окупантами. Важливо, щоб такі заходи проходили в атмосфері особистої причетності до обговорюваних проблем, щоб студенти були організаторами й учасниками: запрошували гостей й були активними співрозмовниками. Зауважимо, особливе місце у виховній роботі належить саме безпосереднім контактам студентів з цікавими, героїчними людьми. Вони надають виховній роботі емоційного характеру, мають істотний вплив на патріотичні почуття молоді.

Важливою формою виховної роботи є безперечно групові, такі як круглі столи. Вони зазвичай збирають молодих людей, які не обмежуються власною думкою у пошуках істини. «Круглі столи» сприяють розширенню кругозору, формуванню світогляду, загальнолюдських, національних цінностей, а у сучасних реаліях й безумовно військово-патріотичних. Також потенціал студентів реалізується в гуртках, основними завданнями яких повинно бути:

- формування національно свідомого патріота – громадянина, захисника України;
- виховання фізично й морально здорової людини;
- усвідомлення моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм;
- прагнення захистити свою країну у разі потреби.

Доцільно практикувати обговорення публікацій з найпопулярніших видань, які приваблюють студентів своїми аналітичними матеріалами щодо військової, політичної, економічної, етичної, культурної ситуації в Україні.

Не залишається поза увагою й індивідуальна виховна робота:

- корекція відхилень у свідомості та поведінці окремих студентів шляхом створення спеціальних педагогічних ситуацій, які сприяють усуненню наявних в особистості студента негативних якостей (подолання негативізму в наслідок бойових дій; активізація прихованих почуттів; зміцнення віри у власні дії та ін.);
- спонукання студентів до раціонального використання вільного часу з метою всебічного розвитку своєї особистості, вдосконалення необхідних фахівцю якостей (консультування студентів по цікавим для них питаннях).

Завдання викладача в цьому плані – влаштовувати зустрічі студентів з відповідними фахівцями для надання їм кваліфікованої допомоги, особливо це

важливо, коли ми спостерігаємо наслідки війни які проявляються у молоді у вигляді психологічного виснаження, депресивних станів, невпевненості в собі.

Надзвичайно важливо, щоб молода людина була небайдужою до тих подій, що відбуваються у країні, прагнула у разі потреби стати на її захист. Так звана «розмова зі своєю совістю» повинна висвітлити питання світоглядного характеру:

– хто я для своєї країни, і що країна є для мене?

Прагнення молоді не замовчувати це питання, а навпаки визначити для себе своє місце серед тих хто справді прагне зробити Україну вільною, сильною та процвітаючою призведе до прагнення змін у власному житті, шукання свого місця в ньому.

Військово-патріотичний аспект виховної діяльності акцентує увагу на:

- потребі молоді до захисту тих цінностей, що їм найдорожчі;
- подоланні як що є проявів невпевненості в собі;
- позитивних змін в своєму оточенні;
- мотивації до прийняття відповідальних рішень;
- розуміння та відчуження себе особою яка хоче та може захистити себе, свою родину й країну.

Ці, як констатує академік І. Бех, соціально-моральні задачі розв'язують проблему розкриття логіки засвоєння молоддю зовнішніх вимог і моральних норм. Тільки розкривши процес інтеріоризації суспільної моралі, можливо сподіватись на ефективність виховної діяльності. Враховуючи, що в даному процесі важлива роль належить власній активності особистості, її діяльності, розв'язання соціально-моральної задачі має ґрунтуватися на ціннісному усвідомлено-емоційному ставленні суб'єкта до засвоюваного етичного змісту [1].

Вправляючись у розв'язанні соціально-моральних задач, молода людина розвиває в собі якості з орієнтацією на майбутнє, тобто здатність і готовність самоудосконалювати себе. Військово-патріотичний аспект виховання в умовах війни повинен збагачувати й удосконалювати *моральне мислення* молодих людей, тобто проявлятися в умінні використовувати етичні поняття, не спотворюючи їхньої сутності і змісту, чітко погоджуючи їх зі своєю поведінкою, з життєвими явищами. Зауважимо, незасвоєння етичних понять – одна з причин аморальних вчинків. Сьогодні, ми говоримо, про те що *героїзм*, як важлива моральна риса, що пов'язана з почуттям патріотизму, глибокої любові, відданістю формується у молоді на основі відповідального ставлення до сенсу свого власного життя. Питання про героїзм сучасних українців повинно обговорюватися серед молоді, аналізуючи їх з точки зору їх фундаментальної цінності, розумінням й переживаннями. Як констатує вчена С. Карпенчук переживання людини не залишаються непоміченими іншими людьми, що характеризує одну із головних людських якостей: взаєморозуміння, співпереживання, співчуття, співучасть (прояв взаємної підтримки, взаємодопомоги). Без цього неможливе не тільки колективне, але й індивідуальне буття [6]. Моральний аспект військово-патріотичного виховання виступає як синтез патріотичного та інших чинників виховання. Адже на основі моральних почуттів формується моральне ставлення, кінцевим результатом сформованості яких є моральне самоставлення. Воно реалізується в таких проявах як самооцінка своїх власних дій, вчинків, ставлень, самоаналіз, самоконтроль. Це ставлення: до роду, рідних (родинний

етикет); до природи (екологічний етикет); до рідного краю, держави, її символів, інших народів (загальнолюдський етикет та етнічний); до мови (мовленнєвий етикет); до оточуючих (етика спілкування); до самого себе (етизм індивідуальності); до прекрасного (естетика); до праці (культура нації); до науки (інтелектуальна культура); до Батьківщини (патріотизм).

Ці орієнтири актуалізують для молоді найважливіші цінності в їх житті. Ставлення до морального аспекту виховання ми розглядаємо через призму моральної культури особистості та її моральної зрілості. Зауважимо, в умовах війни ми можемо побачити *моральну зрілість* через високий рівень сформованості в людині моральної самосвідомості, морального ставлення й саморегуляції власних дій, вчинків, емоцій і поведінки у складні, екстремальні для неї часи. Але нам цікаво акцентувати увагу на тому, що морально зріла людина спроможна здійснювати самовиховуючий вплив (сьогодні це вкрай актуальний процес). Кожна особистість розрахована на моральне зростання. Адже в кінцевому результаті істиною моральною людиною можна стати за рахунок власних зусиль. Самооцінка, самоосвіта, самоставлення і саморегуляція є тими суб'єктивними рушійними силами, за допомогою яких розвивається самосвідомість молоді людини, тобто усвідомлення соціальної значущості власної індивідуальності, свого місця і ролі в суспільній життєдіяльності. Чим вищий рівень самоусвідомлення, тим продуктивніше здійснюються самооцінка, самоконтроль, самоспостереження. *Моральне самовдосконалення* покликане спонукати до життя такі моральні якості, як самовладання, самоодержимість, самокритичність. Самовладання виражається в здатності і умінні особистості керувати своїми емоціями, почуттями, нахилами, звичками (саморегуляція).

Отже, мораль сучасного життя, складного, екстремального (особливо під час військових подій) потребує від молоді усвідомлення цінностей буття через призму потреб служіння, процвітання та захисту своєї Батьківщини. Гасло *«Сьогодні ти захищаєш свою країну, а завтра країна захистить тебе!»* стає ціннісним орієнтиром для майбутніх поколінь. Військово-патріотичне виховання студентської молоді у цьому аспекті займає свою значущу ціннісну нішу у процесі самоусвідомлення особистості, адже від розуміння важливості своєї участі у відстоюванні ідеалів свого народу, країни, боротьбі за незалежність, існування загальною залежить не тільки доля землі де ти народився й живеш, але й відчуття себе людиною для якої цінності Добра, Правди, Честі, Любові є необхідними та принциповими.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Підсумовуючи вище наведений матеріал, зазначимо про важливість та пріоритетність у сучасній вищій школі України:

- військово-патріотичного напрямку виховання студентської молоді;
- розумінні молодими людьми цінностей країни, її захисту та незалежності;
- розумінні та розв'язанні студентами соціально-моральних задач у контексті викликів суспільства;
- формуванні морального мислення, моральної зрілості й морального самовдосконалення;

– розпізнаванні моральних провокаторів та хибних ціннісних орієнтирів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є модернізація та удосконалення виховних технологій з урахування сучасних реалій психологічної напруги.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бех, І.Д., 2003. Виховання особистості: у 2 кн. Кн.1: *Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*: Наук. видання. Київ: Либідь, 280.
2. Бех, І.Д., 2003. Виховання особистості: у 2 кн. Кн.2: *Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади*: Наук. видання. Київ: Либідь, 344.
3. Бех, І.Д., 1998. *Особистісно зорієнтоване виховання*: Науково-метод. посібник. Київ: ІЗМН. 204.
4. Поліщук, С.В., Кучинський, С.А., 2022. Історична ретроспектива розвитку громадянського виховання в Україні (XIX-XX ст.). *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н.В.]*, 32, Київ: Міленіум, 82-94.
5. Кучинський, С.А. 2015. Військово-патріотичне виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі в умовах сьогодення. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*, 18, Київ: Міленіум, 73-77.
6. Карпенчук, С.Г., 2013. *Філософія освіти (загальна теорія педагогіки)*: монографія. Київ: *Видавничий Дім "Слово"*, 688.
7. Ортинський, В.Л., 2009. *Педагогіка вищої школи*: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 472.
8. *Філософський енциклопедичний словник*, 2002. Національна Академія наук України. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. Гол. редколегії В.І. Шинкарук. Київ. Абрис. 742.

THE VALUABLE GUIDELINES OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MODERN HIGH SCHOOL REFORM

Iryna Kuchynska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor of the Department of Pedagogy and Education Management

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5025-4920>

kuchynska.iryna@kpnu.edu.ua

Abstract. The article focuses attention on the importance of prioritizing military-patriotic education of student youth in higher schools of Ukraine in the conditions of today's realities (war with the Russian Federation). It is emphasized that military-

patriotic education is an integral part of patriotic education. It is noted that the organization of military-patriotic education should be aimed at making student youth aware of the significance and importance in their lives of striving to protect their country; formation of psycho-physical and moral-spiritual readiness for service in the army; understanding the values of this important aspect of their life for themselves, their families and the country on the whole. Modern youth should feel the need to protect their country on all fronts, starting directly from the front line and ending with professional, competent, qualified and competent help in the reconstruction of Ukraine. The desire of student youth to join these undoubtedly historic and significant moments of the life of Ukraine will testify to their awareness of civic duty, courage, understanding of the life values, freedom and development; wishes for constructive and positive changes; overcoming those obstacles that prevent the country from flourishing.

It is noted that the values of democracy, as shown by professional pedagogical experience, cannot be considered and realized without students' understanding of their own mandatory contribution to the protection and preservation of their state.

Emphasis is placed on priority forms and methods of military-patriotic education of student youth. It is emphasized that the military-patriotic aspect of educational activities focuses on: the need of young people to protect those values that are dearest to them; overcoming any manifestations of self-doubt; positive changes in your environment; motivation to make responsible decisions; understanding and feeling like a person who wants and can protect himself, his family and country.

Summarizes the importance and priority in the modern higher education of Ukraine: the military-patriotic direction of education of student youth; young people's understanding of the country's values, its protection and independence; students' understanding and solving of social and moral problems in the context of society's challenges; formation of moral thinking, moral maturity and moral self-improvement; recognition of moral provocateurs and false values. It is noted that the democratic values chosen and defended by Ukrainians are confirmed by their desire for a civilizational choice for society, the state and the development of their children, which is an absolute priority in modelling the system of the educational process of modern higher schools of Ukraine.

Keywords: military-patriotic education; value orientations; higher school reform; educational tasks; student youth.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bekh, I.D., 2003. *Vykhovannia osobystosti [Personality education]: u 2 kn. Kn.1: Osobystisno oriientovanyi pidkhd: teoretyko-tekhnologichni zasady: Nauk. vydannia. Kyiv: Lybid, 280.*
2. Bekh, I.D., 2003. *Vykhovannia osobystosti [Personality education]: u 2 kn. Kn.2: Osobystisno oriientovanyi pidkhd: naukovo-praktychni zasady: Nauk. vydannia. Kyiv: Lybid, 344.*

3. Bekh, I.D., 1998. *Osobystisno zoriientovane vykhovannia* [Personally oriented education]: Naukovo-metod. posibnyk. Kyiv: IZMN. 204.
4. Polishchuk, S.V., Kuchynskyi, S.A., 2022. Istorychna retrospektyva rozvytku hromadianskoho vykhovannia v Ukraini (XIX-XX st.). *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats* / Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [hol. red. Bakhmat N.V.], 32, Kyiv: Milenium, 82-94.
5. Kuchynskyi, S.A. 2015. Viiskovo-patriotychne vykhovannia studentskoi molodi u vyshchomu navchalnomu zakladi v umovakh sohodennia [Military and patriotic education of student youth in a higher educational institution in today's conditions]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats* / Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 18, Kyiv: Milenium, 73-77.
6. Karpenchuk, S.H., 2013. *Filosofiiia osvity (zahalna teoriia pedahohiky)* [Philosophy of education (general theory of pedagogy)]: monohrafiia. Kyiv: *Vydavnychi Dim "Slovo"*, 688.
7. Ortynskyi, V.L., 2009. *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Higher school pedagogy]: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 472.
8. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary], 2002. Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy. Instytut filosofii im. H.S. Skovorody. Hol. redkolehii V.I. Shynkaruk. Kyiv. Abrys. 742.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-51-63>
УДК 37.018.43

Маланчук Сергій Васильович,
аспірант, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
Хмельницький Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1252-1279>
sergiymalanchuk@ukr.net

СУТНІСНО-ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Анотація. Сучасне суспільство для повноцінного свого функціонування потребує громадянської активності своїх членів, які достатньою мірою орієнтуються у суспільних процесах й можуть усвідомлено визначати у них власне місце та діяти з користю як для суспільства, так і для себе. Надто важливою проблемою у цьому контексті є формування громадянської компетентності як інтегративної характеристики особистості, що ґрунтується на якостях (цінності, мотивації, ставлення) та кваліфікаційних ознаках (здатності, готовності), необхідних і достатніх для ефективного виконання ролі громадянина. У статті висвітлено такі ключові поняття як компетентність, компетентнісний підхід, ключові компетентності. Розглянуто підходи до визначення сутності поняття «громадянська компетентність». На основі аналізу

наукових поглядів і концепцій, а також рекомендацій Ради Європи акцентовано увагу на головних ознаках і компонентах громадянської компетентності. У дослідженні наведено узагальнене визначення поняття «громадянська компетентність», яке трактує її як готовність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати комплекс громадянських прав і обов'язків у демократичному суспільстві, застосовувати свої знання й уміння на практиці. Автором враховано важливість ролі освітньої галузі, компетентнісного підходу, педагогічного та соціального впливів на дефінітивний аналіз поняття громадянської компетентності. Громадянську компетентність як одну із ключових компетентностей варто розглядати як соціальне явище, що можна сформувати шляхом навчання та виховання. На основі аналізу наукових праць і нормативної бази встановлено низку суміжних понять, що є дотичними до визначення терміну «громадянська компетентність». Громадянська компетентність охоплює такі категорії, як громадянськість, громадянська активність, громадянська відповідальність та виявляється у соціально-комунікативній здатності особистості у громадянській участі, в уміннях розв'язувати соціальні конфлікти й проблеми, що є передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, проектування власної життєвої стратегії. Автором зроблено висновки, що сформована громадянська компетентність через набуття необхідного обсягу знань та досвіду сприяє результативній участі особистості у громадянській діяльності.

Ключові слова: компетентність; компетентнісний підхід; ключові компетентності; громадянська компетентність; громадянськість; громадянське виховання.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Незважаючи на увесь спектр сьогоденних викликів і загроз, українське суспільство продовжує упевнено крокувати вперед на шляху свого історичного поступу з урахуванням результативних практик розбудови демократії провідних країн Європи та світу. Для успішного досягнення таких цілей країні потрібна системна підготовка компетентних фахівців, здатних до інноваційного мислення та прояву активної суспільної позиції, які займаються постійним саморозвитком і самовдосконаленням. Саме на підготовку компетентних фахівців зорієнтована сучасна система освіти України, мета якої полягає у створенні умов для всебічного розвитку особистості, забезпеченні добробуту держави та суспільства загалом. Серед базових компетентностей, якими повинні володіти сучасні й активні громадяни нашої держави, вагоме місце посідає громадянська компетентність, яка є складником різнобічної здатності людини організувати власну громадянську діяльність, бути повноправним членом громадянського суспільства та успішно самореалізуватися в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення науковців про сутність поняття «громадянська компетентність» ґрунтуються на теоретичних підходах різного рівня узагальнення, що базуються на акцентуванні уваги на певних ознаках чи складниках. Більшість проаналізованих нами визначень умовно можна об'єднати у

групи: тлумачення, що базуються на педагогічному аспекті й відображають громадянську компетентність як набір знань, умінь, навичок та цінностей у контексті компетентнісного підходу; дефініції, що пояснюють сутність громадянської компетентності крізь призму процесу соціалізації, де головним агентом виступають заклади освіти; розуміння громадянської компетентності у контексті політичної активності індивіда; бачення громадянської компетентності як поліаспектного явища, що виходить далеко за інтегративні характеристики особистості й радше виступає як механізм входження індивіда до соціальних спільнот тощо.

Аналіз наукових праць, присвячених формуванню громадянської компетентності у контексті компетентнісної парадигми освіти, дає підстави вважати обрану нами для дослідження проблему актуальною. Теоретичні засади впровадження компетентнісного підходу в освіті досліджували О. Пометун, О. Овчарук, Т. Морозова, Л. Паламарчук та ін.

Педагогічний аналіз сутності громадянської компетентності знаходимо у дослідженнях О. Пометун, Т. Смагіної; у співвідношенні з поняттям політичної культури громадянську компетентність розглядають В. Шахрай, С. Позняк, В. Ярошенко; питання громадянськості як особистісної характеристики розкрито в роботах І. Бега, Т. Магдич, О. Сухомлинської, В. Кравцова, Т. Кравцової, А. Такоревої, І. Чижикової.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є аналіз наукових поглядів і концепцій щодо визначення поняття «громадянська компетентність» та здійснення спроби компіляції її головних ознак і компонентів у контексті компетентнісного підходу.

Завдання: здійснити огляд психолого-педагогічних, науково-методичних праць і на основі різних підходів уточнити сутність поняття «громадянська компетентність».

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Зі здобуттям незалежності в Україні активно відбуваються процеси створення і розбудови громадянського суспільства, правової держави. Наблизити перспективу зрілого стану громадянського суспільства можливо лише за умови зміцнення «соціального капіталу», тобто забезпечення розвитку знань і умінь громадян задля утвердження нового суспільства та можливості успішної самореалізації у ньому, формування системності у реалізації основних засад громадянської освіти. За таких обставин вагомою значущістю набуває процес формування громадянської компетентності у здобувачів освіти, майбутніх фахівців, які повинні бути обізнаними не тільки у професійній сфері та вільно почуватися в інформаційному суспільстві, а й мати відповідні компетентності, що допоможуть їм проявляти активну громадянську позицію й сприяти розвитку нашої держави. Зазначені завдання реалізуються за допомогою упровадження компетентнісного підходу в освітню галузь на рівні концентрації на кінцевих результатах навчання, практичної спрямованості набутих знань і сформованих умінь, збільшення професійних і загальних компетентностей тощо.

Нині не досягнуто цілковитої згоди щодо визначення поняття «компетентність», а тому можна натрапити на його різні наукові інтерпретації. Міжурядові європейські організації розглядають поняття компетентності як загальні або ключові уміння, базові уміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, кроснавчальні уміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання. Компетентності передбачають спроможність особистості відповідати на індивідуальні та соціальні виклики, формувати комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок [7, с. 19]. Дослідниця компетентнісного підходу в освіті О. Пометун трактує компетентність як складну інтегровану характеристику особистості, набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності [11, с. 18].

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок та відносин, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, спрямовані на набуття певних стандартів у галузі професії або виду діяльності. Для того, щоб полегшити процес оцінювання компетентностей, Департамент пропонує виділити з цього поняття такі індикатори, як набуті знання, уміння, навички та навчальні досягнення [21].

Фахівці проекту DeSeCo (Definition and Selection of Competencies – визначення та відбір ключових компетенцій) визначають поняття компетентності як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби і виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і умінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії. Ця схема є прикладом побудови внутрішньої структури компетентності, орієнтованої на потреби [19].

Компетентна людина завжди є суб'єктом власної життєдіяльності, їй притаманні спрямованість на досягнення високого результату у цій діяльності, активна позиція, орієнтація у соціокультурній ситуації. Мотиваційно-ціннісний складник компетентності є основою позиції суб'єкта відносно суспільства, соціального оточення, самого себе. Саме ця позиція визначає, наскільки послідовно, відповідально буде діяти він у тій чи іншій ситуації. Компетентність варто розглядати як одну із головних ознак при визначенні рівня професіоналізму. Крім того, компетентність особистості є вирішальною умовою та показником успішності людини у житті загалом і у професійній діяльності зокрема.

Погоджуємося з думкою Т. Морозової, що поняття «компетентність» асоційоване з успішною поведінкою людини у нестандартних ситуаціях, що передбачають розв'язання недовизначених завдань, обробку й аналіз суперечливої інформації, управління динамічними і складно інтегрованими процесами, неформалізовану взаємодію з партнерами [5, с. 73].

Національна рамка кваліфікацій називає компетентністю динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших

особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [12].

У першу чергу вважається, що компетентності включають у себе знання і розуміння (теоретичні знання з академічної дисципліни, здатність знати і розуміти), знання як діяти (практичне або операційне застосування знань у певних ситуаціях), знання як жити (цінності як інтегральний елемент сприйняття і співіснування з іншими у соціальному контексті). Тобто, особа застосовує певну здатність або вміння для виконання завдання, у якому він/вона здатні продемонструвати, що він/вона може виконати його у такий спосіб, який дозволяє оцінити рівень досягнень. Компетентності можуть бути оцінені і розвинені. Це означає, що, як правило, люди мають або не мають якусь компетентність не у абсолютному значенні, а володіють нею певною мірою. Тобто компетентності можна вважати безперервними, а їх розвиток відбувається через досвід та навчання [2]. Саме компетентність є тим індикатором, що дає змогу визначити готовність випускника закладу освіти до життя, його подальшого особистісного розвитку [9, с. 39]. Компетентнісний підхід зумовлений переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просте накопичення майбутніми фахівцями знань, умінь і навичок, а володіння навичками пошуку інформації, здатність до самоосвіти протягом навчання та професійної діяльності, необхідність бути конкурентоспроможними, можливість інтегруватися у різні соціуми, активно діяти тощо.

Аналіз різних підходів до визначення змісту поняття «компетентність» свідчить, що більшість дослідників пов'язують це поняття з певною професією. У літературі наявні такі поняття: життєва компетентність; професійна компетентність; цивілізаційна компетентність; етична компетентність; комунікативна компетентність; політична компетентність; мовна компетентність; психологічна компетентність; інтелектуальна компетентність; громадянська компетентність тощо. Їх розглядають як систему знань, умінь та особистісних рис, які адекватні структурі та змісту діяльності особистості. Здебільшого запропоновані авторами наукові визначення дуже близькі, вони здебільшого уточнюють і доповнюють одне одного.

Для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства усіх людей Європейським Союзом у Рамковій програмі «Ключові компетентності для навчання упродовж життя» (2018 р.) оновлено наступні ключові компетентності: 1) грамотність; 2) мовна компетентність; 3) математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії; 4) цифрова компетентність; 5) особиста, соціальна та навчальна компетентність; 6) громадянська компетентність; 7) підприємницька компетентність; 8) компетентність культурної обізнаності та самовираження. При цьому такі навички, як критичне мислення, аналітичне мислення, вирішення проблем, творчість, робота в команді, вміння спілкування та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, участь, повага до різноманітності, враховуються в усіх ключових компетентностях [19].

У межах дослідження виокремлюємо громадянську компетентність як одну з ключових та розуміємо її як феномен і сукупність властивостей індивіда, що соціалізований під впливом громадянського суспільства. При цьому громадянська

компетентність виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, власне професійних, морально-етичних і інших знань, навичок та умінь, що мотивують індивідуальну і групову активність особистості [18, с. 79].

Громадянська компетентність описана в Концепції Нової української школи й охоплює «усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, у сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів» [6, с. 12].

Громадянська компетентність як одна з ключових компетентностей особистості передбачає її здатність до аналізу суспільних подій, фактів та явищ, здатність і навички пошуку й усвідомлення інформації, використання засобів медіа і комунікації для участі в суспільних процесах, здатність до демократичного ухвалення рішень та дії [7].

За словами О. Пометун, одним з найважливіших завдань сучасного виховання є формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство стане осередком реалізації творчих можливостей, задоволення особистих та соціальних інтересів [11, с. 18]. Визначальною рисою такої людини має бути громадянськість – готовність реалізувати свої права та обов'язки, поважати права і свободи інших громадян, розуміти відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки. Очевидно, що таке розуміння громадянськості дозволяє визначити її як психологічну рису, характеристику особистості. Громадянськість як психологічне утворення є лише частиною громадянської компетентності, під якою О. Пометун розуміє здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Тому громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка включає й певний рівень психологічної готовності до активної участі у житті суспільства.

Дослідниця Т. Магдич влучно підмічає, що поняття громадянськості приводить нас і до громадянського виховання, що часто ототожнюють із громадянською компетентністю [4, с. 80]. Дійсно, відомий український психолог І. Бех зазначив, що патріотичне і громадянське виховання – це два рівноцінні способи досягнення спільної мети, які у системному представленні оптимізують виховний процес єдиним комплексом соціальних (стосується громадянськості) та моральних (стосується патріотизму) якостей. Саме патріотизм і громадянське виховання науковець розглядає як складники громадянськості. Громадянське виховання охоплює створення у дітей і молоді активної громадянської (державницької) позиції, заснованої на традиційних культурних цінностях українського суспільства; розвиток культури міжнаціонального спілкування; виховання поваги до національної гідності людей, їхніх почуттів, релігійних переконань; розвиток правової й політичної культури дітей і молоді, розширення конструктивної участі у прийнятті рішень, що зачіпають їхні права й інтереси, у тому числі у різних формах самоорганізації, самоуправління, суспільно значущої діяльності; формування стабільної системи моральних настанов особистості, які дають змогу протистояти ідеології екстремізму, націоналізму, корупції [1, с. 11].

Аналіз праць українських дослідників, пов'язаних з громадянською компетентністю, дозволяє нам дійти висновку, що етичні, моральні обов'язки та якості громадян визнаються ключовими для розуміння громадянськості. У своєму

теоретичному дослідженні В. Кравцов та Т. Кравцова розглядають громадянськість як специфічну моральну якість особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до правових та моральних норм [3, с. 27-28]. Громадянськість дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається у почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, у повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки, у гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів [17, с. 85]. Ми цілком погоджуємося з твердженням А. Токаревої та І. Чижикової, що хоча громадянськість «отримується індивідуально», загальні компоненти цивільного, політичного та соціального її аспектів роблять громадянськість соціальним явищем. Однак, з точки зору якості особистості та моральної цінності її потрібно культивувати [15, с. 90].

У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні під поняттям громадянської компетентності розуміється можливість особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [16]. Таке визначення, на нашу думку, відображає ідеальні соціальні практики, коли особистість активно впливає на систему суспільних відносин, змінює суспільство й при цьому розвивається сама. Стратегічну роль у цьому процесі відіграють заклади освіти як системні агенти соціалізації.

Заслугує на увагу трактування громадянської компетентності з точки зору педагогіки, коли компетентнісний підхід передбачає відображення певного набору знань, умінь, навичок, цінностей. Так, Т. Смагіна визначає громадянську компетентність як сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце у суспільстві, успішно реалізуватися як громадянину своєї держави. До того ж, громадянська компетентність формується в освітньому процесі засобами різних предметів і виховних впливів [14, с. 10].

Громадянська компетентність розглядається і у контексті розвитку політичної культури та політичної активності індивіда. Зокрема, В. Шахрай зазначає, що громадянська компетентність – це якісний рівень громадянської культури особистості, який виявляється у здатності та готовності індивіда до адекватної участі у суспільно-громадських процесах. Цей рівень характеризується наявністю знань про суспільні явища, сутність та тенденції суспільного розвитку, ефективними способами набуття таких знань та їх поповнення, ціннісно-моральною позицією індивіда, уміннями реалізовувати свої права та обов'язки у конкретних соціальних ситуаціях. Громадянська компетентність характеризується балансом активного включення у суспільно-громадські процеси у період посилення їх значущості у житті як окремих громадян, так і у житті усього суспільства (громади) та певною часткою пасивності при

відносній неактуальності таких процесів. Це такий рівень громадянської культури, який відзначається спрямуванням до згоди, консенсусу, толерантності, прагненням не лише давати оцінку суспільним явищам, але і здійснювати посильні дії щодо їх удосконалення, сприйняттям соціального світу більшою мірою раціональними, ніж афективно-почуттєвими способами (хоча позитивна емоційно-почуттєва складова є важливою у громадянській компетентності особистості) [16, с. 128].

Громадянська компетентність визначається як здатність особистості ефективно впливати на владу задля реалізації своїх громадянських прав та свобод. Вона забезпечується: правовою і політичною освіченістю громадян, знанням і розумінням понять, принципів та цінностей прав людини і взаємодії у громаді, таких як «демократія», «верховенство права», «рівність», «відповідальність» та ін.; ціннісними орієнтаціями особистості, які виявляються в її переконаннях та усвідомленні відповідальності, принципів свободи, рівності, солідарності, толерантності, що є основою взаємодії у суспільстві; уявленнями та очікуваннями, пов'язаними з механізмами функціонування суспільства, роллю та можливостями громадянина як його члена, а також здатністю реалізовувати себе у суспільно-політичному житті через взаємодію з іншими [10, с. 200].

Студіювання різних наукових підходів до тлумачення окресленого поняття дало можливість Т. Магдич під стави розглядати громадянську компетентність як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі [4, с. 80].

Поняття громадянської компетентності варто визначати й як ключову освітню компетентність, як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність громадянських знань, умінь, системи громадянських цінностей, досвіду громадянської діяльності, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства, її самореалізацію, відображаючи якісний ступінь соціалізації індивіда у громадянське суспільство. Громадянська компетентність забезпечує легкий шлях до соціальних спільнот, гармонійне поєднання особистих інтересів з інтересами суспільства, активну участь у діяльності різного роду громадських інститутів, повноцінну самоідентифікацію і самореалізацію особистості, розуміння особистої відповідальності.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ/ CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Громадянська компетентність, будучи продуктом власної активності людини, є не тільки певним обсягом засвоєних знань й досвіду, але й умінням їх актуалізувати у потрібний час та використати у процесі громадянської діяльності. Розвиток громадянської компетентності у підростаючого покоління, формування у них готовності і здатності до правомірної діяльничної поведінки, а також визнання права засадничою цінністю виступають найважливішими чинниками, які на сучасному етапі

є однією з умов формування української політичної нації, збереження територіальної цілісності та інтеграції до європейської спільноти.

У сучасній милітаризованій Україні, в умовах внутрішніх економічних, політичних, культурних ризиків і випробувань потрібні патріоти, освічені люди, які можуть самостійно ухвалювати рішення в ситуації вибору, здатні до співпраці, вирізняються динамізмом, конструктивністю, готовністю до міжкультурної взаємодії, володіють відчуттям відповідальності за долю країни, її економічне процвітання. І такими людьми мають бути, перш за все, компетентні громадяни.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бех, І., 2016. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ, 20, кн. 1, 360.
2. Вступне слово до проекту Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі, 2008. Внесок університетів у Болонський процес. Європейська комісія: Дирекція з освіти і культури, 108. Доступно: <https://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf>.
3. Кравцов, В. О., Кравцова, Т. О., 2012. Теоретичні засади формування громадянської компетентності майбутнього соціального педагога. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 103, 27 – 35.
4. Магдич, Т. П., 2020. Аналіз сутності поняття громадянська компетентність у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*, 28, 77 – 81.
5. Морозова, Т. Ю., 2005. Погляд на освітні стандарти крізь призму компетентнісного підходу. *Проблеми освіти: науково-методичний збірник*. Київ, 46: Болонський процес в Україні, 2, 73 – 79.
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016. Київ, 35.
7. Овчарук, О., 2003. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики*. Київ: К.І.С., 13 – 42.
8. Овчарук, О. В., 2013. Характеристики освіти для демократичного громадянства: європейський контекст. *Постметодика*. Доступно: <<http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh>>.
9. Паламарчук, Л., 2008. Професійна компетентність майбутнього екскурсовода та агента організації туризму. *Професійно-технічна освіта*, 2, 39 – 40.
10. Позняк, С. І., 2020. Взаємодія в освітньому середовищі як чинник розвитку громадянської компетентності молоді: концептуальні основи дослідження. *Проблеми політичної психології: збірник наукових праць*. Київ, 9 (23), 195 – 213.
11. Пометун, О. І., 2005. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 23, 18 – 24.
12. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341, із змінами, внесеними згідно Постановами

Кабінету Міністрів України № 509 від 12.06.2019 і № 519 від 25.05.2020. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>>.

13. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.10.2018 р. № 710-р із змінами, внесеними згідно Розпоряджень Кабінету Міністрів України № 176 від 26.02.2020 р. і № 893 від 08.10.2022 р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>>.

14. Смагіна, Т. М., 2007. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства автореф. дис. ... канд. пед. наук., Київ, 15.

15. Токарева, А. В., Чижикова, І. В., 2021. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності студентів: міжнародний та національний контексти. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*, 1 (21), 88 – 93.

16. Шахрай, В. М., 2008. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*, 2, 123 – 135.

17. Шевчук, Т. Є., 2018. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*, 4 (56), 85 – 88.

18. Ярошенко, В., 2016. Громадянська компетентність як умова формування української політичної нації. *Evropský politický a právní diskurz.*, 3, 3, 78 – 83. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_3_12>.

19. Council recommendation on key competences for lifelong learning, 2018. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:395443f6-fb6d-11e7-b8f5-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF>.

20. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and conceptual foundations (DeSeCo). *Strategy paper on key competencies. An overarching frame of reference for an assessment and research program.* OECD, 2002. Available at: <<https://www.deseco.ch/bfs/deseco/en/index/02.parsys.34116.downloadList.87902.DownloadFile.tmp/oecddesecostrategypaperdeelsaedcericd20029.pdf>>.

21. What are competencies? *International board of standards for training, performance and instruction.* Available at: <<https://ibstpi.org/competencies/#develop>>.

ESSENTIAL-CONTENT CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT "CIVIC COMPETENCE" IN THE CONTEXT OF THE COMPETENCE PARADIGM OF EDUCATION

Serhii Malanchuk,

Postgraduate student,

Khmelnitskyi humanitarian-pedagogical academy

Khmelnitskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1252-1279>

sergiymalanchuk@ukr.net

Abstract. For its full functioning, modern society needs the civic activity of its members, who are sufficiently oriented in social processes and can consciously determine their own place and act with benefit both for society and for themselves. A very important problem in this context is the formation of civic competence as an

integrative characteristic of an individual, based on qualities (values, motivation, attitude) and qualification features (ability, readiness), necessary and sufficient for the effective performance of the role of a citizen.

The article highlights such key concepts as competence, competence approach, key competences. Approaches to defining the essence of the concept of “civic competence” are considered. Based on the analysis of scientific views and concepts, as well as the recommendations of the Council of Europe, attention is focused on the main features and components of civic competence. The study provides a generalized definition of the concept of “civic competence”, which interprets it as the readiness of an individual to actively, responsibly and effectively implement a complex of civil rights and duties in a democratic society, to apply their knowledge and skills in practice. The author takes into account the importance of the role of the educational field, the competence approach, pedagogical and social influences on the definitive analysis of the civic competence concept.

Civic competence as one of the key competences should be considered as a social phenomenon that can be formed through education and training. Based on the analysis of scientific works and the regulatory framework, a number of related concepts that are tangential to the definition of the term “civic competence” have been established. Civic competence covers such categories as citizenship, civic activity, civic responsibility and is manifested in the social and communicative ability of an individual in civic participation, in the ability to solve social conflicts and problems, which is a prerequisite for self-development and self-realization of an individual, designing one's own life strategy. The author concluded that the formed civic competence through the acquisition of the necessary amount of knowledge and experience contributes to the effective participation of the individual in civic activities.

Keywords: competence; competence approach; key competencies; civic competence; citizenship; civic education.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bekh, I., 2016. Patriotychne i hromadianske vykhovannia: punkt zitknennia ta liniia rozmezhuвання [Patriotic and civic education: a point of contact and a dividing line]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 20, kn. 1, 360.
2. Vstupne slovo do proektu Tiuninh – harmonizatsiia osvitynih struktur u Yevropi [Introduction to the project Tuning – harmonization of educational structures in Europe], 2008. Vnesok universytetiv u Bolonskyi protses. *Yevropeiska komisiia: Dyrektsiia z osvity i kultury*, 108. Dostupno: <https://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf>.
3. Kravtsov, V. O., & Kravtsova, T. O., 2012. Teoretychni zasady formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnoho sotsialnoho pedahoha [Theoretical foundations of the formation of civic competence of the future social pedagogue]. *Naukovi zapysky KDPU im. V. Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky*, 103, 27 – 35.

4. Mahdych, T. P., 2020. Analiz сутnosti poniattia hromadianska kompetentnist u systemi psykhologo-pedahohichnykh i lnhvodydaktychnykh katehorii [Analysis of the essence of the concept of civic competence in the system of psychological-pedagogical and linguistic didactic categories]. *Innovatsiina pedahohika*, 28, 77 – 81.
5. Morozova, T. Yu., 2005. Pohliad na osvritni standarty kriz pryzmu kompetentnisnoho pidkhotu [A look at educational standards through the prism of the competence approach]. *Problemy osvity: naukovo-metodychnyi zbirnyk*. Kyiv, 46: Bolonskyi protses v Ukraini, 2, 73 – 79.
6. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual foundations of secondary school reform], 2016. Kyiv, 35.
7. Ovcharuk, O., 2003. Kompetentnosti yak kliuch do onovlennia zmistu osvity. Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: Rekomendatsii z osvritnoi polityky [Competencies as a key to updating the content of education. Education reform strategy in Ukraine: Recommendations on educational policy]. Kyiv: K.I.S., 13 – 42.
8. Ovcharuk, O. V., 2013. Kharakterystyky osvity dlia demokratychnoho hromadianstva: yevropeyskyi kontekst [Characteristics of education for democratic citizenship: the European context]. *Postmetodyka*. Dostupno: <<http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh>>.
9. Palamarchuk, L., 2008. Profesiina kompetentnist maibutnoho ekskursovoda ta ahenta orhanizatsii turyzmu [Professional competence of the future tour guide and agent of the tourism organization]. *Profesiino-tekhnichna osvita*, 2, 39 – 40.
10. Pozniak, S. I., 2020. Vzaiemodiia v osvritnomu seredovyschi yak chynnyk rozvytku hromadianskoi kompetentnosti molodi: kontseptualni osnovy doslidzhennia [Interaction in the educational environment as a factor in the development of civic competence of young people: conceptual foundations of the study]. *Problemy politychnoi psykhologii: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 9 (23), 195 – 213.
11. Pometun, O. I., 2005. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the standpoint of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*, 23, 18 – 24.
12. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [On the approval of the National Framework of Qualifications], 2011. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 23.11.2011 r. № 1341, iz zminamy, vnesenymy zghidno Postanovamy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 509 vid 12.06.2019 i № 519 vid 25.05.2020. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>>.
13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [On the approval of the Concept of the Development of Civic Education in Ukraine], 2018. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 3.10.2018 r. № 710-r iz zminamy, vnesenymy zghidno Rozporiadzhen Kabinetu Ministriv Ukrainy № 176 vid 26.02.2020 r. i № 893 vid 08.10.2022 r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>>.
14. Smahina, T. M., 2007. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv u protsesi navchannia pravoznavstva [Formation of civic competence of students in the process of studying law]: *avtoref. dys. ... kand. ped. nauk.*, Kyiv, 15.

15. Tokarieva, A. V., & Chyzhykova, I. V., 2021. Suchasni pidkhody do formuvannia hromadianskoi kompetentnosti studentiv: mizhnarodnyi ta natsionalnyi konteksty [Modern approaches to the formation of civic competence of students: international and national contexts]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: Pedagogika i psykholohiia*, 1 (21), 88 – 93.
16. Shakhrai, V. M., 2008. Hromadianska kompetentnist osobystosti yak problema suchasnoho suspilstva [Civic competence of the individual as a problem of modern society]. *Ukrainskyi sotsium*, 2, 123 – 135.
17. Shevchuk, T. Ye., 2018. Hromadianska kompetentnist yak element formuvannia osobystosti maibutnikh fakhivtsiv [Civic competence as an element of personality formation of future specialists]. *Molodyi vchenyi*, 4 (56), 85 – 88.
18. Iaroshenko, V., 2016. Hromadianska kompetentnist yak umova formuvannia ukrainskoi politychnoi natsii [Civic competence as a condition for the formation of the Ukrainian political nation]. *Evropský politický a právní diskurz*, 3, 3, 78 – 83. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_3_12>.
19. Council recommendation on key competences for lifelong learning, 2018. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:395443f6-fb6d-11e7-b8f5-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF>.
20. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and conceptual foundations (DeSeCo), 2002. *Strategy paper on key competencies. An overarching frame of reference for an assessment and research program, OECD*. Available at: <<https://www.deseco.ch/bfs/deseco/en/index/02.parsys.34116.downloadList.87902.DownloadFile.tmp/oecddesecostrategydeelsaedcericd20029.pdf>>.
21. What are competencies? *International board of standards for training, performance and instruction*. Available at: <<https://ibstpi.org/competencies/#develop>>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-63-75>

УДК 378.1

Мартинець Лілія Асхатівна,

доктор педагогічних наук, професор, декан факультету,
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4736-5467>

liliamart7@gmail.com

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Анотація. У статті розглядається актуальність стратегічного розвитку закладів освіти. Стратегічне управління є управлінням закладом освіти, за яким: гарантовано виконання сформульованої місії та поставлених цілей; забезпечено успішну діяльність у довгостроковій перспективі; забезпечено гнучку реакцію на зміни внутрішнього середовища; організація має змогу відповіді на виклик зовнішнього оточення; людський потенціал сприймається як основна цінність організації; діяльність організації орієнтована на задоволення запитів споживачів. Наголошено, що розвивальну спрямованість управлінню надавав, перш за все,

системний характер пошуку шляхів оновлення освітньої системи та способів адекватного управління нею. Інструментом управлінського впливу було визначено програму розвитку аграрного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Визначено сутність поняття «програма розвитку аграрного факультету» як засобу спрямування та інтеграції зусиль колективу на підвищення ефективності роботи структурного підрозділу та університету загалом, що розробляється на підставі глибокого аналізу стану освітньої системи й визначає основні шляхи її модернізації; узагальнений довгостроковий план реалізації місії та досягнення мети спільнотою факультету. Підкреслено, що в основу програми покладено цінності, що втілюються в життя факультету: гуманізм, якість, національна свідомість, професіоналізм, креативність. Наголошено, що відкритість, інклюзивність, право на критику та увага до критики – основні принципи діяльності факультету.

Обґрунтовано, що запровадження програми розвитку аграрного факультету проходило в два етапи: визначення місії факультету; розробка програми розвитку. Серед наявних форм стратегічного аналізу при вивченні стану освітньої системи факультету було обрано SWOT-аналіз як один із найпоширеніших видів аналізу в сучасному маркетингу. SWOT-аналіз надав можливість з'ясувати та структурувати сильні й слабкі сторони освітньої організації, а також її потенційні можливості та загрози, що досягається за допомогою порівняння внутрішніх сил і слабких сторін свого структурного підрозділу з можливостями зовнішнього середовища.

Для встановлення зв'язків між сильними й слабкими сторонами освітньої системи аграрного факультету, а також можливостями й загрозами, що існують в його оточенні, представлено SWOT-матрицю.

Ключові слова: програма розвитку; стратегія; цінності; SWOT-аналіз; стратегічні цілі.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Актуальність проблеми. В умовах сьогодення проблема стратегічного розвитку закладів освіти набуває актуальності з кількох причин:

- відбулася зміна в цілях освіти;
- вища школа здійснює інтеграцію до європейської освітньої системи;
- змінюються цінності освіти;
- поширюються міжнародні освітні зв'язки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому осмисленню проблеми управління розвитком закладів освіти сприяють роботи з теорії соціального управління (М. Альберт, М. Мескон, А. Файоль, Ф. Хедоурі та ін.), праці в галузі освітнього менеджменту українських учених (В. Бондар, В. Григораш, Л. Даниленко, Г. Єльнікова,

Л. Карамушка, Л. Калініна, О. Мармаза, Л. Мартинець, В. Маслов, В. Пекельна, Т. Сорочан, Є. Хриков та ін.).

Глобальні виклики XXI століття та зміни в суспільно-політичному житті України останніх років гостро поставили питання про необхідність зміни підходів щодо управління закладами освіти. Серед сучасних моделей управління освітніми системами найпоширенішими є ті, що орієнтують заклад освіти на розвиток, інноваційну діяльність. Разом з тим, незважаючи на інтенсивне дослідження проблем ефективності управління закладами освіти, питання управління їхнім розвитком сьогодні достатньо розроблені тільки для закладів загальної середньої освіти. Як відзначають Г.Цехмістрова й Н. Фоменко, дослідження вітчизняних учених спрямовані переважно на обґрунтування окремих питань управління закладом загальної середньої освіти, організацію діяльності його керівника, планування роботи. Управління закладами вищої освіти як соціально-педагогічними системами, побудованими на широкій автономії та демократичному підґрунті, де формується особистість, здатна до саморозвитку й самовдосконалення, не знайшло належного наукового обґрунтування й базується в основному на нормативно-правових та інструктивних документах.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – обґрунтувати етапи розробки програми розвитку аграрного факультету.

Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення таких **завдань**: визначити сутність поняття «програма розвитку аграрного факультету»; розкрити завдання за стратегічними цілями.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Стратегічне управління – це такий вид управління закладом освіти, за яким:

- гарантовано виконання сформульованої місії та поставлених цілей;
- забезпечено успішну діяльність у довгостроковій перспективі;
- забезпечено гнучку реакцію на зміни внутрішнього середовища;
- організація має змогу відповіді на виклик зовнішнього оточення;
- людський потенціал сприймається як основна цінність організації;
- діяльність організації орієнтована на задоволення запитів споживачів.

Стратегічне управління організацією покликане забезпечити не лише її функціонування, а й розвиток у майбутньому. Такий підхід зумовив спрямування всіх управлінських дій на оновлення освітньої системи, спільної діяльності всіх учасників освітнього процесу щодо досягнення поставлених цілей.

Розвивальну спрямованість управлінню надавав перш за все системний характер пошуку шляхів оновлення освітньої системи й способів адекватного управління нею. Інструментом управлінського впливу було визначено програму розвитку аграрного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Програма розвитку аграрного факультету – це засіб спрямування та інтеграції зусиль колективу на підвищення ефективності роботи структурного підрозділу та університету загалом, що розробляється на підставі глибокого аналізу стану освітньої системи та визначає основні шляхи її модернізації; узагальнений довгостроковий план реалізації місії та досягнення мети спільнотою факультету.

В основу програми покладено цінності, що втілюються в життя факультету.

Гуманізм – ми створюємо доброзичливу атмосферу у стосунках між викладачами, здобувачами вищої освіти, працівниками, випускниками.

Якість – факультет встановлює і працює над дотриманням якості викладання та навчання.

Національна свідомість – співробітники факультету є патріотами України, спілкуються державною мовою. Водночас повага до інших культур, традицій і мов є важливою складовою нашої свідомості.

Професіоналізм – працюємо над створенням умов щодо формування професіоналів в агросфері, продовольстві, ветеринарній медицині.

Креативність – надаємо здобувачам вищої освіти можливості отримати не лише набір професійних знань, умінь і навичок, але й набір компетентностей, які дозволять бути гнучкими, креативними і пристосованими до мінливого професійного середовища та ринку праці.

Відкритість, інклюзивність, право на критику та увага до критики – основні принципи діяльності факультету.

У нашому дослідженні запровадження програми розвитку аграрного факультету проходило в два етапи:

I етап – визначення місії факультету;

II етап – розробка програми розвитку.

Визначення місії як головної цілі структурного підрозділу, що розкриває причину його існування, здійснювалося на підставі стратегічного аналізу – змістовного опису об'єкта дослідження, виявлення особливостей, тенденцій, можливих і неможливих напрямів його розвитку [2].

Серед наявних форм стратегічного аналізу при вивченні стану освітньої системи факультету, що брали участь у дослідженні, було обрано SWOT-аналіз як один із найпоширеніших видів аналізу в сучасному маркетингу. SWOT-аналіз надає можливість з'ясувати та структурувати сильні й слабкі сторони освітньої організації, а також її потенційні можливості та загрози, що досягається за допомогою порівняння внутрішніх сил та слабких сторін свого структурного підрозділу з можливостями зовнішнього середовища.

Для встановлення зв'язків між сильними й слабкими сторонами освітньої системи аграрного факультету, а також можливостями й загрозами, що існують у його оточенні, було складено матрицю-SWOT, яку представлено на рисунку 1.

Поле «Сила»	Поле «Можливості»	
	S	O
	W	T
Поле «Слабкості»	Поле «Загрози»	

Рис. 1. Матриця SWOT

Розглянемо результати SWOT-аналізу на прикладі аграрного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Метою аналізу зовнішнього середовища були відповіді на запитання:

1. Чи існує необхідність змін у якісних характеристиках цілей освіти?
2. Чи існує необхідність уведення нових спеціальностей?
3. Чи існує необхідність збільшувати або зменшувати кількість випускників за спеціальностями, за якими ведеться підготовка на факультеті?
4. Чи є поза закладом інновації, упровадження яких змогло би потенційно поліпшити результати його роботи?
5. Чи задовольняють результати роботи факультету викладачів і замовників освітніх послуг?

У процесі пошуків відповідей було виокремлено основні компоненти зовнішнього макро- й мікросередовища, які наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Компоненти зовнішнього середовища

Макросередовище	Мікросередовище
<ul style="list-style-type: none"> – політико-правові чинники; – соціально-економічні чинники; – чинники державного контролю; – демографічні чинники; – чинники природного середовища; – соціально-культурні чинники; – науково-технічні чинники; – чинники розвитку інфраструктури ринку. 	<ul style="list-style-type: none"> – споживачі освітніх послуг; – потреби споживачів послуг; – регіональні ринки закладу; – органи управління освітою; – цінова характеристика ринку; – конкуренти закладу; – ділові партнери, посередники ЗВО; – засоби масової інформації; – чинники попиту ринку праці.

Погоджуючись із думкою Д. Горобця, що ступінь впливу макрооточення на різні організації залежить від розходження у внутрішньому потенціалі цих організацій і макрооточення створює тільки загальні умови знаходження організації в зовнішньому середовищі й у більшості випадків не має специфічного характеру [1, с. 35], зосередимо увагу на вивченні впливу на розвиток факультету та університету загалом компонентів мікросередовища.

Основними споживачами освітніх послуг аграрного факультету є випускники шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів міста Київ та міст Київської області, а також Харківської, Донецької, Луганської областей. Останніми роками зменшилася кількість вступників за такими спеціальностями, як геодезія та землеустрій, харчові технології, технологія виробництва і переробки продукції тваринництва. Це дало підставу виділити одну з найголовніших проблем факультету, яку необхідно вирішувати, – організація й управління профорієнтаційною діяльністю.

Значний інтерес у контексті нашого дослідження становить питання впровадження інновацій на факультеті. Найбільш вагомим в аспекті інноваційної діяльності став висновок про реалізацію грантових проєктів, що допоможе суттєво розвивати факультет. Аналіз цінової характеристики ринку показав, що платні послуги університет здійснює відповідно до платоспроможності населення, за вартістю вони не відповідають іншим закладам освіти.

Наявність конкурентних закладів освіти вимагає від колективу аграрного факультету виявлення можливостей підвищення престижу закладу освіти й привабливості для потенційних здобувачів за рахунок реклами та популяризації наукових, методичних, навчальних і виховних заходів. Основними засобами масової інформації, через які факультет може здійснювати інформування населення, є місцеві та обласні газети, місцеве та обласне телебачення. Але, як відзначено під час аналізу, висвітлення подій здійснюється не систематично, а має хаотичний характер.

Результати опитування виділили ще одну проблему – впровадження в освітній процес інноваційної технології саморозвитку особистості здобувача та викладача. Виділені проблеми в зовнішньому середовищі можна розглядати і як загрози, що негативно впливають на діяльність університету, і як можливості, що відкривають перспективи розвитку закладу за умов подолання цих проблем, що повертає нас до аналізу внутрішнього середовища, оскільки характер проблем зовнішнього середовища закладу освіти залежить від стану його освітньої системи [3].

Аналіз внутрішнього середовища дає змогу відповісти на запитання:

- Що нас задовольняє в наявній системі?
- Які сильні й слабкі сторони нашої освітньої системи?
- Яка значущість виявлених недоліків?
- Які сильні сторони факультету використано недостатньо?

До компонентів освітньої системи належать: цілі й результати освіти, її зміст, організація освітнього процесу, педагогічні технології, система оцінки та контролю, науково-педагогічний колектив тощо [4]. Виявлені сильні та слабкі сторони аграрного факультету і можливості й загрози зовнішнього оточення склали SWOT-матрицю. У відповідних полях матриці було зазначено реально отримані результати вивчення освітньої системи (див. рис. 2).

<ul style="list-style-type: none"> – доступність можливостей підвищення фахового рівня викладачами; – можливість використання інтелектуального потенціалу наукових і культурних центрів ЗВО; – наявність вибору освітніх програм; – дистанційне навчання; – можливість ознайомлення з досвідом роботи інших ЗВО; – інтеграція до європейського й світового освітнього простору; – кредитно-модульна система; – доступ до ресурсів Інтернет; – володіння та впровадження в освітній процес ІКТ; – попит на аграрні спеціальності; – налагоджена система роботи колегіально-дорадчих органів факультету (методична комісія, вчена рада); – організація та проведення консультаційно-методичних семінарів на факультеті для учасників освітнього процесу; – реалізація міжнародних грантових проектів як внесок факультету в розвиток Університету; – залучення до освітнього процесу фахівців-практиків, експертів галузі. 	<ul style="list-style-type: none"> – наявність концепції й чітко визначених цілей факультету; – реалізація програмно-цільового підходу в управлінні факультетом; – система вивчення освітніх потреб соціуму; – студентське самоврядування; – зростання готовності споживачів до отримання платних послуг; – розширення спектру додаткових послуг, з урахуванням запитів стейкхолдерів, партнерів по проектам; – підвищення рівня конкурентоспроможності факультету; – стимулювання праці співробітників за досягнення високих результатів; – розширення зв'язків із громадою, пошук міжнародних і вітчизняних партнерів.
S	O
W	T
<ul style="list-style-type: none"> – недостатня активність викладачів у проведенні наукових досліджень; – формальне ставлення до самоосвіти частини викладачів; – слабкий рівень організації профорієнтаційної роботи; – незацікавленість частини викладачів у популяризації свого досвіду в пресі, педагогічних виданнях; – дефіцит вільного часу для самоосвіти і підвищення загального культурного рівня викладачів; – відсутність кафедрального аудиторного фонду для проведення занять зі здобувачами; – зменшення навчального навантаження викладачів кафедр; – відсутність співробітників факультету на місці локації Університету; – відсутність необхідної матеріально-технічної бази для здійснення освітнього процесу; – низький розвиток мережі додаткових платних послуг; – стереотипи НПП, пов'язані з рівнем надання освітніх послуг; – низька виконавча дисципліна на деяких кафедрах факультету. 	<ul style="list-style-type: none"> – загальна криза економіки й суспільства; – втрата інтересу випускників до низки спеціальностей факультету; – негативний вплив ЗМІ на ціннісні орієнтації молоді; – недостатній рівень залучення науковців до організації наукової роботи здобувачів; – конкуренція з боку інших закладів освіти; – рівень матеріального забезпечення здобувачів; – проблемність у працевлаштуванні; – обмеженість фінансування.

Рис. 2. SWOT-матриця стану освітньої системи аграрного факультету

Проведення SWOT-аналізу дало можливість визначити стратегічні проблеми, кожна з яких у подальшому стала пріоритетним напрямом роботи факультету, а також окреслити шляхи їх вирішення. На підставі результатів SWOT-аналізу робочою групою було визначено:

- майбутній образ факультету, яким його хотіли би бачити здобувачі, викладачі, стейкхолдери;
- місію аграрного факультету;
- стратегічні цілі, досягнення яких забезпечить набуття факультетом визначеного образу;
- пріоритетні проблеми, що мають бути вирішені через інноваційні проекти.

Визначення місії факультету, як відомо, є одним із основних етапів стратегічного планування. У широкому розумінні місія – це філософія й призначення, сенс існування будь-якої організації. У вузькому розумінні місія – це твердження, яке розкриває сенс існування організації, у якому проявляється відмінність цієї організації від подібних до неї [5].

До чинників, які визначають місію аграрного факультету, ініціативна робоча група віднесла:

- наявність ресурсів (людських та матеріально-технічних);
- специфічні особливості роботи факультету;
- стан зовнішнього середовища;
- стиль поведінки та діяльності педагогів;
- історичні особливості аграрного факультету.

Вивчення бажаного майбутнього та місії факультету здійснювалося через опитування викладачів, здобувачів. Анкета містила такі запитання:

- Яким Ви бачите аграрний факультет, його основне призначення?
- Що Ви би хотіли змінити?
- Які, на Вашу думку, найбільш ефективні шляхи бажаних змін?
- Хто ми, що ми робимо й куди прямуємо?
- Чи співвідносяться Ваші ідеї з провідними тенденціями розвитку освіти?
- Чи наявні внутрішні та зовнішні умови для здійснення провідних ідей розвитку факультету? Визначте їх.
- Яким є ступінь позитивних змін, запропонованих Вами?
- У чому виражається ефект змін?
- У які терміни можуть бути реалізовані запропоновані зміни?

За результатами опитування було визначено таку місію аграрного факультету: збереження та примноження цінності аграрного факультету через освіту, дослідження та громадську діяльність.

Бачення факультету: розвиток аграрного факультету шляхом імплементації відповідних вимог щодо рівня якості освітніх послуг.

Формулювання місії дало можливість:

- побачити образ бажаного майбутнього факультету;
- визначити стратегічні напрями діяльності;
- спрямовувати діяльність колективу факультету на досягнення мети;

- модернізувати модель управління факультетом;
- побачити діяльність аграрного факультету збоку;
- змінити загальну культуру аграрного факультету;
- залучити до прийняття важливих рішень весь колектив;
- сформувати позитивний імідж аграрного факультету;
- ураховувати чинники зовнішнього середовища у своїй діяльності.

Реалізація місії аграрного факультету передбачала досягнення таких стратегічних цілей:

- якість освіти: відновлення освітнього процесу та освітньої діяльності;
- наука і дослідження: збереження та розвиток наукового потенціалу;
- розвиток Університетської спільноти: цінності, комунікації, репутація потенціалу;
- інтернаціоналізація освітньої, наукової та суспільної діяльності.

Отже, місію факультету як соціальної системи було конкретизовано цілями, які й спрямовували вектори розвитку стратегії в подальшій роботі.

На другому етапі запровадження програми розвитку аграрного факультету відбувався процес розробки програми, який передбачав такі кроки:

- створення описово-аналітичної частини програми;
- визначення списку найголовніших проблем, які треба вирішити для реалізації бачення;
- вибір найголовніших стратегічних проблем.

Важливим для етапу розробки програми розвитку був вибір стратегії, який становить основний зміст стратегічного управління. Як уже було зазначено, стратегія – це конкретний довгостроковий план досягнення конкретної довгострокової мети, а вироблення стратегії – це визначення мети та складання довгострокового плану [6].

Вироблення стратегії відбувалося в такий спосіб:

- цілепокладанням точно було визначено кінцевий бажаний стан, який потрібно досягти через тривалий проміжок часу;
- зафіксовано, що необхідно зробити для того, щоб досягти цього кінцевого стану;
- складено план дій з урахуванням інтервалів (років, семестрів тощо), реалізація якого має привести до досягнення кінцевої мети [7; 8].

Стратегія факультету полягає в оптимізації та вдосконаленні умов для розвитку факультету шляхом професійного зростання кожного учасника освітнього процесу в умовах війни та післявоєнного відновлення з акцентом на збереження та примноження вже існуючого особистого та колективного доробку.

Визначимо завдання за стратегічними цілями.

Стратегічна ціль 1. Якість освіти:

- відновлення освітнього процесу та освітньої діяльності;
- посилення кадрового потенціалу факультету, дотримуючись прозорих критеріїв під час укладення контрактів із науково-педагогічними працівниками;
- поширення застосування програм дуальної освіти з реалізацією частини освітнього процесу в реальній практичній діяльності;

- збільшення кількісного складу здобувачів освіти;
- збільшення частки аудиторних годин у загальній кількості аудиторних годин, впродовж яких викладання навчальних дисциплін здійснюється англійською, французькою та німецькою мовами.

Стратегічна ціль 2. Наука і дослідження:

- збереження та розвиток наукового потенціалу
- збільшення обсягу надходжень до спеціального фонду за результатами наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва, господарськими договорами та за результатами надання наукових послуг;
- активізація наукової роботи серед викладачів та здобувачів. Подання впродовж року щонайменше одного наукового проекту на національні конкурси від кафедр;
- збільшення кількості проіндексованих публікацій НПП у виданнях, які реферуються у науково-метричних базах Web of Science та Scopus;
- пошук додаткових можливостей для відновлення лабораторій.

Стратегічна ціль 3. Розвиток Університетської спільноти: цінності, комунікації, репутація потенціалу

- підтримання відкритого діалогу з усіма учасниками освітнього та наукового процесів факультету;
- упровадження фасилітації в якості базового дорадчого інструменту в процесі прийняття рішень;
- зміцнення партнерства між факультетом та територіальними громадами в інтересах взаємовигідного розвитку;
- збільшення кількості інформації (новин або статей) для сайту та соціальних мереж Університету.

Стратегічна ціль 4. Інтернаціоналізація освітньої, наукової та суспільної діяльності

- участь факультету у міжнародних, національних та регіональних проектах (дослідницьких, освітніх, соціальних та інших);
- збільшення частки здобувачів вищої освіти та штатних науково-педагогічних працівників, які беруть участь у програмах міжнародної академічної мобільності;
- залучення органів студентського самоврядування факультету до реалізації вітчизняних/міжнародних проектів, соціально важливих і волонтерських проектів;
- залучення іноземних фахівців до покращення якості освіти та освітнього процесу.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Дослідницька робота щодо управління розвитком аграрного факультету дозволяє стверджувати, що ефективність цього процесу зростає, якщо буде впроваджено програму розвитку, яка спирається на засади стратегічного менеджменту, а саму ідею розвитку факультету підтримує науково-педагогічний колектив, співробітники та здобувачі факультету.

Програма розвитку факультету є засобом спрямування та інтеграції зусиль колективу на підвищення ефективності роботи структурного підрозділу та університету загалом, що розробляється на підставі глибокого аналізу стану системи освіти й визначає основні шляхи її модернізації; узагальнений довгостроковий план реалізації місії й

досягнення мети спільнотою факультету. Програма розвитку факультету становить цілісну сукупність інноваційних проектів, розроблених з різних напрямів діяльності факультету. Запровадження програми розвитку факультету, в основу якої покладено цінності гуманізму, якості, національної свідомості, професіоналізму, креативності, проходило в два етапи: визначення місії аграрного факультету, розробка програми розвитку. Визначення місії, стратегічних цілей факультету та стратегії розвитку було здійснено на підставі SWOT-аналізу як одного з найбільш ефективних і поширених видів аналізу в сучасному маркетингу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми теорії та практики управління розвитком факультету закладу вищої освіти. **Перспективним** є розгляд проблем взаємодії факультету з закладами фахової передвищої освіти, розширення міжнародних зв'язків, самоуправління здобувачів вищої освіти тощо.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Даниленко, Л., Карамушка, Л., 2003. *Освітній менеджмент: навчальний посібник*, Київ: Шкільний світ, 400.
2. Горобець, Д.В., 2010. Організаційно-педагогічні умови управління розвитком педагогічного коледжу: *дисертації кандидата педагогічних наук: 13.00.06, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Луганськ*, 295.
3. Мартинець, Л.А., 2018. Теорія і практика управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів у загальноосвітньому навчальному закладі: *дисертації доктора педагогічних наук: 13.00.06, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси*, 513.
4. Маслов, В. І., Олійник, В.В., 2009. Закономірності управління як теоретична основа керівництва навчальними закладами. *Педагогічний дискурс*, 5, 145-149.
5. Крижко, В. В., 2005. *Теорія і практика менеджменту в освіті: навчальний посібник*. Київ: Освіта України, 256.
6. Карамушка, Л. М., 2003. *Психологія управління: навчальний посібник*. Київ: Міленіум, 344.
7. Дмитренко, Г. А., 1996. *Стратегічний менеджмент: цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу*. Київ: ІЗМН, 140.
8. Мармаза, О. І., Касьянова, О. М., Григораш, В. В., 2003. *Управління навчальним закладом: навчально-методичний посібник: у 2 ч., ч. 1*, Харків: Ранок, 160.

DEVELOPMENT OF THE DEVELOPMENT PROGRAM OF THE FACULTY OF AGRICULTURE

Lilija Martynec,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Dean of the Faculty,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4736-5467>
liliamart7@gmail.com

Abstract. The article considers the relevance of the strategic development of educational institutions. The essence of the concept of «agrarian faculty development program» as a

means of directing and integrating the team's efforts to increase the efficiency of the work of the structural division and the university as a whole, which is developed on the basis of an in-depth analysis of the state of the educational system and determines the main ways of its modernization, is defined; a generalized long-term plan for the implementation of the mission and the achievement of the goal by the faculty community.

It is emphasized that strategic management is a type of management of an educational institution, according to which: fulfillment of the formulated mission and set goals is guaranteed; successful operation is ensured in the long term; flexible response to changes in the internal environment is ensured; the organization is able to respond to the challenge of the external environment; human potential is perceived as the main value of the organization; the organization's activities are focused on satisfying consumer requests.

It is noted that the strategic management of the organization is designed to ensure not only its functioning, but also its development in the future. This approach caused the direction of all management actions to update the educational system, the joint activities of all participants in the educational process to achieve the set goals.

It is emphasized that the program is based on values embodied in the life of the faculty: humanism, quality, national consciousness, professionalism, creativity. It was emphasized that openness, inclusiveness, the right to criticism and attention to criticism are the main principles of the faculty's activity.

It is emphasized that the implementation of the agricultural faculty development program took place in two stages: defining the mission of the faculty; development of a development program.

Keywords: development program; strategy; values; SWOT-analysis; strategic goals.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Danylenko, L., & Karamushka, L., 2003. *Osvitnii menedzhment* [Educational management]: navchalnyi posibnyk, Kyiv: Shkilnyi svit, 400.
2. Horobets, D.V., 2010. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy upravlinnia rozvytkom pedahohichnoho koledzhu [Organizational and pedagogical conditions of managing the development of a pedagogical college]: *dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk: 13.00.06, Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Luhansk*, 295.
3. Martynets, L.A., 2018. Teoriia i praktyka upravlinnia osvitim seredovyschem profesiinoho rozvytku vchyteliv u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Theory and practice of managing the educational environment of professional development of teachers in a general educational institution]: *dysertatsii doktora pedahohichnykh nauk: 13.00.06, Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho, Cherkasy*, 513.
4. Maslov, V. I., & Oliinyk, V.V., 2009. Zakonomirnosti upravlinnia yak teoretychna osnova kerivnytstva navchalnymy zakladamy [Laws of management as a theoretical basis for management of educational institutions]. *Pedahohichniy dyskurs*, 5, 145-149.
5. Kryzhko, V. V., 2005. *Teoriia i praktyka menedzhmentu v osviti* [Theory and practice of management in education]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Osvita Ukrainy, 256.
6. Karamushka, L. M., 2003. *Psykhologhiia upravlinnia* [Psychology of management]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Milenium, 344.

7. Dmytrenko, H. A., 1996. *Stratehichnyi menedzhment: tsilove upravlinnia osvitoiu na osnovi kvalimetrychnoho pidkhodu* [Strategic management: target management of education based on a qualitative approach]. Kyiv: IZMN, 140.

8. Marmaza, O. I., Kasianova, O. M., & Hryhorash, V. V., 2003. *Upravlinnia navchalnym zakladom* [Management of an educational institution]: navchalno-metodychnyi posibnyk: u 2 ch., ch. 1, Kharkiv: Ranok, 160.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-75-83>

УДК 37.01

Liliya Morska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages,
Ivan Franko National University
Lviv, Ukraine;
Professor, Institute of Pedagogy,
the University of Rzeszów,
Rzeszów, Poland
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4916-3834>
liliya.morska@gmail.com

Tetiana Storchova,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of the English Language
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4830-2062>
storchova.tetyana@kpnu.edu.ua

**CHALLENGES IN CREATIVITY DEFINITION AND MEASUREMENT:
EDUCATIONAL IMPLICATIONS**

Abstract. The article examines the complex nature of creativity with the goal to project implications for educational settings, starting from its historical evolution, and the challenges associated with its definition and measurement. The study aims at reviewing the main approaches to defining the concept of creativity with a particular focus on educational settings application. Creativity, once attributed to divine sources, is now recognized as a multifaceted human capacity encompassing cognitive, conative, and environmental factors. The research spans various definitions and assessments, including personality and biographical inventories, behavioral tests, and both objective and subjective evaluations of creative outputs. Creativity theories are highlighted, emphasizing creativity's presence across multiple domains. Despite the plethora of testing methods, the paper critiques the dichotomous view of creativity as

simply present or absent, advocating for a nuanced understanding that encompasses its varied degrees and dimensions. The study further stresses the importance of considering individual traits and contextual factors as part of a dynamic interplay that influences creativity. For educators, these findings underscore the need for professional development that addresses the broad scope of creative competencies, encouraging a holistic approach to fostering creativity in students. The paper concludes with recommendations for developing clear operational definitions for creativity that can lead to more consistent and reliable assessments within educational research and practice.

Key words: creativity; creativity measurement; process-oriented person oriented and product-oriented approaches to creativity; education; personality tests; biographical inventories; behavioral assessments.

1. INTRODUCTION

Teacher creativity is an essential facet of education, fostering innovative teaching methods and encouraging student creativity [5]. However, the research on this topic faces challenges, definitional disagreements, and presents diverse findings, ranging from the development of children's creativity in education to the debate on the methods of assessing creativity. First, the attempts to define the concept fail to apply commonly accepted approaches or the criteria further used in assessing or measuring creativity in persons of various age groups, though unanimously emphasizing the importance of recognizing and nurturing it from an early age. The ambiguity stems from whether creativity should be identified with specific features of a product, person or thought processes, or whether it should be defined by the observer's response to a product, person or thought processes. In most publications creativity is portrayed as a complex, multifaceted construct that includes cognitive, conative, and environmental factors. Assessing creativity poses its own set of challenges. Traditional methods include personality inventories, biographical inventories, and behavioral tests. Each of these methods aims to capture different facets of creative personality and behavior. This complexity suggests that fostering creativity in teachers requires a comprehensive approach that considers various aspects of their professional preparation and development.

2. AIM AND TASKS

The study **aims** at reviewing the main approaches to defining the concept of creativity with a particular focus on educational settings application. The research methods of historical and conceptual analysis of approaches applied to creativity definition, generalization, and systematization of the obtained data in relation to the study of creativity measurement have been used.

3. RESEARCH FINDINGS

Approaches to the definition of creativity

Historically, creativity was associated with divinity and myth, not considered a human act, as in Greek mythology with the Muses [2, p. 5]. During the Renaissance, creativity began to be seen as a human act, but still with divine or spiritual connotations [2, p. 6].

The formal studies treating creativity as the subject of research debate (evolving with the emergence of statistical methods) can be classified according to the approaches to defining this concept: *process, person, and product approaches*.

Early definitions focused on *the creative process* itself, with notable contributions from Watson, Koestler, and cognitive and Gestalt psychologists, emphasizing thought processes (cognitive processes) and problem-solving as central to creativity (suggesting that creativity involves restructuring a problem to see it in a different light, exploration, analysis, and sometimes sudden insight or trial-and-error sequences), often deriving creative thinking from Piagetian transformations [3, p. 18].

Koestler, for example, having introduced the concept of "bisociative process" which was claimed to combine unrelated ideas to produce new insights, suggested that creativity doesn't just come from random ideas. Instead, he believed it's about purposefully connecting two unrelated ideas or "matrices of thought" to come up with something new and insightful. He explained that this involves shifting our focus to notice things we didn't see before—things that were irrelevant in the old context but are important in the new one. By doing so, we can find hidden similarities that lead to creative discoveries [10, p. 119].

The person approach (typical of humanistic psychology) emphasized creativity as a significant individual asset, contributing to the understanding of self-actualizing personalities. This approach defines creativity by focusing on the individual and has been the implicit basis for the majority of practical research studies on creativity [13]. It focuses on self-report questionnaires that inquire about personality traits related to creativity, focusing on behavioral traits like aptitudes, interests, attitudes, and temperamental qualities: attraction to complexity, high energy, behavioral flexibility, intuition, emotional variability, self-esteem, risk-taking, perseverance, independence, introversion, social poise, and tolerance to ambiguity. These traits are considered indicative of an individual's potential to act creatively.

Although creativity research has often implicitly focused on the individual, the explicit definitions tend to highlight *the creative product* as the hallmark of creativity. For instance, P. Jackson and S. Messick [9] argued that creative products provoke specific aesthetic reactions in people, such as surprise, pleasure, inspiration, and a sense of depth. In a similar vein, T. Amabile [3] emphasized the impact that creative products have on observers, considering a creative product to be anything that evokes surprise signaling the elements of novelty and suitability in a creative product. The product-based approach highlights the possibility of measurement of creativity products and entails having experts assess the creativity shown in a person's work across various fields such as literature, art, music, science, or math. One widely employed technique is the Consensual Assessment Technique (CAT), in which domain-specific experts review and rate the creative works. The strength of this

approach lies in the specialized knowledge of the evaluators, rather than on any single theory of creativity, to determine the value of the creative contributions.

It can be summarized that previous research on creativity suggests that it was viewed as the concept of dichotomous nature, therefore, considered to be a characteristic that falls into one of two distinct categories – it is either present or absent (first implicitly proposed by J. Guilford [7], who was believed to have triggered a significant impetus to the psychological discussion on creativity in his address to the American Psychological Association), and then implicitly worded by B. Ghiselin [6, p. 37]: “This quality of uniqueness, recognizable and definable, either is present in full force or is absent entirely”. In statistical terms, a dichotomous variable is one that has only two possible values. When applied to creativity, this means that there's no spectrum or range of creativity considered; rather, an individual's or product's creativity is evaluated in binary terms: creative or not creative. We believe this to be a simplified view which does not take into account the varying degrees and dimensions of creativity that are now the focus of academic attention. Furthermore, various theorists propose that creativity comes in multiple forms, such as in science, music, art, and language. This concept is a fundamental element of theories as varied as Koestler's (1964) theory of bisociation in creativity and J. Guilford's [8] theory of the structure of intellect.

After World War II, creativity gained significant attention as psychology expanded into new subfields. This era saw the development of new measurement strategies and statistical analyses for studying creativity. Advances in quantitative methods, especially psychometrics and historiometrics, enabled a deeper understanding of creativity. Psychometrics involved directly assessing creative thought processes, while historiometrics used historical data to study creative geniuses.

The review of creativity definition approaches demonstrates the evolution of the understanding and study of creativity, influenced by various psychological schools and methodologies. It reflects a shift from viewing creativity as a divine or mystical phenomenon to understanding it as a complex cognitive process amenable to scientific study.

More recent studies on creativity, especially in educational contexts, focus on the dynamic interplay between affective, cognitive, and contextual aspects in defining the concept. For example, T. Lubart & B. Barbot [4; 11], view creativity as a key XXI-century skill, defining it as a confluence of various resources such as intelligence, knowledge, cognitive style, personality, motivation, affect, and socio-cultural environmental contexts, at the same time, denying it to be a mere sum of individual components but an interactive ensemble of person-centered and context-centered factors.

Creativity measurement

The majority of practical research on creativity utilizes one of three main evaluation methods:

- 1) the focus on an objective examination of creative outputs;
- 2) the subjective evaluations to determine the creativity of products or individuals;
- 3) administering creativity tests, which are structured and conducted in a manner similar to traditional intelligence tests, with the latter being considered as the most common modes of creativity measurement.

Creativity tests are a primary tool in empirical studies of creativity and they are generally categorized into three types: *personality tests*, *biographical inventories*, and *behavioral assessments*.

Personality tests include both traditional inventories modified to include "creativity scales" and those designed specifically to identify traits of creative individuals. For instance, Gough's Creative Personality Scale for the Adjective Check List [17] distinguishes more creative from less creative individuals using 30 adjectives. Other tests like Torrance and Khatena's "What Kind of Person Are You?" use a forced-choice format to assess creativity [16].

Biographical inventories (initially created based on intuition and later refined) form the second type of assessment and involve the collection of extensive personal history data. They look at a range of factors from family background to personal interests and have been used to discern patterns in highly creative individuals, such as preferences for certain academic fields, social behaviors, and childhood environments.

Behavioral tests are similar to traditional intelligence tests and typically involve a series of tasks that are scored based on criteria like fluency, flexibility, originality, and elaboration. The Torrance Tests of Creative Thinking (TTCT) are the most recognized in this category, requiring various forms of responses and measured by the ability to produce unusual and clever ideas [1]. These tests are divided into nonverbal, verbal with nonverbal stimuli, and verbal with verbal stimuli, each assessing different creative components.

Despite their popularity, the use of creativity tests has been critiqued. They can be influenced by social and environmental factors and may not capture the full complexity of creativity. For instance, test scores can be affected by how the tests are introduced to the participants and the conditions under which they are administered. While creativity tests can provide insight into individual differences in creative abilities and attitudes, their validity and application in research have limitations. They are not universally indicative of creativity and should be interpreted with caution, particularly when used to understand the social and environmental influences on creative performance.

The objective analysis of creative products is a less commonly used method of assessing creativity, which involves the quantification of the intrinsic qualities of a product. Despite the scarcity of research in this area, one notable study by D. Simonton [14] managed to objectively quantify originality in musical compositions by analyzing the rarity of note transitions within a large sample of classical themes. This method's precision and objectivity are commendable; however, its limitations include the difficulty of application to less quantifiable domains and the inability to differentiate between truly creative works and those that are simply unusual. Simonton himself suggests that originality must be balanced with acceptability, acknowledging that the value or appropriateness of a creative product must also be considered, leading to the conclusion that a purely objective analysis is insufficient for fully assessing creativity without some form of subjective evaluation.

Subjective assessments of creativity, though less common than creativity tests, involve evaluating the creative worth of individuals or their products based on the opinions of experts or historical eminence. For instance, D. MacKinnon's study [12] on architects and R. S. Sobel and A. Rothenberg's study [15] on artists used expert panels to assess creativity based on definitions and criteria specific to their domains. However, the reliability of subjective

judgments is questionable due to potential bias and lack of a clear operational definition of creativity. This approach often conflates creativity with other qualities like technical skill or aesthetics and tends to emphasize stable, individual differences over situational influences, thus limiting its usefulness in social psychological research. The need for operational definitions that can be empirically tested, alongside conceptual definitions for theoretical understanding, is highlighted as a crucial step in improving the assessment of creativity.

4. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The study of teacher creativity in education is crucial for promoting innovative teaching and nurturing student creativity. Yet, the field grapples with how to define and assess creativity, revealing a spectrum from individual traits to the impact of creative products. Historically seen as a divine trait, creativity has transitioned to a concept embodied by humans, enriched by cognitive processes, and influenced by both the creator and the observer's reaction. Traditional assessment methods like personality and biographical inventories, along with behavioral tests, aim to capture the various dimensions of creativity, emphasizing its multifaceted nature.

In the educational context, these insights underline the necessity for teachers to have multifaceted professional development to nurture creativity effectively. The historical perception of creativity as dichotomous, either present or absent, is challenged by the current understanding that acknowledges creativity's various degrees and dimensions. Theories like Koestler's bisociative process and Guilford's structure of intellect theory suggest that creativity manifests in multiple forms and contexts.

With psychology branching into new subfields, creativity became a significant focus, leading to advanced measurement techniques and a deeper understanding of creativity through psychometrics and historiometrics. Contemporary views in education consider creativity as an interactive amalgamation of individual and contextual factors, not just the sum of separate elements. These perspectives argue for the importance of a dynamic and holistic approach to creativity in education, considering affective, cognitive, and environmental aspects essential for the 21st-century learning landscape. Educators are thus encouraged to adopt a broad approach that includes fostering cognitive skills, personality development, and creating conducive environments, aiming to cultivate a well-rounded creative competence in students.

The discussion of research on creativity measurement suggests that in educational settings, there is a need for clearcut understanding of the challenges with creativity measurement calling for a balanced assessment strategies that consider both the intrinsic qualities of creative work and the personal attributes of the creator. It highlights the importance of developing clear operational definitions that can guide the measurement of creativity in a consistent, reliable manner. Educators should be cautious about over-relying on standardized tests and consider the context in which creativity is demonstrated, ensuring that assessments are sensitive to the nuances of creative expression and thought. Additionally, fostering an environment that encourages diverse forms of creative output and recognizes the subjective nature of creativity may be beneficial for a more holistic evaluation of a student's creative abilities.

5. REFERENCES (TRANSLITERATED)

1. Alabbasi, A. M., Paek, S. H., Kim, D., & Cramond, B., 2022. What do educators need to know about the Torrance Tests of Creative Thinking: *A comprehensive review*. *Front. Psychol.* 13:1000385. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1000385>.
2. Albert, R. S., & Runco, M. A., 2010. Creativity research. A historical view In R. J. Sternberg (Ed.), *The Cambridge Handbook of Creativity*, 3-19). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Amabile, T. M., 1983. *The Social Psychology of Creativity*. New York: Springer-Verlag.
4. Barbot, B. et al., 2015. Creative potential in educational settings: its nature, measure, and nurture, *Education* 3-13, 43(4), 371-381, DOI: <https://doi.org/10.1080/03004279.2015.1020643>.
5. Deng, Q., Zheng, B., & Chen, J., 2020. The relationship between personality traits, resilience, school support, and creative teaching in higher school physical education teachers. *Frontiers in Psychology*, 11, 2397. Available at: <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2020.568906>.
6. Ghiselin, B., 1963. Ultimate criteria for two levels of creativity. In C. W. Taylor & F. Barron (Eds.), *Scientific creativity: Its recognition and development*, 30-43. New York: Wiley.
7. Guilford, J. P., 1950. Creativity. *American Psychologist*, 5, 444-454.
8. Guilford, J. P., 1967. The nature of human intelligence. New York: McGraw-Hill.; Guilford, J. P. (1968). *Creativity, intelligence, and their educational implications*. San Diego, CA: Knapp/EDITS.
9. Jackson, P. W., & Messick, S., 1967. The person, the product, and the response: Conceptual problems in the assessment of creativity. In J. Kagan (Ed.), *Creativity and learning* (1-19). Boston: Houghton Mifflin.
10. Koestler, A., 1964. *The act of creation*. New York: Macmillan.
11. Lubart, T. et al., 2013. Creative potential and its measurement, *International Journal for Talent Development and Creativity*, 1(2), 41-51.
12. MacKinnon, D. W., 1962. The Nature and Nurture of Creative Talent. *American Psychologist*, 17, 484-495.
13. Nicholls, J. G., 1972. Creativity in the person who will never produce anything original and useful: The concept of creativity as a normally distributed trait. *American Psychologist*, 27, 717-727.
14. Simonton, D. K., 1980. Thematic fame, melodic originality, and musical zeitgeist: A biographical and transhistorical content analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(6), 972-983. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.6.972>.
15. Sobel, R. S., & Rothenberg, A., 1980. Artistic Creativity as stimulated by superimposed versus separated visual images. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 953-961.
16. Torrance, E. P., & Frasier, M. M., 1983. Styles of learning and thinking and biographical inventory measures. *Creative Child and Adult Quarterly*, 8, 206-210.
17. Zampetakis, L. A., 2010. Unfolding the measurement of the creative personality. *The Journal of Creative Behavior*, 44(2), 105-123. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2010.tb01328.x>.

ВИКЛИКИ У ВИЗНАЧЕННІ ТА ВИМІРЮВАННІ КРЕАТИВНОСТІ: ОСВІТНІЙ КОНТЕКСТ

Лілія Морська

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов для природничих факультетів,
Львівський національний університет ім. Івана Франка,
Львів, Україна;
професор, Інститут педагогіки, Жешувський університет,
Жешув, Республіка Польща
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4916-3834>
liliya.morska@gmail.com

Тетяна Сторчова

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4830-2062>
storchova.tetyana@kpn.edu.ua

Анотація. У статті розглядається складна сутність креативності з метою спрогнозувати перспективи для освітнього середовища, починаючи з історичної еволюції поняття та викликів, пов'язаних з його визначенням та вимірюванням. Креативність, яку колись приписували божественним істотам, тепер визнається багатогранною людською здатністю, яка охоплює когнітивні, природні та середовищні чинники. Дослідження охоплює різні визначення та способи оцінювання креативності, в тому числі описи особистості та біографії, поведінкові тести, а також об'єктивні та суб'єктивні оцінки творчих результатів. Виділено теорії креативності, підкреслюючи її застосування в багатьох сферах. Незважаючи на безліч методів тестування, у статті критикується дихотомічний погляд на креативність, тобто її наявність чи відсутність, наголошуючи на розумінні різноманітних рівнів та вимірів. Дослідження також підкреслює важливість розгляду індивідуальних рис і контекстуальних чинників як частини динамічної взаємодії, яка впливає на креативність. Для педагогів ці висновки підкреслюють необхідність професійного розвитку, який стосується широкого спектру творчих компетенцій, заохочуючи цілісний підхід до формування і розвитку креативності в учнів. Статтю завершують рекомендації щодо розробки чітких операційних визначень креативності, які сприятимуть більш послідовному та надійному оцінюванню в освітній теорії і практиці.

Ключові слова: креативність; вимірювання креативності; процесно-орієнтований, особистісно-орієнтований та продукто-орієнтований підходи до креативності; освіта; особистісні тести; біографічні описи та поведінкові оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alabbasi, A. M., Paek, S. H., Kim, D., & Cramond, B., 2022. What do educators need to know about the Torrance Tests of Creative Thinking: *A comprehensive review*. *Front. Psychol.* 13:1000385. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1000385>.
2. Albert, R. S., & Runco, M. A., 2010. Creativity research. A historical view In R. J. Sternberg (Ed.), *The Cambridge Handbook of Creativity*, 3-19). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Amabile, T. M., 1983. *The Social Psychology of Creativity*. New York: Springer-Verlag.
4. Barbot, B. et al., 2015. Creative potential in educational settings: its nature, measure, and nurture, *Education* 3-13, 43(4), 371-381. DOI: <https://doi.org/10.1080/03004279.2015.1020643>.
5. Deng, Q., Zheng, B., & Chen, J., 2020. The relationship between personality traits, resilience, school support, and creative teaching in higher school physical education teachers. *Frontiers in Psychology*, 11, 2397. Available at: <<https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2020.568906>>.
6. Ghiselin, B., 1963. Ultimate criteria for two levels of creativity. In C. W. Taylor & F. Barron (Eds.), *Scientific creativity: Its recognition and development*, 30-43. New York: Wiley.
7. Guilford, J. P., 1950. Creativity. *American Psychologist*, 5, 444-454.
8. Guilford, J. P., 1967. The nature of human intelligence. New York: McGraw-Hill.; Guilford, J. P. (1968). *Creativity, intelligence, and their educational implications*. San Diego, CA: Knapp/EDITS.
9. Jackson, P. W., & Messick, S., 1967. The person, the product, and the response: Conceptual problems in the assessment of creativity. In J. Kagan (Ed.), *Creativity and learning* 1-19). Boston: Houghton Mifflin.
10. Koestler, A., 1964. *The act of creation*. New York: Macmillan.
11. Lubart, T. et al., 2013. Creative potential and its measurement, *International Journal for Talent Development and Creativity*, 1(2), 41-51.
12. MacKinnon, D. W., 1962. The Nature and Nurture of Creative Talent. *American Psychologist*, 17, 484-495.
13. Nicholls, J. G., 1972. Creativity in the person who will never produce anything original and useful: The concept of creativity as a normally distributed trait. *American Psychologist*, 27, 717-727.
14. Simonton, D. K., 1980. Thematic fame, melodic originality, and musical zeitgeist: A biographical and transhistorical content analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(6), 972-983. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.6.972>.
15. Sobel, R. S., & Rothenberg, A., 1980. Artistic Creativity as stimulated by superimposed versus separated visual images. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 953-961.
16. Torrance, E. P., & Frasier, M. M., 1983. Styles of learning and thinking and biographical inventory measures. *Creative Child and Adult Quarterly*, 8, 206-210.
17. Zampetakis, L. A., 2010. Unfolding the measurement of the creative personality. *The Journal of Creative Behavior*, 44(2), 105-123. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2010.tb01328.x>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-84-93>

УДК 37.015.31:[37:001.895]-048.22(045)

Муковіз Олексій Павлович,

доктор педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри теорії початкового навчання,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Умань, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9262-9209>

alexmukovoz@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УПРОВАДЖЕННЯ ПАРТИСИПАТИВНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

Анотація. У статті поставлена нова проблема у сфері методології та методики наукових досліджень, що полягає в актуалізації застосування партисипаторних досліджень, що практично не використовуються в Україні. Розкрито сутнісні характеристики партисипаторних досліджень. Особливості реалізації партисипаторних досліджень у сфері освіти обумовлені: сучасна освіта зіштовхується з організаційно складними навчальними, виховними та управлінськими завданнями, і кожна підсистема освіти та окрема освітня організація мають унікальні проблеми, які не завжди можна вирішити стандартизованими методами; система освіти орієнтована на саморегуляцію, самоврядування та формування партисипативної культури всіх учасників освітнього процесу, включаючи вчителів, учнів, батьків та адміністрацію закладів освіти; різноманітність видів освітньої діяльності та варіативність її характеристик в різних підсистемах освіти визначаються специфічністю кожної галузі, що унеможлиблює уніфікацію застосування освітніх стандартів; сучасна освіта є варіативною та динамічною і орієнтована на інноваційність у змісті та методиках педагогічної діяльності; оцінка ефективності освітньої діяльності є складною та неформалізованою, і отримання достовірної інформації можливе переважно завдяки самообстеженню, самоаналізу та самопроєктуванню у всіх видах діяльності. Всі ці підходи до партисипативного управління в освіті включають партисипаторні дослідження як невід'ємну та важливу частину. Їх реалізація передбачає прилучення всіх учасників освітнього процесу до вирішення проблеми якості освіти. Активне звернення до колективної свідомості та практики колективної діяльності різних учасників освітнього процесу сприяє спільному виявленню проблем, пошуку їх причин та чинників, прийняттю рішень у реалізації дослідницької та проєктної діяльності, а також сприяє формуванню базових цінностей, норм та стандартів партисипативної культури всіх учасників дослідницького процесу в освіті.

Ключові слова: партисипативний підхід; партисипативні дослідження; партисипативна культура; партисипативне проектування; вчителі; учні; освіта; соціологія.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Партисипативні дослідження як дослідницька стратегія та практика ще не застосовувалися в українському освітньому просторі, але вони мають значні перспективи й методологічний потенціал. У нинішніх освітніх реформах лише дослідницькі зусилля, самодослідження та самопроекування діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу можуть бути ефективними за умови пошуку шляхів оптимальної адаптації інновацій не лише у напрямі їх розробки, а й у реальній практиці в освітній діяльності. Загалом в освіті склалися важливі передумови реалізації цього виду як дослідницької діяльності, оскільки процес формування партисипативної культури в освітніх установах різного рівня – це вже реалії сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях М. Бурава, К. Брока, Дж. Петіта, Дж. Чевайлера, Д. Баклеса, С. Хікей, Дж. Мохана та інших досліджено різноманітні теоретичні й практичні аспекти впровадження партисипативного підходу.

Аналіз вищезазначених досліджень свідчить про актуальність, теоретичну і практичну значущість окресленої проблеми для освіти, проте саме проблема перспектив упровадження партисипативного підходу в освітніх установах України ще не була предметом цілісного аналізу науковців.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні специфіки партисипаторних досліджень для упровадження в сферу освітньої діяльності.

У процесі дослідження реалізовувалися такі **завдання**: аналіз, систематизація наукових джерел з досліджуваної проблематики; розкрити особливості партисипаторних досліджень та перспективи їх упровадження в сферу освітньої діяльності.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

У науці цей вид дослідження найактуальніший для сучасних напрямів, таких як публічна соціологія. Термін вперше ввів американський соціолог Майкл Бурав [2], який описав його як відкрите суспільство та соціальну науку, що активно виконує соціальні функції.

Партисипативні дослідження знайшли своє застосування як у прикладній соціології, так і в критичній соціології [2]. Особливо яскраво їх прикладна роль виявляється в соціології управління при вирішенні цілком конкретних завдань,

спрямованих на оптимізацію управління групою. Критична соціологія також не є нейтральною щодо подібних досліджень, оскільки результати, зібрані самими учасниками подій, і висновки, які вони роблять, іноді суперечать академічним стереотипам про пояснення відомих фактів і соціальних процесів. Ці результати можуть функціонувати як контрнаративи, які спростовують наукові праці та описи історичного минулого чи сьогодення.

Партисипаторні дослідження, проведені у політичній та соціальній сферах, сприяють розвитку «критичної свідомості». Будучи спрямовані на радикальне зменшення нерівностей, ці дослідження виконують функцію поширення критичних поглядів, зокрема щодо структури влади, методів її утримання та відтворення, а також можливостей зміцнення солідарності для захисту прав людей.

Партисипаторні дослідження набули активного застосування та розвитку в 1960-1970-х роках у країнах з низьким рівнем життя, оскільки були спрямовані на виявлення причин неефективності реалізованих економічних проєктів, щодо зниження рівня бідності та нерівностей. Вони стали альтернативою у галузі наукових досліджень та політики і пропонували варіанти розвитку програм, спрямованих на розширення прав та можливостей нижчих верств населення, покращення їхнього рівня життя. Вони також передбачали навчання новим практикам управління та організації кооперативів, спрямованих на зменшення бідності як у сільській, так і в міській місцевості [5].

Подальший розвиток цих досліджень відбувався з урахуванням марксизму, критичних та феміністських теоретичних напрямів, які ставлять під сумнів політичне та економічне придушення і виявляють приховану консервативну політику. Науковці займалися широким спектром проблем, таких, як жіноча зайнятість, сексизм, сімейне насильство, соціальне самопочуття колективів, умови праці, організаційні проблеми виробництва (зокрема зниження його витрат), профспілкова боротьба, екологічне забруднення, етнічні конфлікти, проблеми освіти, якості навчання, упровадження інтерактивних методів навчання, реорганізація навчальних програм у державних школах, освіта для дорослих тощо.

В Україні партисипаторні дослідження не набули широкого застосування через низький рівень розвитку соціальних інститутів. Однак, їх упровадження має значний потенціал та може стати ключовим чинником їх формування.

Термін «партисипаторні дослідження» не є остаточним і може мати різні тлумачення. Водночас, вони обов'язково включають участь соціальних спільнот як співдослідників, практичну орієнтацію на результат та освітній ефект, який виявляється у поглибленому розумінні представниками соціальних спільнот суті їхніх проблем та способів вивчення. Також важливою характеристикою є оптимізація громадянської активності суспільства, спрямованої на соціальні зміни.

Партисипаторні дослідження є складним набором детально розроблених методологічних підходів і методичних процедур, які орієнтовані на отримання знань, необхідних для конкретних соціальних змін. Водночас, вони виявляють плюралістичну спрямованість. Основні риси цих досліджень [3; 4; 7]:

1. Виражений антипозитивізм.

2. Використання, як правило, методології інтерпретативних парадигм соціології, таких як феноменологія, етнометодологія, символічний інтеракціонізм та інші.

3. Домінування «якісної» стратегії у реалізації дослідницького процесу. Відсутність «об'єкт-суб'єктного» протистояння та відсутність жорстких формалізованих процедур, за допомогою яких емпірично доводяться спочатку сформульовані гіпотези. Логіка наукового пошуку вибудовується та коректується, визначається його попередніми стадіями. Аналіз даних здійснюється в процесі всього дослідження тощо.

4. Гнучке поєднання кількісних та якісних методів збору та аналізу інформації.

Загалом, стратегія партисипаторних досліджень визначається кількома ключовими характеристиками. Вона відзначається відкритістю щодо інформації та відсутністю домінування попередніх уявлень про об'єкт дослідження, які вже сформульовані академічною наукою. Також важливі аспекти цієї стратегії включають процесуальність та орієнтацію на зміну об'єкта дослідження в умовах взаємодії суб'єкт-суб'єкт. Гнучкість у формуванні методичної стратегії, виборі методів та технічних прийомів є іншою характеристикою. Окрім того, важливою є комунікативність, що передбачає розуміння отриманого знання як результату комунікації.

Партисипаторні дослідження користуються традиціями самоекспериментування та самоспостереження, проте їх особливістю є те, що вони реалізуються спільно з суб'єктами та об'єктами діяльності, а орієнтовані не тільки на них, чи для них, дотримуючись принципу дії в ім'я їх добробуту [1; 5]. Колективні зусилля учасників дослідницького співтовариства спрямовані на значні зміни, які повинні відбутися на практиці. Головною метою є самоперетворення всередині груп, організацій і великих соціальних структур. У цьому контексті колективна діяльність органічно поєднується з проведенням дослідження.

Партисипаторні дослідження виконуються за умови, якщо існує група людей, яка усвідомлює наявність спільної соціальної проблеми та потребу у змінах. Означені дослідження передбачають наявність у членів групи розвиненої партисипативної культури, віру в здатність здійснювати зміни та довіру соціальних суб'єктів інститутам, що відповідають за соціальні зміни.

У великому масштабі партисипаторні дослідження спрямовані на зміну значень, цінностей та практик локальних соціокультурних спільнот, утвердження місцевих мережових територіальних зв'язків. З іншого боку, вони можуть впливати на глобальні проблеми та сприяти макроорієнтації демократичного діалогу, навіть формуванню стратегій соціальних перетворень на всіх рівнях [6].

Взаємодія партисипаторних досліджень з академічною наукою становить принципову проблему, оскільки академічна експертна спільнота визначає методологічні та методичні підходи, стратегію реалізації, а також вимоги до формальних процедур, технічних прийомів та оцінки соціальної ефективності. Взагалі, партисипаторні дослідження враховують основні принципи здобуття наукового знання, яке включає правильну конструкцію методологічної частини, розробку процедур верифікації концептуальних положень та контроль над отриманими даними (за допомогою методу триангуляції).

Взагалі, існує альтернативна концепція та практика партисипаторних досліджень, яка відрізняється від академічної науки та корпоративних стратегій управління. У цьому підході критикується ефективність великих теорій та прийнятих у науці методів дослідження, наголошується на значенні «живого» знання [5; 8].

Ще однією проблемою щодо взаємодії з академічною наукою є високий рівень активної практичної участі співдослідників. Це часто порушує принцип безоцінності та ціннісної нейтральності, що може суперечити вимогам академічної об'єктивності та відстороненості. Однак у мікросоціології, соціальній антропології та етнографії вже наявний значний досвід зі збору якісних даних за цим підходом. Тому правильно організований дослідницький процес може пом'якшити ці проблеми. Щодо збору кількісних даних методами опитування чи стандартизованого спостереження, тут подібні складності мінімізуються завдяки особливостям методу.

Партисипаторні дослідження можуть мати різні організаційні форми, дотримуючись традицій, як «демократичного», так і колективного самоекспериментування, з активною участю академічної експертної спільноти. Важливим є принцип рівноправності у партнерських відносинах, що передбачає не лише спільну участь у розподілі влади та ресурсів, але й постійний обмін знаннями та навичками на кожному етапі проєкту: визначенні проблеми, доборі учасників, створенні дизайну дослідження, його проведенні, інтерпретації результатів та визначенні способів використання отриманих даних для дій [5].

На початковому етапі дослідження визначається те, які спільноти братимуть участь у дослідницькому процесі, характер та рівень їхньої активності. Тут провідною є роль дослідника-експерта, а члени спільноти виступають як консультанти. Далі, на етапі постановки та обговорення проблеми, значущою стає роль співдослідників, а основними організаційними завданнями – вибір адекватного способу групового обговорення, передача відповідальності членам спільноти, кураторство, організація контролю якості інформації, що отримується.

На етапі проєктування дослідження виникає можливість знову передати відповідальність експерту, оскільки він має достатні знання та навички для розробки дослідницької стратегії. Але якщо члени спільноти беруть активну участь у створенні проєкту, їм надається розширена освітня програма. Етап навчання є ключовим, оскільки в іншому випадку дослідження може бути обмеженим або примітивним, і дослідник-експерт повністю бере на себе розробку структури дослідження.

Оскільки збір та обробка інформації у якісних дослідженнях триває протягом усього процесу, важливо, щоб члени спільноти впливали на науковий «порядок денний» та формували методичну стратегію своєю активністю. На цьому етапі отримані результати мають бути добре документовані та підкріплені доказовою базою. Комунікація експерта та дослідників взаємодії демократична, спілкування відбувається зрозумілою мовою. Стиль подачі результатів дослідження відповідає сприйняттю спільноти.

На етапі розробки дослідження відбувається можливе делегування відповідальності експерту, який володіє достатніми знаннями та навичками для створення дослідницької стратегії. У випадку, коли члени спільноти рівноправно беруть участь у створенні комплексного науково-дослідного проєкту, їм спочатку надається

розширена освітня програма. Етап навчання виявляється критично важливим, оскільки без нього дослідження може бути обмеженим або навіть примітивним, і вчений-експерт вимушений повністю брати на себе розробку структури дослідження.

Оскільки збір та обробка інформації за умов реалізації якісної дослідницької стратегії здійснюються протягом усього процесу, то важливо, щоб члени спільноти впливали на «порядок денний» наукового дослідження та формували його методичну стратегію своєю активністю. На цьому етапі отримані результати повинні бути адекватно задокументовані, підкріплені доказовою базою, системою фактів і аргументацією. Спількування між експертом та дослідниками характеризується демократичністю, відбувається ефективна комунікація.

У цілому академічна експертна спільнота має обмежений вплив на реалізацію партисипаторного дослідницького проекту. Виникає протиріччя між активністю громадянської спільноти, яка поступово освоює культуру участі, що визначається прийнятними стандартами та практиками.

При цьому переваги партисипаторного дослідження включають:

1. Заангажованість у проблематику дослідницького проекту відповідно до потреб соціальних груп, чії проблеми залишаються поза увагою суспільства.
2. Альтернативні підходи до організації дослідницького процесу, що включає інтеграцію між дослідниками та досліджуваними, забезпечуючи нову інформацію, спрямовану на вирішення актуальних проблем.
3. Новий підхід до розв'язання питань фінансування, його джерел та обсягів тощо.

Комплексний соціальний ефект від їх використання буде виявлятися у розвитку партисипативних елементів громадянської культури українського суспільства.

Особливості реалізації партисипаторних досліджень у сфері освіти обумовлені:

1. Сучасна освіта зіштовхується з організаційно складними навчальними, виховними та управлінськими завданнями, і кожна підсистема освіти та окрема освітня організація мають унікальні проблеми, які не завжди можна вирішити стандартизованими методами.

2. Система освіти орієнтована на саморегуляцію, самоврядування та формування партисипативної культури всіх учасників освітнього процесу, включаючи вчителів, учнів, батьків та адміністрацію закладів освіти.

3. Різноманітність видів освітньої діяльності та варіативність її характеристик в різних підсистемах освіти визначаються специфічністю кожної галузі, що унеможлиблює уніфікацію застосування освітніх стандартів.

4. Сучасна освіта є варіативною та динамічною і орієнтована на інноваційність у змісті та методиках педагогічної діяльності.

5. Оцінка ефективності освітньої діяльності є складною та неформалізованою, і отримання достовірної інформації можливе переважно завдяки самообстеженню, самоаналізу та самопроєктуванню у всіх видах діяльності.

Різноманітність сфер сучасної освіти, з урахуванням специфічних практик та методів їх реалізації, значно обмежує можливості повного усвідомлення глибини існуючих проблем. Зовнішнє дослідження може забезпечити необхідну інформацію для управлінських структур; однак, партисипативна участь суб'єктів освітнього процесу не

лише принесе «живе» знання про проблеми, а й дозволить створити управлінські проекти, реалізація яких буде безпосередньо залежати від них, що робить ці проекти бажаними, мотивованими та практико-орієнтованими, враховуючи їх сучасні потреби [7].

Процеси реформування в сфері освіти вимагають особливого аналізу. Найефективніші результати при вивченні реальної практики адаптації до них, оцінці їх соціальних ефектів та перспектив, досягаються, якщо ці дослідження виконуються в першу чергу самими учасниками освітнього процесу: вчителями, які активно зацікавлені в ефективній реалізації своєї професійної діяльності; представниками адміністрації закладів освіти, які орієнтовані на оптимізацію своїх управлінських впливів, розвиток самоврядування та встановлення ефективної комунікації з усіма учасниками освітнього процесу; учнями та їхніми батьками, які мають інтерес до реалізації освітніх потреб.

Вивчення та вирішення однієї з актуальних проблем сучасної освіти, а саме: її якості та соціальної ефективності, має конкретизуватися у проекти її оптимізації (управлінські, педагогічні, методичні, організаційні, комунікаційні тощо).

Одним із важливих соціальних ефектів такого дослідження буде активне формування партисипативної культури його учасників та зміцнення тенденції до переходу закладів освіти на реалізацію партисипативного менеджменту. Сформована культура участі напряму пов'язана з орієнтацією освіти на партисипативність, яка дозволяє підвищити якість управління та характеризується по-перше, поглибленням та розширенням взаємодії суб'єктів освіти; по-друге, підвищенням комфортності освітнього процесу в цілому; по-третє, формуванням необхідних для продуктивної спільної роботи особистісних якостей учасників взаємодії; по-четверте, максимальним ефективним використанням можливостей для вирішення поставленої проблеми.

Сучасна освіта може бути успішною лише в умовах сформованої культури учасників всіх її суб'єктів. Динамізм, варіативність та орієнтація на творчий розвиток учнів можливі лише за умов активного діалогу між суб'єктами освітнього процесу, їхньої готовності до прийняття спільних рішень та відповідальності за них.

У контексті реалізації партисипаторного дослідження, в якому вчителі та учні є співдослідниками, важливо відповісти на питання: наскільки вони готові взяти на себе таку роль? Ймовірно, ступінь готовності визначається рівнем їхньої партисипативної культури, яку можна оцінити через роль та ефективність партисипативного управління в освітній установі [7]. Оскільки принципи партисипативного управління та партисипаторних досліджень корелюють, розгляд їх дозволяє сформулювати уявлення про дослідницьку діяльність та необхідні для неї якості педагога.

Основні вимоги до партисипативного управління включають:

- добровільну участь суб'єктів освітнього процесу у малих групах, опитуваннях, спеціальних комісіях та проектній діяльності;
- постійну підтримку малих груп або комісій адміністрацією, надання необхідної інформації для обговорення;
- регламентацію роботи вчителів та учнів у малих групах та інших формах участі;
- відсутність санкцій за висування ідей та пропозицій;
- стійкий зворотний зв'язок за будь-якою ідеєю, навіть якщо вона не була прийнята;
- використання всіх ідей, що отримали схвалення.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, всі ці підходи до партисипативного управління в освітній сфері включають партисипаторні дослідження як невід'ємну та важливу частину. Їх реалізація у сфері освіти передбачає прилучення всіх учасників освітнього процесу до вирішення соціально-освітніх проблем, зокрема проблеми якості освіти. Активне звернення до колективної свідомості та практики колективної діяльності різних учасників освітнього процесу сприяє спільному виявленню проблем, пошуку їх причин та чинників, прийняттю рішень у реалізації дослідницької та проєктної діяльності, а також сприяє формуванню базових цінностей, норм та стандартів партисипативної культури всіх учасників дослідницького процесу в сфері освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання означеної проблеми. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо в дослідженні особливостей партисипативного підходу в початковій освіті.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Brock, K., & Pettit, J., 2007. *Springs of Participation: Creating and Evolving Methods for Participatory Development*. Warwickshire: UK, 232.
2. Burawoy, M., 2005. For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70, 1, 4-25. Доступно: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-4446.2005.00059.x>>.
3. Camic, C., & Joas, H., 2003. *The Dialogical Turn: New Roles for Sociology in the Postdisciplinary Age*. Maryland: Rowman & Littlefield, 328.
4. Chambers, R. *20 PRA, PLA and Pluralism: Practice and Theory*. Available at: <https://www.academia.edu/52429771/20_PRA_PLA_and_Pluralism_Practice_and_Theory>.
5. Chevalier, J.M., & Buckles, D.J. *Participatory Action Research: Theory and Methods for Engaged Inquiry*. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/331183566_Participatory_Action_Research_Theory_and_Methods_for_Engaged_Inquiry>.
6. Hickey, S., & Mohan, G., 2004. *Participation: From Tyranny to Transformation? Exploring New Approaches to Participation in Development*. London: Zed Books, 292.
7. Jenkins, H., Puroshotma, R., Clinton, K., Robison, A. J., & Weigel, M. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Available at: <https://www.macfound.org/media/article_pdfs/jenkins_white_paper.pdf>.
8. Reason, P., & Bradbury, H., 2001. *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. London : SAGE, 468.

PECULIARITIES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE PARTICIPATORY APPROACH IN EDUCATION

Oleksii Mukoviz,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory of Primary Education

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

Uman, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-9262-9209

alexsmukovoz@gmail.com

Abstract. The article presents a new problem in the field of methodology and methods of scientific research, which is to actualise the use of participatory research, which is practically not used in Ukraine. The essential characteristics of participatory researches are revealed. The peculiarities of implementing participatory researches in the field of education are specified: modern education is faced with organisationally complex educational, training and management tasks, and each education subsystem and individual educational organisation has unique problems, which cannot always be solved by standardised methods; the education system is focused on self-regulation, self-governance and the formation of a participatory culture of all participants in the educational process including teachers, students, parents and the administration of educational institutions; a variety of educational activities and a variability of its characteristics in different educational subsystems are determined by the specifics of each industry, which makes it impossible to unify the application of educational standards; modern education is variable and dynamic and focused on innovation in the content and methods of pedagogical activity; assessment of the effectiveness of educational activity is complex and informal, and obtaining reliable information is possible mainly through self-examination, self-analysis and self-projection in all types of activities. All these approaches to participatory management in education include participatory researches as an integral and important part. Their implementation provides the involvement of all participants in the educational process in solving the problem of education quality. An active appeal to collective consciousness and practice collective activity of different participants in the educational process promotes joint identification of problems, search for their causes and factors, decision-making in the implementation of research and project activities, and contributes to the formation of basic values, norms and standards of participatory culture of all participants in the research process in education.

Keywords: participatory approach; participatory researches; participatory culture; participatory design; teachers; students; education; sociology.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Brock, K., & Pettit, J., 2007. *Springs of Participation: Creating and Evolving Methods for Participatory Development*. Warwickshire: UK, 232.
2. Burawoy, M., 2005. For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70, 1, 4–25. Доступно: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-4446.2005.00059.x>>.
3. Camic, C., & Joas, H., 2003. *The Dialogical Turn: New Roles for Sociology in the Postdisciplinary Age*. Maryland: Rowman & Littlefield, 328.
4. Chambers, R. *20 PRA, PLA and Pluralism: Practice and Theory*. Available at: <https://www.academia.edu/52429771/20_PRA_PLA_and_Pluralism_Practice_and_Theory>.
5. Chevalier, J.M., & Buckles, D.J. *Participatory Action Research: Theory and Methods for Engaged Inquiry*. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/331183566_Participatory_Action_Research_Theory_and_Methods_for_Engaged_Inquiry>.
6. Hickey, S.? & Mohan, G., 2004. *Participation: From Tyranny to Transformation? Exploring New Approaches to Participation in Development*. London : Zed Books, 292.
7. Jenkins, H., Puroshotma, R., Clinton, K., Robison, A. J. & Weigel, M. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Available at: <https://www.macfound.org/media/article_pdfs/jenkins_white_paper.pdf>.
8. Reason, P., & Bradbury, H., 2001. *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. London : SAGE, 468.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-93-104>
УДК 378.011.3-057.175:005.966] - 047.64(045)

Одарченко Вероніка Ігорівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1268-0309>
nika.odarchenko@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ РОЗВИТКОМ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ КОМУНАЛЬНОГО ЗВО

Анотація. У статті актуалізується проблема управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти, оскільки дослідження зазначеного явища необхідно здійснювати з використанням обґрунтованих методологічних підходів. За підсумками аналізу науково-педагогічної літератури зроблено висновок, що сучасними ученими не у повній мірі вивчено питання методологічних підходів до управління професійним розвитком

науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти. У статті провідними методологічними підходами визначено інтеграційний, інноваційний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний, андрагогічний, компетентнісний, гуманістичний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, акмеологічний, централізований, децентралізований, регіональний. Встановлено, що реалізація інтеграційного підходу дозволяє забезпечити узгодженість дій між усіма ланками організаційної структури комунального закладу вищої освіти. Застосування інноваційного підходу позитивно впливає на появу нових сучасних управлінських шляхів підвищення ефективності діяльності закладу вищої освіти. Урахування мотиваційного підходу забезпечує підвищення внутрішньої мотивації науково-педагогічних працівників, діяльнісний – професійну самоактуалізацію, рефлексивний – посиленню їх здатності до самооцінки, адекватного самоаналізу. Наголошено, що упровадження андрагогічного підходу дозволяє зміцнити зв'язок теорії та практики в освіті дорослих, визначити шляхи підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Підсумовано, що урахування засад компетентнісного підходу допомагає у прийнятті виважених компетентних рішень, гуманістичного – сприяє побудові доброзичливих толерантних стосунків між всіма учасниками процесу управління професійним розвитком, особистісно орієнтованого – розвитку індивідуальних якостей і здібностей. Автором також обґрунтовано значення аксіологічного підходу до досліджуваного явища (застосування забезпечує сприйняття особистості людини як цінності), акмеологічного (реалізація допомагає у досягненні професіоналізму), централізованого і децентралізованого (урахування дозволяє з'ясувати ступінь впливу на управління професійним розвитком), також регіонального (застосування забезпечує врахувати особливості певного регіону) підходів.

Ключові слова: підхід; методологічний підхід; управління; заклад вищої освіти; науково-педагогічні працівники.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Правильне визначення підходів до дослідження є визначальним в отриманні позитивних результатів. Результативність освітнього процесу залежить від його методологічного підґрунтя. Оскільки сучасна педагогічна теорія розглядає процес навчання через призму методологічних підходів, тому необхідними умовами вдосконалення системи освіти можна вважати методологічні підходи, їх вдале застосування в навчанні, а також відбір, розробку та вдосконалення методик, аналіз, перевірку та впровадження результатів [15, с. 110].

З огляду на зазначене проблема професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти є актуальною, тому що дослідження зазначено феномену неможливо без обґрунтованих методологічних підходів. Слід також зазначити, що визначення та аналіз конкретно-наукових підходів дозволить підвищити вже наявні результати, а також вирішити питання, що виникають у вирішення

управлінських завдань. На нашу думку, глибинне вивчення вищевказаного феномену можливе за допомогою реалізації таких підходів як інтеграційний, інноваційний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний, андрагогічний, компетентнісний, гуманістичний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, акмеологічний, децентралізований, регіональний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості реалізації інтеграційного підходу до управління знайшло своє відображення у праці Г. Кравченко [7]. Значення інноваційного та діяльнісного підходу до управління освітнім закладом обґрунтовано О. Внуковою [4]. Деякі аспекти мотиваційного підходу розглянуто Я. Рудик і Я Харченко [14]. Разом із тим, аналіз науково-педагогічної літератури [3; 9; 14; 16], засвідчив, що у сучасними науковцями частково досліджене питання методологічних підходів до управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: обґрунтування методологічних підходів до вивчення процесу управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти. Досягнення цієї мети зумовлює вирішення наступних **завдань:** проаналізувати і визначити стан дослідження методологічних підходів до управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти, з'ясування відповідних підходів для проведення глибинного вивчення досліджуваного явища.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Для реалізації інтеграційного підходу (конкретно-науковий) суттєве значення має субординаційна адаптація, що поєднує зовнішні та внутрішні завдання і вимоги по управлінській вертикалі та координаційна адаптація, що забезпечує горизонтальні зв'язки [7, с. 101].

Отже, ефективність управління в галузі ПР НПП комунального ЗВО досягається через реалізацію інтегрованого підходу, що включає: організацію управлінської діяльності за допомогою координації та взаємовпливу інструментів; визначення оптимальних методів; самоорганізацію; аналіз ходу досягнення поставленої мети; встановлення взаємозв'язків та узгодженості між структурними підрозділами; відзначення потреби від внутрішнього піару для особистісного розвитку, запобігання професійного вигорання та стимулювання мотивації до професійного зростання.

Для досягнення мети дослідження слід враховувати інноваційний підхід, зокрема науковий, який створює умови для впровадження актуальних сучасних досягнень в управлінні ЗВО, сприяє професійному зростанню фахівців у галузі науки та освіти.

Доцільність урахування зазначеного підходу пов'язана зі становлення професіоналізму НПП [4], що зорієнтовані на якісні зміни в системі освіти, оптимізації освітнього процесу, а відтак і сприяють УПР НПП комунального ЗВО.

Я. Рудик Я. Харченко [14, с. 263–264] підкреслюють, що включення співробітників до керівництва матиме позитивні результати для працівників, так і для керівників, а також для задоволення мотиву співробітника у визнанні й самоствердженні, а іноді для удосконалення його іміджу та статусу серед колег, а для науково-педагогічних працівників важливе місце серед мотивів діяльності посідає потреба в самоактуалізації. Найвищим ступенем самореалізації для науковця є його інтелектуальна праця.

Ми вважаємо, що застосування мотиваційного підходу до управління УПР НПП комунального ЗВО надасть вагому допомогу у виявленні ефективних стратегій впливу на НПП задля їх ПР для досягнення сталих результатів. Цей підхід сприятиме збільшенню внутрішньої мотивації співробітників природно-паркових об'єктів для саморозвитку та самовираження, що, в свою чергу, сприятиме їхньому самовдосконаленню. Одночасно процес управління буде орієнтований на задоволення потреб та інтересів, а також підтримку стійкої мотивації до досягнення сталих результатів до ПР НПП комунального ЗВО.

Наступним є діяльнісний конкретно-науковий методологічний підхід.

На думку О. Внуковою [4, с. 41] діяльнісний підхід спрямовує науковців на аналіз видів діяльності дітей, їх складових, мотивів, засобів, способів активізації діяльності, зокрема у свідомому формулюванні цілей.

Такий підхід в процесі управління, сприятиме «становленню суб'єктної позиції майбутніх фахівців в освітньому процесі, максимальній активізації індивідуально-творчого потенціалу особистості, саморозкриттю, багатосторонній комунікації, розвитку особистісних якостей» [17, с. 21].

Через здійснення діяльності та активну участь у процесі відбувається самореалізація НПП та їх професійний розвиток. Використання діяльнісного підходу до УПР НПП комунального ЗВО дозволяє вивчити особливості функціонування суб'єктів та їх взаємодію, а також рівень активності НПП у сфері педагогічної діяльності. У процесі навчально-педагогічної та наукової роботи НПП матимуть можливість вдосконалити свої професійні здібності, розкрити творчий потенціал та виразити себе. Під час УПР НПП важливо створити необхідні умови та середовище для професійного розвитку всіх НПП.

Рефлексивний підхід при дослідженні УПР НПП комунального ЗВО буде сприяти поширенню здатності до самооцінювання, адекватного аналізу та сприйняття результатів власної діяльності як менеджменту освітньої установи так і НПП, адже ціль рефлексивного управління полягає в переведенні закладу освіти в режим інтенсивного самостійного розвитку. Технологія цього підходу передбачає розробку інформації, самоаналіз керівника, забезпечення постійного аналізу власної діяльності і створення умов для самовизначення закладу освіти, забезпечення переходу на вищий щабель розвитку [16, с. 100].

Врахування рефлексивного підходу до УПР НПП комунального ЗВО дозволить: адекватно оцінювати результати управлінської діяльності; передбачати можливі труднощі та проблеми, які можуть виникнути при досягненні поставлених цілей; вчасно вносити корективи в стратегічний план для підвищення його ефективності; визначати критерії та показники успішного УПР НПП; забезпечувати саморефлексію, самокритику та самооцінювання НПП під час їх управлінської діяльності.

Правильно організований безперервний ПР НПП у комунального ЗВО є важливою умовою для кар'єрних здобутків, тому наступним підходом є андрагогічний (конкретно – науковий), який дозволяє визначати шляхи із метою вдосконалення процесу набуття знань, необхідних для професійної діяльності, формування вмінь, навичок, переконань з урахуванням особливостей навчання дорослих [13, с. 18].

Андрагогічний підхід до до УПР НПП комунального ЗВО спрямований на узгодження теоретичних концепцій із практичним використанням у сфері освіти дорослих. Він також націлюється на визначення способів підвищення кваліфікації НПП, адаптації методик навчання та врахування нових досягнень у науці, забезпечуючи розвиток навчально-педагогічного процесу з урахуванням особливостей регіонального контексту. Цей підхід відображає ідею навчання протягом усього життя як у післядипломній освіті, так і в самоосвіті.

Управління ПР НПП комунального ЗВО стає неможливим без застосування компетентнісного підходу (науково-методологічного підходу) оскільки будь-яке управління передбачає постійне оновлення отриманих раніше знань, вмінь та навичок та засвоєння нового досвіду.

І. Драч [5, с. 23] наголошує, що компетентнісно орієнтована освіта орієнтована на підвищення якості освіти, системності професійної підготовки майбутніх фахівців, формування їх готовності знаходити ефективні рішення у професійній та соціальній діяльності.

В. Лунячек [8, с. 44] стверджує, що розвиток компетентнісного підходу як методології професійної підготовки у вищій школі та системі післядипломної педагогічної освіти дозволяє реалізовувати перехід від традиційних підходів до структури компетентностей та їх змісту до вивчення процесів індивідуального розвитку на компетентнісних засадах на основі моделювання. Вчений зазначає, що це дасть можливість реалізувати індивідуальну компетентнісну модель розвитку кожної особистості.

Компетентнісний підхід становить суттєвий елемент у реалізації УПР НПП, оскільки його впровадження в досліджуваній процес передбачає прийняття обдуманих рішень з боку управління області, комунальних ЗВО та самого НПП. Це стосується вибору сучасних стратегій для безперервного професійного розвитку, розробки індивідуальних траєкторій самоосвіти, професійного зростання та набуття нових компетенцій. Отримані навички можуть бути використані НПП в їхній професійній діяльності для вирішення різноманітних соціальних та професійних завдань, які мають значення для країни, області чи міста.

Гуманістичний підхід, за визначенням Л. Мартинець [9, с. 30], є підґрунтям управління, урахуваючи те, що культурні сенси та цінності зорієнтовані на людську сторону організаційної культури. У межах гуманістичного підходу до управління розвитком педагогічним колективом виникає усвідомлення щодо значущості зміни цінностей, на яких спирається професійно-педагогічна діяльність.

Врахування гуманістичного підходу під час під час УПР НПП комунального ЗВО сприятиме спрямованості цього процесу на створення доброзичливого, поважного та толерантного середовища для всіх учасників. Оскільки особистість є центром розвитку та управління, важливо враховувати гуманістичну орієнтацію та ціннісне сприйняття кожного НПП.

Особистісно орієнтований методологічний підхід є спорідненим концепцією. Застосування особистісно орієнтованого підходу в рамках дослідження спрямоване на управління для досягнення мети та цілей кожного НПП враховуючи його індивідуальні можливості, цілі та здібності. Це, у свою чергу, сприятиме продуктивному розвитку та зростанню ефективності управлінського процесу УПР НПП комунального ЗВО.

Під час управління ПР НПП комунального ЗВО особистісно орієнтований підхід дозволяє забезпечити усвідомлену активність фахівця на будь-якому етапі циклу управління, розвиток і саморозвиток, спираючись на його особливості як суб'єкта пізнання і специфічної діяльності [2, с. 118] та сприяє можливості розкрити професійний розвиток НПП як потребу в їх соціальному, інтелектуальному, психоемоційному розвитку, удосконаленні професійних й особистісних здібностей, задоволення інтересів та індивідуальних потреб і запитів у самовдосконаленні.

Управління ПР НПП комунального ЗВО не можливе без врахування ціннісних засад, творчої спрямованості НПП. Отже, наступним підходом є аксіологічний (конкретно – науковий методологічний підхід), що дозволяє здійснити реалізувати індивідуальну траєкторію розвитку, урахування педагогічних здібностей, якостей і можливостей, поведінки, ціннісних переконань і вимог особистості.[13, с. 18].

А. Коломієць та Н. Лазаренко [6, с. 49] наголошують, що аксіологічний підхід у вищій педагогічній освіті визнає розкриття цінностей як переваг особистості, її потенціалу, що проявляється у здатності вільно орієнтуватися в непередбачуваних соціальних і професійних ситуаціях, визначатись й реалізовувати інноваційні процеси, а також дає можливість визнавати потреби особистості як найвищу цінність, саморозвиток суб'єктів освітнього процесу як цінність освіти, спрямовує на пошук різних можливостей самореалізації; попереджає небезпеку поверхневих уявлень про цінності».

Аксіологічний підхід в УПР НПП комунального ЗВО розглядає особистість людини як важливу цінність, тому в управлінському процесі передбачається врахування ціннісних принципів. Слід звертати увагу на дотримання комплексу цінностей, включаючи загальнолюдські, професійні та індивідуальні: неповторність, доброзичливість, креативність, свобода, відповідальність, духовність, довіра, справедливість, цілеспрямованість, честь, гідність, авторство, терпимість, демократичність, взаємодопомога, конкурентоспроможність та інші. Забезпечуючи УПР НПП комунального ЗВО на основі ціннісних принципів, кожен учасник зможе відчувати свою приналежність до колективу та спільної діяльності, бути відкритим до взаємодії та особистісного розвитку.

На думку В. Лунячек [8, с. 38] сьогодні особливо затребуваним є компетентнісні моделі педагогічних працівників, спираючись на самооцінку й оцінки їх професійної компетентності у визначених умовах педагогічного (науково-педагогічного) процесу, відповідно до якого має формуватись індивідуальна траєкторія розвитку та забезпечуватиметься підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Необхідність використання акмеологічного підходу до УПР НПП комунального ЗВО обумовлена орієнтацією на професійне зростання працівників, розвиток їхніх здібностей та навичок у самостійному навчанні, формування самосвідомості та бажання досягнення високих професійних результатів, а також визначення особистими цілями і завданнями для самовдосконалення, продуктивної творчої діяльності та усвідомлення власної ролі у розвитку освіти та науки.

У контексті дослідження управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти важливо враховувати централізований підхід (спеціально – науковий методологічний підхід), що передбачає проведення централізованого планування та координації управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників не лише з боку Міністерства освіти і науки України, але й за участю обласних та місцевих органів влади для розв'язання конкретних завдань.

Підтвердження необхідності спиратися саме на цей підхід знаходимо у Національній доктрині розвитку освіти [12], де регламентовано специфіку управління вищою освітою. Відповідно до якої сучасна система управління сферою освіти розвивається у державно-громадянському напрямі. З огляду на це мають бути враховані особливості регіону, тенденції до посилення автономії закладів освіти, конкурентоспроможності освітніх послуг. Слушною є думка О. Поступної [11, с. 4-5], яка у моделі управління вищою освітою в Україні включає елементи як централізації, так і децентралізації, що заважає розвитку цієї галузі.

Управління ПР НПП комунального ЗВО в Україні проявляє ознаки централізованої системи, оскільки воно реалізує державні програми та стандарти з підготовки кваліфікованих фахівців. Однак у цьому процесі також існує елемент децентралізації, оскільки комунальні ЗВО безпосередньо підпорядковуються департаменту освіти та науки конкретної області. Вони виконують регіональні замовлення, керуючись особливостями, унікальною культурною спадщиною та історичними традиціями, що склалися в даному регіоні.

С. Натрошвілі [10, с. 103] зазначає, що децентралізований підхід дозволяє використовувати стратегічне планування, спираючись на ідеї керівництва. Зазначений підхід застосовується більшою мірою в організаціях, які мають розгалужену мережу структурних підрозділів. У сфері вищої освіти такими організаціями є класичні університети, а також інші заклади освіти, в яких навчається значна кількість здобувачів освіти

Застосування управлінських підходів, які орієнтовані на централізовану та децентралізовану моделі в управлінні підходів до УПР НПП комунального ЗВО, дозволить розкрити вплив централізованого управління (здійснюваного Міністерством освіти та науки України) і децентралізованого управління (здійснюваного Департаментом науки та освіти обласної державної адміністрації) на загальну діяльність ЗВО та на управління

педагогічним процесом в комунальному ЗВО. Важливо враховувати, що в межах одного комунального ЗВО може існувати різний рівень управління, який залежить від використання обох цих підходів.

При аналізі доцільності використання спеціально-наукових методологічних підходів рекомендується звертатися до регіонального підходу. Цей підхід ґрунтується на урахуванні та диференціації різноманітних чинників, таких як політичні, економічні, промислові, соціальні, етнографічні тощо, а також врахуванні географічного розташування та цінностей (історичних, культурних, духовних, ментальних тощо), які є специфічними для конкретного регіону.

В. Алфімов акцентує увагу на тому, що провідними завданням сучасної освіти є розвиток громадянського суспільства як представника освітніх потреб. Отримати позитивні результати у вирішенні цього завдання можливо шляхом поєднання і координації дій різних регіональних освітніх структур, що обґрунтовують взаємини в наданні освітніх послуг згідно з стратегіями формування демократичних норм в єдиному регіональному просторі [1].

Ми вважаємо, що врахування регіонального підходу до УПР НПП комунального ЗВО дозволить визначити особливості цього управління у взаємозв'язку з актуальними специфічними потребами регіону (економічними, промисловими, духовними тощо) та соціальними, культурними та науковими запитаннями відповідної громади. Це спрямує управлінські рішення комунального ЗВО таким чином, щоб вони були більш конкретними та відповідали потребам конкретного регіону, будучи при цьому більш важливими та актуальними.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що для вирішення розглянутої проблеми необхідно враховувати сукупність методологічних підходів, які є основою для вивчення УПР НПП комунального ЗВО. Застосування цих підходів дозволить забезпечити узгодженість в системі управління з метою досягнення ефективності в реалізації ПР НПП.

Перспективним напрямом подальших досліджень є пошук ефективних шляхів підвищення рівня професійного розвитку управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального закладу вищої освіти.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Алфімов, В. М., 2016. Регіоналізація як тенденція розвитку сучасних освітніх систем. *Всеукраїнський науковий збірник. Донецький національний технічний університет. Педагогіка, психологія і соціологія*, 1(24). Доступно: <<https://pedagogy.donntu.edu.ua/1-24-2019/alfimov-v-m-rehionalizatsiia-iaak-tendentsiia-rozvytku-suchasnykh-osvitnikh-system-2/>>..

2. Барко, В., 2008. Гуманістичний особистісно орієнтований підхід як принцип ефективного управління персоналом органів внутрішніх справ. *Вісник Академії управління МВС*, 3. 115–130.

3. Бойко, І. І., 2020. Акмеологічний підхід у дослідженні професіоналізму педагога. *Безперервний професійний розвиток педагогічних працівників Нової української школи в умовах післядипломної освіти регіону*: зб. матеріалів регіонал. наук.-практ. інтернет-конференції, 26 жовтня 2020 року, Житомир: ЖОІППО, 13–17.
4. Внукова, О. М., 2015. *Методологічні засади професійної освіти : навчальний посібник для студентів напрямів підготовки 6.010104 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), 6.010104 Професійна освіта (Дизайн)*. Київ: КНУТД, 198.
5. Драч, І. І., 2013. *Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія*. Київ: «Дорадо-Друк», 456.
6. Коломієць, А. М., & Лазаренко Н. І., 2016. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 3 (110), 47–52.
7. Кравченко, Г. Ю., 2015. *Адаптивне управління розвитком інститутів післядипломної педагогічної освіти в Україні: монографія*. НАПН України, Ун-т менедж. освіти. Київ: Педагогічна думка, 300.
8. Луначек, В., 2020. Компетентнісний підхід як методологія професійного розвитку працівника освіти. *Нова педагогічна думка*, 2(102). DOI: 10.37026/2520-6427-2020-102-2-37-45.
9. Мартинець, Л. А., 2016. *Управління професійним розвитком учителів: навч.-метод. посіб.* Вінниця: ДонНУ, 87.
10. Натрошвілі, С. Г., 2015. *Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика: монографія*, Київ: КНУТД, 320.
11. Поступна, О. В., 2011. *Моделі управління вищою освітою. Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій*: зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конфер. для студентів, аспірантів, науковців, Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія» ТОВ. 2011.
12. *Про Національну доктрину розвитку освіти*. Указ Президента України, Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002. Верховна Рада України: Законодавство України. Доступно: < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> >.
13. *Професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників закладів освіти галузі знань 01 «Освіта» у системі підвищення кваліфікації: збірник освітньо-професійних програм*, 2019. 1 / наукова ред., [упоряд. Сидоренко В. В., Швень Я. Л.]. Київ : Агроосвіта, 252.
14. Рудик, Я. М., & Харченко Я. М., 2018. *Методи нематеріальної мотивації науково-педагогічних працівників у дослідницькому університеті*, 261–266. Доступно < https://www.researchgate.net/publication/337567714_Metodi_nematerialnoi_motivacii_na_ukovo-pedagogicnih_pracivnikiv_u_doslidnickomu_universiteti>.
15. Стогній, А., 2016. Методологічні підходи до навчальної дисципліни «загальні технології харчових виробництв» у процесі підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. *Наукові записки*, 9 (III), 110–114.
16. *Управління закладом освіти : підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів* / [Немченко С. Г., Крижко В.В., Боднар О. С., Радул В.В., Старокошко О. М., Кондратенко Ю.І.], 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ: БДПУ, 506.

17. Харківська, А. А., 2020. Методологічні підходи до формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, 69, 15–23.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO MANAGEMENT OF PROFESSIONAL
DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL EMPLOYEES OF
COMMUNAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION**

Veronika Odarchenko,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Pedagogy, Psychology,
Primary Education and Educational Management

Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of Kharkiv Regional Council

Kharkiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1268-0309>

nika.odarchenko@gmail.com

Abstract. The article updates the problem of managing the professional development of scientific and pedagogical workers of a communal institution of higher education, since the research of the mentioned phenomenon must be carried out using substantiated methodological approaches. Based on the results of the analysis of scientific and pedagogical literature, it was concluded that modern scientists have not fully studied the issue of methodological approaches to the management of professional development of scientific and pedagogical workers of a communal institution of higher education. In the article, the leading methodological approaches are defined as integrative, innovative, motivational, activity, reflexive, andragogic, competence, humanistic, person-oriented, axiological, acmeological, centralized, decentralized, regional. It has been established that the implementation of the integration approach allows to ensure the coherence of actions between all sections of the organizational structure of the communal institution of higher education. The use of an innovative approach has a positive effect on the emergence of new modern management ways of increasing the efficiency of higher education institutions. Taking into account the motivational approach ensures an increase in the internal motivation of scientific and pedagogical workers, the activity approach – professional self-actualization, the reflective approach – strengthening their ability to self-assess, adequate self-analysis. It is emphasized that the introduction of the andragogic approach allows to strengthen the connection between theory and practice of adult education, to determine ways of improving the qualifications of pedagogical workers. It was concluded that taking into account the principles of the competence approach helps in making balanced competent decisions, the humanistic approach helps to build friendly and tolerant relations between all participants in the process of managing professional development, and the person-oriented approach – the development of individual qualities and abilities. The author also substantiates the significance of the axiological

approach to the researched phenomenon (the application ensures the perception of the human personality as a value), acmeological (the implementation helps to achieve professionalism), centralized and decentralized (taking into account allows to find out the degree of influence on the management of professional development), as well as regional (the application provides take into account the peculiarities of a certain region) approaches.

Keywords: approach; methodological approach; management; institution of higher education; scientific and pedagogical workers.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Alfimov, V. M., 2016. Rehionalizatsiia yak tendentsiia rozvytku suchasnykh osvitnikh system [Regionalization as a trend in the development of modern educational systems]. *Vseukrainskyi naukovyi zbirnyk. Donetskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Pedahohika, psykholohiia i sotsiologiia*, 1(24). Dostupno: <<https://pedagogy.donntu.edu.ua/1-24-2019/alfimov-v-m-rehionalizatsiia-iak-tendentsiia-rozvytku-suchasnykh-osvitnikh-system-2/>>.
2. Barko, V., 2008. Humanistychnyi osobystisno orientovanyi pidkhid yak pryntsyyp efektyvnoho upravlinnia personalom orhaniv vnutrishnykh sprav [A humanistic person-oriented approach as a principle of effective personnel management of internal affairs bodies]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*, 3, 115–130.
3. Boiko, I. I., 2020. Akmeolohichni pidkhid u doslidzhenni profesionalizmu pedahoha [Acmeological approach in the study of teacher professionalism]. *Bezperervnyi profesiinyi rozvytok pedahohichnykh pratsivnykiv Novoi ukrainskoi shkoly v umovakh pislidyplomnoi osvity rehionu: zb. materialiv rehional. nauk.-prakt. internet-konferentsii*, 26 zhovtnia 2020 roku, Zhytomyr: ZhoIPPO, 13–17.
4. Vnukova, O. M., 2015. *Metodolohichni zasady profesiinoi osvity: navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamiv pidhotovky 6.010104 Profesiina osvita (Tekhnolohiia vyrobiv lehkoi promyslovosti), 6.010104 Profesiina osvita (Dyzain)* [Methodological principles of professional education: a study guide for students of training areas 6.010104 Professional education (Technology of light industry products)]. Kyiv: KNUTD, 198.
5. Drach, I. I., 2013. Upravlinnia formuvanniam profesiinoi kompetentnosti mahistrantiv pedahohiky vyshchoi shkoly: teoretyko-metodychni zasady [Management of the formation of professional competence of master's students of a pedagogical higher school: theoretical and methodological principles]: monohrafiia. Kyiv: «Dorado-Druk», 456.
6. Kolomiets, A. M., & Lazarenko N. I., 2016. Suchasni metodolohichni pidkhody v orhanizatsii vyshchoi pedahohichnoi osvity [Modern methodological approaches in the organization of higher pedagogical education]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho*, 3 (110), 47–52.
7. Kravchenko, H. Yu., 2015. Adaptivne upravlinnia rozvytkom instytutiv pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity v Ukraini [Adaptive management of the development of post-graduate pedagogical education institutes in Ukraine]: monohrafiia. NAPN Ukrainy, Un-t menedzh. osvity. Kyiv: *Pedahohichna dumka*, 300.

8. Luniachek, V., 2020. Kompetentnisnyi pidkhd yak metodolohiia profesiinoho rozvytku pratsivnyka osvity [Competency approach as a methodology of professional development of an education worker]. *Nova pedahohichna dumka*, 2 (102). DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-102-2-37-45>.

9. Martynets, L. A., 2016. *Upravlinnia profesiinym rozvytkom uchyteliv* [Management of professional development of teachers]: navch.-metod. posib, Vinnytsia: DonNU, 87.

10. Natroshvili, S. H., 2015. Stratehichne upravlinnia vyshchym navchalnym zakladom : teoriia, metodolohiia, praktyka [Strategic management of a higher educational institution: theory, methodology, practice]: monohrafiia, Kyiv: *KNUTD*, 320.

11. Postupna, O. V., 2011. Modeli upravlinnia vyshchoiu osvitoiu. Innovatsiinyi rozvytok suspilstva za umov kros-kulturnykh vzaiemodii [Management models of higher education]: *zb. mater. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konfer. dlia studentiv, aspirantiv, naukovtsiv*, Sumy: vydavcho-vyrobnyche pidpriemstvo «Mriia» TOV, 2011.

12. *Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity*. Ukaz Prezydenta Ukrainy, Doktryna vid 17.04.2002 № 347/2002 [20. About the National Doctrine of Education Development. Decree of the President of Ukraine, Doctrine of 04/17/2002 No. 347/2002.]. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy. Dostupno <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>>.

13. *Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh, naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv i kerivnykiv zakladiv osvity haluzi znan 01 «Osvita» u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii: zbirnyk osvitno-profesiinykh proham, 2019* [Professional development of pedagogical, scientific and pedagogical workers and managers of educational institutions in the field of knowledge 01 "Education" in the system of professional development]: u 2-kh ch, 1 / naukova red., [uporiad. Sydorenko V. V., Shven Ya. L.]. Kyiv: Ahroosvita, 252.

14. Rudyk Ya. M., & Kharchenko Ya. M., 2018. Metody nematerialnoi motyvatsii naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv u doslidnytskomu universyteti [Methods of non-material motivation of scientific and pedagogical workers at a research university], 261–266. Dostupno <https://www.researchgate.net/publication/337567714_Metodi_nematerialnoi_motivatsii_naukovo-pedagogicnih_pracivnikiv_u_doslidnickomu_universiteti>.

15. Stohnii, A., 2016. Metodolohichni pidkhody do navchalnoi dystsypliny «zahalni tekhnologii kharchovykh vyrobnytstv» u protsesi pidhotovky maibutnykh pedahohiv profesiinoho navchannia [Methodological approaches to the educational discipline «general technologies of food production» in the process of training future teachers of professional education]. *Naukovi zapysky*, 9 (III), 110–114.

16. *Upravlinnia zakladom osvity* [Management of an educational institution: a textbook for applicants of the second level of higher education of pedagogical universities]: pidruchnyk dlia zdobuvachiv druhoho rivnia vyshchoi osvity pedahohichnykh universytetiv / [Nemchenko S. H., Kryzhko V.V., Bodnar O. S., Radul V. V., Starokozhko O. M., Kondratenko Yu.I.], 2-e vyd. pererob. i dopov. Berdiansk: BDPJU, 506.

17. Kharkivska, A. A., 2020. Metodolohichni pidkhody do formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn maibutnykh uchyteliv [Methodological approaches to the formation of harmonious interpersonal relations of future teachers]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity*, 69, 15–23.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-105-112>

УДК 378.016:78.01(045)

Олексюк Ольга Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри музикознавства та музичної освіти
факультету музичного мистецтва і хореографії,
Київський університет імені Бориса Грінченка
Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-7785-1239>

o.oleksiuk@kubg.edu.ua

ТЕОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ: ПОСТНЕКЛАСИЧНИЙ ЕТАП

Анотація. Стаття розглядає важливість розгляду людини як головного суб'єкта освітніх процесів та процесу формування особистості через ціннісний підхід до навколишнього світу, самої себе та інших. Автор стверджує, що людські знання, на відміну від природничих наук, є суб'єктивними, індивідуальними та наповненими екзистенційними значеннями та цінностями. Однак, поточна система освіти часто несумісна з культурою та не сприяє формуванню "світогляду". Стаття підкреслює ідеологічну протиріччя між технократичною (науковою) парадигмою освіти та ідеєю освіти як гуманістичного та культурного явища. Сфера освіти найбільш чутливо реагує на кризові процеси як глобального, так і локального характеру, та виявляє власні ознаки кризи, що утворилася внаслідок розриву між технократичним, сциєнтичним світом і світом культури, світом власне гуманітарного. Обґрунтовано, що прогресивні тенденції розвитку світової спільноти зумовили становлення людиноцентристської освітньої парадигми нового постіндустріального суспільства. Цей напрям повністю відповідає парадигмі як глобального, так і національних вимірів суспільного поступу, що нормативно закладено в багатьох міжнародних документах і правових актах ООН, ЄС, ЮНЕСКО та ін. З'ясовано, що загально визнаним у науковому дискурсі є положення про те, що наразі спостерігається перехід людства від однієї системи цінностей, що заклалися в європейській культурі Нового часу, яка підняла статус науково-технічних досягнень людства на вищий п'єдестал знання, відкинувши при цьому ціннісну свідомість на задвірки культури, до нової системи цінностей, яка є співвимірною до людини, її гуманітарної природи та людської екзистенції. Це пов'язано з утвердженням системи цінностей постнекласичної науки й культури, тому завдання полягає в тому, щоб досягнути ціннісну матрицю постнекласичної культури, виокремивши ті цінності, які є співвимірними до гуманітарної сутності людини.

Ключові слова: освіта; постнекласична освіта; музичне мистецтво.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. На зламі XX – XXI століть світ стрімко увійшов у добу постнекласики, що пов'язано із входженням людської цивілізації в еру інформаційного (постіндустріального) суспільства. Небачений до нині прорив інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери людської життєдіяльності, поява «віртуальної реальності», розробка концепцій інформаційного та мережевого суспільства, розвиток конвергентних NBICS-технологій, упровадження міждисциплінарної методології, трансдисциплінарних норм та цінностей тощо потребують сутнісного осмислення та наукової рефлексії цих процесів з урахуванням постнекласичних реалій.

Постнекласика, яка логічно сформувалася в історії науки від класики, некласики і, власне, до постнекласики змістила епіцентр людського буття до полюсу нелінійності, утверджуючи принципово інші цінності, духовні орієнтири й критерії раціонального. Феномен *раціональності* (від лат. *ratio* – розум) є унікальним рефлексивно-понятійним принципом культури, який її впорядковує, надає їй цілісності та уможливорює раціоналізацію елементів культури в системі освіти. Раціональність – це не лише властивість розуму, що пізнає, не лише спосіб упорядкування знань, раціональність є культурною цінністю й на кожному історичному етапі розвитку культури критерії раціонального визначаються домінуючою системою цінностей, навколо яких й формується культурно-ціннісна та духовно-світоглядна структура суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток постнекласичної етапу теорії музичної освіти знайшов своє відображення у працях В. Вознюк, І. Добронравової, В. Рогової, І. Добронравова, В. Кремень, О. Олексюк, Л. Рижак, П. Саух, І. Сидоренко, М. Ткач та ін. Різні аспекти музичної освіти неодноразово ставали предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних музикологів та мистецтвознавців серед яких В. Суханов, М. Дяченко, І. Котляревський, Ю. Полянський, О. Михайлеченко, О. Ростовський, О. Рудницька та ін. Науковці зазначали важливість музичної освіти передусім як засобу розвитку гармонійної особистості, реалізації її музично-естетичних якостей.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є розкриття сутності та специфіки розвитку постнекласичного етапу теорії музичної освіти. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні **завдання**: обґрунтувати сутність т постнекласичного етапу музичної освіти; дослідити історичну генезу постнекласичного етапу музичної освіти.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Прихильники теорії постнекласичної освіти (В. Вознюк, І. Добронравова, В. Кремень, О. Олексюк, П. Саух, І. Сидоренко, М. Ткач та ін.), які визначають сучасний етап розвитку науки через поняття «постнекласична наука» наголошують на її суттєвій відмінності від класичної та некласичної науки. У контексті постнекласичної

науки знання вже не є зорієнтованим тільки на відображення реальності, навпаки, воно спрямоване на створення такого знання, застосування якого повинно містити відповідь на сакраментальне питання щодо цінності людського існування у контексті неймовірних викликів і загроз сьогодення. Дане твердження звучить як ніколи актуально, коли наша держава переживає надскладний етап в своїй багатовіковій історії, пов'язаний з російською військовою агресією, і фактично бореться за своє виживання.

Як відомо, ще наприкінці ХХ століття прогресивні тенденції розвитку світової спільноти зумовили становлення людиноцентристської освітньої парадигми нового постіндустріального суспільства. Цей напрям повністю відповідає парадигмі як глобального, так і національних вимірів суспільного поступу, що нормативно закладено в багатьох міжнародних документах і правових актах ООН, ЄС, ЮНЕСКО та ін. Не дивлячись на те, що більшість з цих інституцій наразі переживають досить складні часи, пов'язаних з порушенням Росією всіх норм міжнародного права, тим не менше Європейська Рада та Європейський Союз визнали, що визначальним чинником на шляху переходу до інноваційної, етичної економіки є люди як головна цінність Європи.

За цих обставин важливою видається думка В. Кременя про те, що «людство здатне вижити, лише відтворивши і поставивши в центр свого існування систему абсолютних цінностей». З огляду на це ХХІ століття має стати «віком людини», в якому пріоритет духовного превалює над матеріальним. Аби подолати духовну ціннісну кризу та зберегти людині свою сутність, потрібна нова філософія – *філософія людиноцентризму*, коли головним параметром буття є людиновимірність. Людина, у свою чергу, спрямовує активність на творчість і творення, духовну самодетермінацію, духовну культуру, духовну свободу. Екстраполяція цих філософських ідей в освітню площину зумовлює людиноцентристський вимір освітнього процесу, який вибудовується навколо Людини як найвищої цінності. Людиноцентризм в освіті передбачає розвиток і саморозвиток особистості відповідно до її здібностей і потреб, задоволення освітніх і творчих запитів особистості» [1, с. 9 – 10].

ХХІ століття посилює вимоги до вищої освіти, загострило суперечності, пов'язані з глобалізацією та інформатизацією всіх сторін економічного та соціально-культурного життя суспільства. У результаті розгортання цих процесів змінюється погляд на людину, її формування та розвиток. Можна стверджувати, що реалізація вищого «Я» людини можлива лише через пізнання нею своєї внутрішньої природи. Дедалі більш поширеними у науковому дискурсі стають ідеї, які стосуються саморозвитку особистості, її духовного потенціалу, здатності до творчої самореалізації тощо. Фокус пізнання зміщується із соціальних структур на людську особистість, на прояви її індивідуальності, суб'єктності та унікальності. Суспільство стрімко рухається до антропоцентризму, а цей принцип зміг увійти в сучасну освіту лише тому, що він відображає глибокі зміни духовного та ціннісно-світоглядного характеру у соціальній реальності.

Загально визнаним у науковому дискурсі є положення про те, що наразі спостерігається перехід людства від однієї системи цінностей, що закладалися в європейській культурі Нового часу, яка підняла статус науково-технічних досягнень людства на вищий п'єдестал знання, відкинувши при цьому ціннісну свідомість на задвірки культури, до нової системи цінностей, яка є співвимірною до людини, її гуманітарної природи та людської екзистенції. Це пов'язано з утвердженням системи цінностей постнекласичної науки й культури, тому завдання полягає в тому, щоб досягнути ціннісну матрицю постнекласичної культури, виокремивши ті цінності, які є співвимірними до гуманітарної сутності людини. У цьому й полягає унікальність постнекласики та постнекласичної методології, так як постнекласична наука суттєво зближується зі світом гуманітарного.

До наукового обігу поняття «*постнекласична наука*» було уведено в кінці 80-х років ХХ століття, щоб позначити новий етап у розвитку науки, який зумовлений науково-технічною революцією, яка розгорталася протягом трьох останніх десятиліть минулого століття і наразі ще продовжується. Так, у дослідженні українських науковців І. Добронравової, Т. Білоус та О. Комар визначено, що «під час першої глобальної наукової революції Нового часу в умовах становлення класичної науки додисциплінарного (XVII—XVIII ст.) і дисциплінарного (XIX ст.) етапів її розвитку склалась система засад класичної науки. Революція початку ХХ століття призвела до появи некласичної науки (спеціальної і загальної теорій відносності і квантової механіки у фізиці, генетики у біології, кібернетики як основи створення обчислювальної техніки і т.д.). Нинішня наукова революція, яка пов'язана зі становленням нелінійного природознавства і загалом постнекласичної науки, розгорталась упродовж трьох останніх десятиліть і досі не завершилася» [2].

У процесі цієї науково-технічної революції з'явилися й почали успішно реалізовуватися такі науково-дослідницькі теорії як: загальнонаукова дослідницька синергетична програма (Г. Хакен), теорія дисипативних структур (І. Пригожин, І. Стенгерс), еволюційна теорія аутопоезису про самогенеруючу, самозберігаючу структуру в живих системах (У. Матурано, Ф. Варелло), теорія динамічного хаосу в природознавстві (А. Пуанкаре, Е. Лоренц) та ін.

Суттєвої трансформації набуває значення ключового терміну «ratio»: від початкових тлумачень – «міра», «розум», «співвимірність» до потрактування раціональності крізь призму понять «комунікативності», «інтерсуб'єктивності», «людинорічності». Формується постнекласичний тип раціональності на протигагу до раціоналізму просвітницького типу. Якщо за класичної раціональності рух думки відбувався за чітко визначеними траєкторіями до якогось усталеного, фундаментального поняття (наприклад, «сутнісне»), й світ розумівся поза людської присутності, то логіка руху думки за постнекласики, навпаки, відбувається за «випадковими» траєкторіями, в яких провідне місце визначено цінностям, якими керується мислячий суб'єкт і які він сповідує.

Транзитивний (перехідний) стан сучасного суспільства, в якому ціннісна структура наповнюється іншим соціальним й духовним змістом у контексті постнекласичної реальності, зумовлює необхідність радикального оновлення змісту

вищої освіти, де аксіологічні пріоритети мають стати ключовими у професійній підготовці майбутніх фахівців. Розкриваючи аксіологічний вимір постнекласичної науки, Л. Сидоренко ґрунтовно схарактеризовує сутнісні риси постнекласичного знання: «по-перше, це знання на межі природничо-наукового та гуманітарного. ... Друга особливість постнекласичного знання ... це трансдисциплінарність знань. ... Потреба розв'язання дослідницьких та практичних проблем з позицій трансдисциплінарності породжує «етос трандисциплінарності», що набуває рис відкритої системи, яка зорієнтована на реальні проблеми життєвого світу, які потребують конкретного розв'язання. ... Третя характеристика постнекласичного знання пов'язана з тим, що знання і практика по-новому взаємодіють. ... Знання як здатність практикуватися передбачає момент конструювання, проєктивності, технологічності» [3, с. 207 – 211].

Цілком погоджуємося з думкою О. Рудницької про те, що «розвиток освіти як соціального інституту зумовлений багатьма чинниками та умовами функціонування суспільства, серед яких одним з найважливіших є її взаємозв'язок з культурою. Саме культура фокусує систему ціннісних уявлень, що становлять основу особистісних орієнтирів суб'єкта, регулюють його діяльність, переводять людину в якісно інший спосіб буття – більш осмислений та упорядкований, тому одним з основних принципів освіти можна вважати принцип культуровідповідності, імперативно проголошений А. Дістервегом: «Навчай культуровідповідно!» [4, с. 46]. Розкриваючи поняття «культури» не тільки як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань людства, а й як рівень освіченості окремої людини, дослідниця визначає, що саме через культуру людина створює і розвиває саму себе, «відкриває і перетворює світ та своє «Я», реалізує власний духовний потенціал, наближується до світових досягнень людської цивілізації» [4, с. 47].

На думку Г. Падалки, «культуровідповідність – необхідна ознака мистецької освіти в сучасних умовах, що зорієнтована на усвідомлення учнями мистецтва як соціального явища, на досягнення значущості художньої культури в навколишньому бутті, на висвітлення соціальних функцій мистецької діяльності» [5, с. 128].

Культурна ситуація сьогодення, на протигагу досягненням науково-технічної революції, характеризується низкою кризових феноменів і явищ: з однієї сторони, спостерігається криза «технократичної домінанти» і, як її результат, – загальнопланетарна зміна клімату, екологічна криза та ін.; а з іншої, – розгортається глобальна гуманітарна криза, що пов'язана з загальними тенденціями дегуманізації суспільства в цілому, знецінення духовно-ціннісних орієнтирів та особистісних якостей людини, девальвації інтелектуальної діяльності, а також з руйнівними наслідками російської військової агресії щодо привнесення ворожої ідеології «руського міра» на терени нашої держави. Сфера освіти найбільш чутливо реагує на кризові процеси як глобального, так і локального характеру, та виявляє власні ознаки кризи, що утворилася внаслідок розриву між технократичним, сцієнтичним світом і світом культури, світом власне гуманітарного.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

При всій різноманітності підходів до визначення сутності освіти як феномену культури стає очевидним, що культура і освіта між собою органічно взаємопов'язані й жодним чином не можуть існувати одна без одної. Якщо культура – це матеріальне й духовне середовище, що створене людством у процесі цивілізаційного розвитку, то освіта як найважливіший механізм трансляції та відтворення культурних цінностей визначає ту сферу життя людини, в якій створюються умови для розбудови її природних даних і здібностей й формується образ особистості як цілісного суб'єкта культури.

Зазначимо, що розуміння освіти як феномену культури є можливим лише за умов розгляду людини як головного суб'єкта освітньої діяльності, як процесу становлення особистості через ціннісне ставлення до оточуючого світу, до самої себе, до інших, що уможливорює усвідомлення себе як унікальної особистості, яка є співпричетною і відповідальною до того, що відбувається в світі. Гуманітарне знання на відміну від природничонаукового – це знання, яке пережите й присвоєне особистістю, воно є суб'єктивним, індивідуальним, наповненим екзистенційними значеннями і смислами. Це знання є непрагматичним, неутилітарним, іноді навіть ірраціональним, проте його суб'єктивність та особистісна складова визначають його значущість. Між тим доводиться визнавати, що сучасна система освіти, у більшості випадків, не є співвимірною до культури й не сприяє формуванню «образу світу». Наразі спостерігаємо світоглядне протиставлення ідей, парадигм, цінностей між технократичною (сцієнтичною) освітньою парадигмою та ідеєю становлення освіти як гуманітарного феномену, феномену культури в цілому, що й стане **перспективним напрямом наших подальших досліджень**.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Кремень, В.Г., 2019. Духовність і цінності буття людини, в кн. *Горизонт духовності виховання*. Монографія. Вільнюс: *Zuvedra*, 9 – 11.
2. Добронравова, І. С., Білоус, Т. М., & Комар, О. В., 2009. *Новітня філософія науки*. Підручник. Київ: Логос. [Електронний ресурс]. Доступно: <<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr-bil-kom.htm>>.
3. Сидоренко, Л.І., 2011. Аксиологія постнекласичної науки. *Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації*: збірник наукових праць. відп. ред. А.Є. Конверський, Л.О. Шашкова. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 304.
4. Рудницька, О. П., 2005. *Педагогіка: загальна та мистецька*. Тернопіль: Навч. Книга.
5. Кривошея, Н.Б., 2019. Принципи формування музично-педагогічної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. [Електронний ресурс]. Доступно: <<http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/174545>>.

THEORY OF MUSIC EDUCATION: POST-NON-CLASSICAL STAGE

Olha Oleksiuk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Musicology and Music Education
Faculty of Music and Choreography
Borys Grinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-7785-1239>
o.oleksiuk@kubg.edu.ua

Abstract. The article examines the importance of considering a person as the main subject of educational processes and the process of personality formation through a valuable approach to the surrounding world, oneself and others. The author claims that human knowledge, unlike natural sciences, is subjective, individual and filled with existential meanings and values. However, the current education system is often incompatible with the culture and does not contribute to the formation of a "worldview". The article emphasizes the ideological contradiction between the technocratic (scientific) paradigm of education and the idea of education as a humanistic and cultural phenomenon. The sphere of education reacts most sensitively to crisis processes of both a global and local nature, and reveals its own signs of a crisis that was formed as a result of the gap between the technocratic, scientific world and the world of culture, the world of humanitarianism itself. It is substantiated that progressive trends in the development of the world community caused the formation of a human-centered educational paradigm of the new post-industrial society. This direction fully corresponds to the paradigm of both global and national dimensions of social progress, which is normatively established in many international documents and legal acts of the UN, EU, UNESCO, etc. It was found out that it is generally recognized in the scientific discourse that there is currently a transition of humanity from one system of values that was established in the European culture of the New Age, which raised the status of scientific and technical achievements of humanity to a higher pedestal of knowledge, rejecting at the same time value consciousness at the gates of culture, to a new system of values that is commensurate with man, his humanitarian nature and human existence. This is connected with the establishment of the value system of post-non-classical science and culture, so the task is to understand the value matrix of post-non-classical culture, singling out those values that are commensurate with the humanitarian essence of a person.

Keywords: education; post-non-classical education; musical art.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Kremen, V.H., 2019. Dukhovnist i tsinnosti buttia liudyny [Spirituality and values of human existenc], v kn. Horyzont dukhovnosti vykhovannia. Monohrafiia. Vilnius: Zavedra, 9 – 11.
2. Dobronravova, I. S., Bilous, T. M., & Komar, O. V., 2009. *Novitnia filosofii nauky* [The newest philosophy of science]. Pidruchnyk. Kyiv: Lohos. [Elektronnyi resurs]. Kyiv: Lohos. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr-bil-kom.htm>>.
3. Sydorenko, L.I., 2011. Aksiolohiia postneklasychnoi nauky [Axiology of post-nonclassical science]. *Suchasna ukrainska filosofii: tradytsii, tendentsii, innovatsii: zbirnyk naukovykh prats. vidp. red. A.Ie. Konverskyi, L.O. Shashkova*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 304.
4. Rudnytska, O. P., 2005. *Pedahohika: zahalna ta mystetska* [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil: Navch. Knyha.
5. Kryvosheia, N.B., 2019. *Pryntsypy formuvannia muzychno-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity* [Principles of formation of musical and pedagogical competence of future teachers of preschool education institutions.]. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <<http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/174545>>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-112-122>

УДК 069.5:94(477.86)

Татарко Ірина Іванівна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
Дунайський інститут Національного університету
«Одеська морська академія»
Ізмаїл, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0001-9381-5193>
tatarkoirina01011979@ukr.net

ЕЛЕМЕНТИ СТАНОВЛЕННЯ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД МОРСЬКИХ МУЗЕЇВ

Анотація. У статті досліджено розвиток музеїв морського напрямку в Україні та їх вплив на морську освіту. Автор наголошує, що одним з актуальних завдань потужного економічного зростання України упродовж років незалежності залишається питання збереження та розвитку морської галузі. Велику роль в досягненні цієї мети відіграють спеціальні навчальні заклади та морські музеї. В Україні є багато музеїв, але науковцями мало уваги приділялось саме дослідженню морських музеїв.

Встановлено, що в Україні існує 14 морських музеїв, які вважаються ідеальним місцем для збереження морських традицій та багаторічних артефактів, які іноді датуються століттями тому. У них збережено унікальні експонати кораблів та

підводних човнів, представлені фотографії, документи, одяг, прилади, картини та інші старовинні предмети. Створювалися морські музеї за допомогою співробітників, викладачів, студентів, приватних осіб, людей які раніше працювали на флоті.

Зазначимо, що музеї стали центрами науково-дослідної роботи. Їх матеріалами користуються учні шкіл, а також студенти при написанні курсових та дипломних робіт. При музеях відкриваються різноманітні гуртки, і навіть туристично-краєзнавчого напрямку.

Виокремимо основні проблеми музейної галузі на сучасному етапі: недосконалість законодавчої бази в цій сфері, брак експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони експонатів, недостатнє кадрове та інформаційне забезпечення. Але найбільшою проблемою сьогодення є воєнні дії: всі музеї кожного дня знаходяться під загрозою руйнування. Так, 2 серпня 2023 р. зруйновано будівлю, в якій знаходився музей історії ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» в м. Ізмаїл. Під анексією знаходяться музеї на території Автономної республіки Крим та м. Севастополі.

У статті зроблено висновок, що морські музеї в Україні відіграють велику роль у системі морської освіти та впливають на формування патріотизму та інтересу у відвідувачів до однієї з найдавніших та романтичних професій у світі – професії моряка.

Ключові слова: морська освіта; морські музеї; Україна; морська держава; морська діяльність; флот; анексія.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Україна входить до списку тих країн, які, окрім сухопутних шляхів, мають й розвинені морські (протяжність морських кордонів України складає 1355 км: Чорним морем – 1056,5 км; 249,5 км – Азовським морем 49 км – Керченською протокою). В країні чимало міст з розвиненою портовою інфраструктурою, а морські професії були і залишаються одними з найпріоритетніших і привабливих.

Одним з актуальних завдань потужного економічного зростання України упродовж років незалежності залишається питання збереження та розвитку морської галузі. Велику роль у досягненні цієї мети відіграють спеціальні заклади освіти та морські музеї. В Україні є багато музеїв, але науковцями мало уваги приділялось саме аналізу морських музеїв. Це і обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній науково-педагогічній літературі майже немає досліджень, присвячених морським музеям та їх впливу на освіту. Аналіз різних джерел (електронні ресурси, газети, журнали) теж вказує на досить обмежену інформацію з теми даної статті. Матеріал зі створення музеїв та зміст експозицій можна знайти в основному на сайтах самих музеїв, а також відвідавши їх наочно.

З досліджень, які пов'язані з роллю музеїв в системі освіти (у тому числі – морської), слід виділити роботу кандидата історичних наук, доцента кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв В.В. Карпова «Досвід актуалізації військово-технічної спадщини в пам'ятко охоронній та музейній діяльності» [4]. У своїй роботі автор акцентує увагу на роль музеїв в актуалізації військово-технічної спадщини, аналізуючи досвід в тому числі й військово-морських музеїв (більш детальніше в роботі В.В. Карпова проаналізована діяльність військово-морського музею «Балаклава», який знаходиться на території тимчасово окупованого Криму). У своєму дослідженні автор зазначає, що «військово-історичні музеї розглядаються суспільством, як зберігачі підвалин державності та внутрішньої єдності нації. Вони впливають на формування у відвідувачів ідеї національного патріотизму, морально-бойових якостей: вірності присяги, мужності, хоробрості, героїзму».

Актуальність даної проблематики не викликає заперечень. Безумовно, в умовах сучасної глобалізації та трансформації питання збереження та розвитку морської галузі, потужного економічного зростання України є одним із важливих та пріоритетних.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є визначення ролі морських музеїв у збереженні та актуалізації морської спадщини України, формуванні патріотизму та інтересу до однієї з найдавніших професій у світі – професії моряка. Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення в процесі виконання дослідження таких **завдань**: аналіз умов, в яких виникли і розвиваються морські музеї в Україні; дослідження змісту експозицій морських музеїв з метою виявлення впливу на свідомість студентської молоді та формування в неї громадської позиції, патріотизму, компетентнісних навичок та вмінь; виявлення основних труднощів, з якими зіткнулися музеї на сучасному етапі.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

На кожному історичному етапі розвитку будь-якої країни морський флот відіграє важливу роль в економічній та політичній складовій держави. Морська індустрія України включає мережу портів, а також вантажні термінали, причали та комплекси різних форм власності. Функціонують 13 портів (не включаючи анексований Крим), зокрема 5 глибоководних: серед них – порт Південний, порти в Чорноморську, Одесі та Миколаєві. Країна має достатній потенціал, щоб розвиватись як морська держава, а морські професії були і залишаються одними з найпріоритетніших і привабливих. Проте за роки незалежності накопичилося багато невирішених проблем, які призвели до втрати Україною первісних позицій морської держави.

Сьогодні морська галузь України під пильною увагою міжнародного транспортного ринку. Вигідне географічне становище, розгалужена транспортна мережа, безпосередня близькість до Чорного моря – ці чинники свідчать про те, що Україна як транзитний транспортний вузол цікава європейському та азіатському ринкам. Але євроінтеграція та глобалізація поставили перед морською галуззю України низку викликів, вирішення яких потребує гнучкого та зваженого підходу у всіх секторах галузі, починаючи з судноплавства та закінчуючи підготовкою фахівців. Тому одним з актуальних завдань потужного економічного зростання України упродовж років незалежності залишається питання збереження та розвитку морської галузі. Велику роль в досягненні цієї мети відіграють спеціальні заклади освіти та морські музеї. В Україні є багато музеїв, але науковцями мало уваги приділялось саме аналізу морських музеїв. Це і обумовило вибір теми дослідження.

Актуалізація спадщини України у морській галузі в пам'яткоохоронній та музейній діяльності беззаперечно тісно пов'язана з історією. І в залежності від інтересу, важливості цієї історії для суспільства перебуває рівень популярності самої пам'ятки, а отже і рівень її охорони, збереження та реставрації. У цьому контексті особлива місія покладається на музеї. У першу чергу питання збереження та актуалізації спадщини в морській галузі пов'язане із діяльністю морських музеїв. Морські музеї слід розглядати не лише як охоронців спадщини України, однієї з морських держав, але й як держави героїчних морських міст, які відвойовували свою незалежність не тільки в часи Другої Світової війни, а й сьогодні. Музеї впливають на формування у відвідувачів патріотизму та інтересу до однієї з найдавніших та романтичних професій у світі – професії моряка.

В Україні існує своя система музеєфікації історичного досвіду у сфері суднобудування та судноплавства. Діяльність морських музеїв України спрямована на відтворення та збереження морської історії.

Музей морської історії при Херсонській державній морській академії можна назвати «музеєм під куполом» [1]. Музей постійно наповнюється експонатами та матеріалами завдяки власним дослідженням ентузіастів, які працюють у закладі, та експонатам, які збирають і приносять рідні та знайомі випускників. Багато матеріалів в музеї відтворюють історію становлення та розвитку морської освіти в місті.

Є в музеї і болюча для херсонців тема – втрата навчального вітрильника «Товариш». Його підняли з морського дна, відреставрували та дали ім'я «Товариш». 24 серпня 1951 року передали в Херсон. У 1970-х рр. вітрильник здобув перемогу у двох міжнародних регатах. Саме «Товариш» можна побачити у фільмі «Пурпурові вітрила». А ще він став прототипом вітрильника «Оріон» з «Берега любові» Олеся Гончара, письменник був навіть почесним членом екіпажу «Товариша». Згодом судно передали Німеччині, де воно стало музеєм.

У музеї морської історії м. Херсон також можна побачити цитати легендарного українського Кобзаря – Т.Г. Шевченка, який у кількох листах братові давав настанови щодо навчання в училищі племінника Каленика.

З історію мореплавства можна ознайомитися, відвідавши Харківський морський музей. Музей унікальний тим, що пропонує відвідувачам історію мореплавства в моделях. У музеї працюють 2 експозиційні зали, які через історію мореплавства розповідають про історію розвитку Європейської цивілізації.

У цьому музеї можна побачити, як будували і спускали на воду кораблі, можна заглянути всередину військового корабля XVII століття, дізнатися, як встановлювали і працювали з гарматами на старовинному вітрильнику, як діставали золото з галеонів, що затонули. Прилади навігації, факсимільні карти, гравюри, документи (частково з архівів королівського товариства Великобританії), написані власноруч відважними мандрівниками, – все це складає частину колекції музею, присвяченого історії суднобудування мореплавства, відкритого в Харкові в червні 2009 року.

Основою експозиції музею стала приватна колекція харків'янина Олександра Якименка, створенню якої він присвятив кілька десятиліть. Сьогодні колекціонер очолює музей та проводить у ньому екскурсії, знайомлячи відвідувачів зі своїми творіннями – власноруч виготовленими моделями кораблів.

Ще один музей морської спрямованості, який займає певне місце серед значущих морських музеїв України, – музей історії ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» в м. Ізмаїлі. Музей був відкритий для відвідувачів 24 серпня 1984 року напередодні 40-ї річниці визволення Ізмаїла від фашистських загарбників. У 1988 році музей був номінований на звання «Народного музею». Підставою була його активна діяльність: з моменту відкриття музей відвідало близько 30000 людей, проведено 1050 екскурсій.

Інтер'єр музею розроблений таким чином, щоб він нагадував салон судна, по фризу розміщені ілюмінатори з фотографіями портових міст, а розділи експозиції розкривали історію Дунайського судноплавства з найдавніших часів до сьогодення. До створення музею були підключені працівники та ветерани пароплавства, мешканці Ізмаїла, всі музеї міста, картинна галерея, музей Морського флоту м. Одеса. Результат виконаної роботи захоплює відвідувачів уже кілька десятиліть.

Предметом гордості музею є: перше видання Лоції Чорного моря (1851 р.), оригінальні судові предмети XIX – XX ст., колекція якорів різних епох і типів, що багато років служили на судах пароплавства, численні моделі суден.

Сьогодні музей не працює після атаки шахідів з боку РФ 2 серпня 2023 року на приміщення управління УДП. Фонди музею не постраждали. Всі експонати були перевезені до іншого приміщення. Наразі триває робота з їх перепису, поділу за групами зберігання, розміщення на стелажах. Готується усе необхідне для подальшого зберігання музейного фонду в осінньо-зимовий період.

Ще один музей морської спрямованості, який функціонує в м. Ізмаїлі, – музей Дунайської флотилії, заснований 8 травня 1975 року на базі міського Палацу дитячої та юнацької творчості згідно з наказом міського відділу освіти. За профілем музей – військово-історичний.

Засновником та керівником музею до травня 2016 року була Пойда Інна Костянтинівна. У далекі 70-ті вона відчула гостру необхідність зберегти для нащадків пам'ять про легендарну Дунайську флотилію. Педагог, історик, краєзнавець, грамотний фахівець, небайдужа людина, що любить свій край, вона проводила кропітку пошукову роботу та залучала до цього школярів та молодь.

Мета та завдання музею – патріотичне виховання молоді; формування соціального досвіду на прикладах історичного минулого України; залучення учнівської молоді до науково-дослідницької, пошукової, краєзнавчої діяльності, волонтерського руху.

Загальна кількість одиниць збереження фондів – 1646, з них предметів основного фонду – 824. За останні п'ять років фонди музею збільшилися на 161 експонат.

За останні 5 років у музеї було проведено 450 екскурсій, більш ніж для 2500 слухачів, про що свідчать записи у Книзі відгуків.

Одним з найбільших музеїв морської спрямованості в Україні остається Музей суднобудування та флоту в м. Миколаїв [2]. Це єдиний у своєму роді музей в Україні, мета створення якого полягає у висвітленні цінності та історії цієї галузі, яка стала нині не такою популярною як кілька століть тому.

Музей створено у 1978 році у будівлі колишньої резиденції головнокомандувача Чорноморського флоту.

Експозиція музею налічує понад 3000 експонатів, які розташовані у 12 залах. Подані експонати докладно описують тривалу історію суднобудування в Україні, починаючи з перших верфей у Київській Русі до величезних сучасних заводів. У цьому музеї зібрано унікальні експонати колекції моделей різних кораблів XVIII – XX століть. Серед них – модель гарматного фрегата, який першим зійшов із Миколаївської верфі, під назвою «Святий Миколай», знаменитий гарматний бриг «Меркурій», революційний герой-броненосець «Потьомкін», найновіший авіаносець «Київ» та багато інших знаменитих кораблів.

Серед експонатів, які представлені в музеї, можна побачити багато найцікавіших експонатів: унікальні карти та документи, навігаційні прилади, прилади морського зв'язку, форми моряків та предмети їхнього побуту, унікальну колекцію старовинної зброї та інше.

У музеї регулярно проводяться масштабні виставки та екскурсії, що робить місце особливо цікавим та привабливим для туристів. Щорічно його відвідує близько 50 000 осіб із усіх куточків України та світу.

При Національному університеті кораблебудування імені адмірала Макарова в Миколаєві створений Меморіальний музей імені видатного флотоводця. В експозиції багато речей, які розповідають про життя і діяльність вченого, кораблебудівника, флотоводця адмірала С.О. Макарова.

Меморіальний музей адмірала С.О. Макарова був відкритий 21 вересня 1970 р. До кінця 1985 р. у фондах музею зберігалося понад 270 експонатів.

У період з 1949 по 1954 р. було зібрано 75 експонатів, серед яких такі раритети, як креслення трубопроводів у машинних і кочегарних трюмах крейсера першого рангу «Адмірал Макаров», щоденник старшого механіка криголама «Ермак» Улашевича (1901 р.); меню святкового обіду на криголами «Ермак» (11.06.1901 р.); візитна картка самого адмірала Макарова, яка була в його шинелі, піднятій з місця загибелі броненосця «Петропавловськ»; партитури музичних творів, присвячених пам'яті адмірала; прижиттєві видання книг С.О. Макарова. За наступні роки експозиція розширилася: наразі вона включає більше 360 експонатів.

До найбільш значущих музеїв України військово-морської спрямованості слід віднести музеї, які на даний час мають статус анексованих: музей Чорноморського флоту та музейні комплекси «Михайлівська батарея», «Балаклава» в тимчасово окупованому Севастополі; Азовський морський музей імені В.А. Павлія – в Маріуполі.

Один із найстаріших морських музеїв України – Музей морського флоту в Одесі, створений у 1920 році моряком і художником В.А. Ченцовим. Рішенням міністерства транспорту Радянського Союзу з усіх знакових портів країни до Одеси було передано історичні матеріали, моделі кораблів, навігаційні прилади, архівні документи. Прості люди несли свої сімейні реліквії: хтось книги, хтось нагороди, хтось тарілку з пароплава, фотографії з альбомів. Згодом одеський музей став сховищем історичних цінностей світового масштабу.

Морський музей розташовувався на бульварі Фельдмана, 3 (нині Приморський бульвар) у будинку Маріні (пам'ятка архітектури національного значення, архітектор Джованні Фраполі).

У 1941 – 1944 роках, під час румунсько-німецької окупації Одеси, більшість довоєнних експонатів було викрадено.

У 1965 року музей відновив свою роботу як Музей морського флоту СРСР у будівлі колишнього Англійського клубу (вул. Ланжеронівська, 6). Будівля збудована у 1842 році за проектом архітектора Грегоріо Торрічеллі.

За період із 1965 по 2005 року з експозицією музею ознайомилося 11 млн відвідувачів.

Експозиція музею присвячена історії суднобудування з первісних часів до наших днів, історії розвитку флоту в царській Росії, Радянському Союзі, Україні

Музейний фонд налічував 100 000 експонатів, серед яких – документи, світлини, мапи, рукописи, технічна література, моделі суден, навігаційні прилади та інструменти, якір віком більш за 900 років. Експозиція моделей суден представляє раритетні судна, які використовувалися більш як 100 років тому на Чорному морі. Окреме місце займає експозиція мистецьких мариністичних творів.

Експозиція історичних якорів, яка належить музею, розташована на території Морського вокзалу. Тут представлені різні види якорів: коромислові, виготовлені з цільного шмату заліза, Адміралтейський і Холловський, якір підвищеної утримувальної сили (так званий якір Матросова), а також якоря-кішки.

Щодо сучасного стану музею, то треба зазначити, що музей пережив три пожежі. 70 тисяч експонатів, що залишилися після пожеж, перебували у будівлі Одеського морського вокзалу. Частина колекції (близько 5%) з 2007 року експонувалась в одному з приміщень морвокзалу. З 16 лютого 2016 року музей працює у приміщенні музею Одеського морського порту імені Ф. де Воллана.

Ще один морський музей діє в м. Чорноморськ. Музей Чорноморського порту відкритий у 1970 році. В музеї представлені експонати, які розповідають про історію будівництва та розвитку Іллічівського морського торговельного порту, про трудові та бойові подвиги портовиків. У 2013 році тут пройшла масштабна реконструкція, було розширено площу музею.

Наразі в залах музею історії Чорноморського морського порту регулярно проходять уроки географії на тему «Водний транспорт України» та «Морський транспортний комплекс». Понад 800 експонатів музею є добрими наочними посібниками для поглибленого вивчення наук студентами вишів, ліцеїв, училищ та шкіл.

Музеї морської спрямованості існують не тільки завдяки державним програмам і ініціативам, але й завдяки ентузіазму ветеранів морської праці, ентузіастам, які закохані у море.

Одним за таких затятих ентузіастів є Федір Багола, який зумів втілити ідею створення морського музею. Багато років військовий моряк оббивав пороги місцевої влади, доводячи та переконуючи підтримати добру справу. Але щоразу на шляху ентузіаста вставали бюрократичні перепони. Коли мешканці селища Приморське Печенізької селищної громади Чугуївського району Харківської області обрали селищним головою молоду та прогресивну людину, моряк-ентузіаст отримав дозвіл на створення музею і приміщення для нього.

У музеї представлені найрізноманітніші експонати: навігаційні прилади, обладнання, форма моряків, морська література та посібники. Збір експонатів Федір Багола почав давно, та й географія їх велика. Наприклад, є експонат із далекої Чукотки – триметровий китовий вус, подарований моряку капітаном-китобійцем. Стілець, що крутиться, Федір Іванович змайстрував з китового хребця, причому самого останнього, хвостового. Це трофей із острова Ітуруп, де діяв китообробний завод. Не менш цікаві і забальзовані камчатський краб, різного роду риби, птахи з Командорських островів, моржовий ікол тощо.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

В Україні існує 14 морських музеїв, які вважаються ідеальним місцем для збереження морських традицій та багаторічних артефактів, які іноді датуються століттями тому. В них можна побачити унікальні експонати кораблів та підводних човнів, представлені фотографії та дуже цікаві документи, одяг та прилади, картини та інші старовинні предмети. Створювалися морські музеї за допомогою співробітників, викладачів, студентів, приватних осіб, людей, які раніше працювали на флоті. Більшість з них знаходяться в закладах освіти.

Музеї стали центрами науково-дослідної роботи. На їх базі щороку проводяться семінари для викладачів, семінари-практикуми, індивідуальні консультації для педагогів, студентів закладів вищої освіти, гуртківців, громадських працівників. Матеріалами музеїв користуються учні, відвідують музеї і студенти (пишуть дипломні та курсові роботи), проводяться шкільні уроки. Експонати музеїв є добрими наочними посібниками для поглибленого вивчення наук студентами вишів, ліцеїв, училищ та шкіл. При музеях відкриваються різноманітні гуртки, навіть туристично – краєзнавчого напрямку.

Потрібно також зазначити, що на сучасному етапі існує багато проблем в музейній галузі: недосконалість законодавчої бази в цій сфері, брак експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони експонатів, недостатнє кадрове та інформаційне забезпечення. Але найбільшою проблемою є війна: музеї кожного дня знаходяться під загрозою руйнування. Так, 2 серпня 2023 р. зруйновано будівлю, в якій знаходився Музей історії ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» в м. Ізмаїлі. Під анексією знаходяться музеї на території Автономної республіки Крим та м. Севастополь.

З огляду на вищесказане, можна зробити висновок, що морські музеї в Україні відіграють велику роль в системі морської освіти та впливають на формування у відвідувачів патріотизму та інтересу до однієї з найдавніших та романтичних професій у світі – професії моряка.

Перспективним напрямом подальших досліджень є більш детальне вивчення змісту експозицій морських музеїв, які стали центрами науково-дослідної роботи здобувачів вищої морської освіти.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Музей морської історії під куполом: Шевченко, легенди і династії, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2884652-muzej-morskoi-istorii-pid-kupolom-sevcenko-legendi-i-dinastii.html>>.

2. «Морські замальовки». Новою виставкою миколаївський музей відновив роботу, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <<https://suspilne.media/398411-morski-zamalovki-novou-vistavkou-mikolaivskij-muzej-vidnoviv-robotu/>>.

3. Машталір, В.В., 2012. Розвиток музейної справи в системі Міністерства оборони України. *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 22. 194 – 211.

4. Карпов, В.В., 2014. Досвід актуалізації військово-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності. *Музейна справа та освіта в Україні: матеріали науково-практичної конференції в Національній академії керівних кадрів культури і мистецтва* 13 – 14 листопада 2014 року. Київ: НАКККіМ, 65 – 69.

5. Карпов В., 2010. 100 років з дня створення першого військовоісторичного музею в Україні. *Український військовий музей*, 2, 4 – 5.

ELEMENTS OF THE FORMATION OF MARITIME EDUCATION: THE EXPERIENCE OF MARITIME MUSEUMS

Iryna Tatarko,

PhD of Historical Science,

Associate Professor of the Department of Humanities

Danube Institute of the National University

«Odessa Maritime Academy»

Izmail, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9381-5193>

tatarkoirina01011979@ukr.net

Abstract. The article refers to the development of maritime museums in Ukraine and their influence on maritime education. The author highlights that one of the urgent tasks of significant economic increase in Ukraine during the years of independence is the preservation and development of the maritime industry. Higher educational institutions and maritime museums are of considerable importance in achieving this goal. There are many museums in Ukraine; however, the researchers have paid little attention to the study of maritime ones.

It has been ascertained that there are 14 maritime museums in Ukraine. They are considered to be an appropriate place to preserve maritime traditions and longstanding artefacts, some of them being dated back the centuries. They contain unique exhibits of ships and submarines, photographs and particularly striking documents, clothing and devices, paintings and other antiques. The maritime museums were created with the help of employees, teachers, students, individuals, and people who used to work in the navy and merchant fleet.

The author confirms that the museums have become the centres of research. Their objects and stores are used by schoolchildren, as well as by students when undertake projects, any scientific papers and diploma theses. The museums have become the basis for various clubs in the field of tourism and local history.

The main problems of the museum sector nowadays have been identified; some of them are as follows: imperfection of the legislation in this area, lack of exhibition space, lack of a reliable system of accounting and storage of museum funds, inadequate level of protection of exhibits, insufficient staffing and information support. But the most crucial problem is the war: all the museums are under the threat of destruction every day. For example, on August 2, 2023, the building that housed the Museum of the History of the Ukrainian Danube Shipping Company in Izmail was destroyed. Museums on the territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol are under annexation.

The author concludes that maritime museums in Ukraine play an important role in the system of maritime education and influence the formation of patriotism and interest in one of the oldest and most romantic professions in the world, the profession of a seafarer.

Keywords: maritime education; maritime museums; Ukraine; maritime state; maritime activity; fleet, annexation.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Muzei morskoj istorii pid kupolom: Shevchenko, lehendy i dynastii* [Museum of maritime history under the dome: Shevchenko, legends and dynasties], 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2884652-muzej-morskoj-istorii-pid-kupolom-sevcenko-legendi-i-dinastii.html>>.
2. «*Morski zamalovky*». *Novoiu vystavkoju mykolaivskij muzej vidnovyv robotu* ["Sea sketches". The Mykolaiv Museum resumed work with a new exhibition], 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <<https://suspilne.media/398411-morski-zamalovki-novou-vistavkou-mikolaivskij-muzej-vidnoviv-robotu/>>.
3. Mashtalir, V.V., 2012. Rozvytok muzeinoi spravy v systemi Ministerstva oborony Ukrainy [Development of museum affairs in the system of the Ministry of Defense of Ukraine]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPYK, 22. 194 – 211.
4. Karpov, V.V., 2014. Dosvid aktualizatsii viiskovo-tekhnicnoi spadshchyny v pamiatkookhoronni ta muzeinii diialnosti [Experience of updating military-technical heritage in monument protection and museum activities]. *Muzeina sprava ta osvita v Ukraini: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii v Natsionalnii akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstva 13 – 14 lystopada 2014 roku*. Kyiv: NAKKKiM, 65 – 69.
5. Karpov V., 2010. 100 rokiv z dnia stvorennia pershoho viiskovoistorychnoho muzeiu v Ukraini [100 years since the creation of the first military history museum in Ukraine]. *Ukrainskyi viiskovy muzej*, 2, 4 – 5.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-122-134>

УДК 37.014.3

Черняк Сергій Геннадійович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач відділу наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності,
Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва
Київ, Україна
ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0003-4327-0994>
chernyaksergey@ukr.net

ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1930 – 1940 рр.)

Анотація. У статті висвітлюється персоніфікований підхід до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1930 – 1940 рр. Автор наголошує на тому, що

аналіз теорії та практики навчання та виховання в умовах різних суспільно-економічних формацій з точки зору персоніфікованого підходу сприяє поглибленню та розширенню світогляду, надає повну інформацію про важливі концепції та системи освіти минулого. У контексті проблеми дослідження автор виокремлює досвід педагогів С. Х. Чавдарова, С. А. Литвинова, П. П. Блонського, Я. А. Мамонтова, О. С. Залужного, С. А. Ананьїна. Загальні питання методики навчання української мови, методики викладання фонетики та граматики, навчання орфографії, пунктуації, методики розвитку мовлення учнів на уроках української мови розробив С. Х. Чавдаров. Вивчення теоретичної спадщини вченого-педагога С. А. Литвинова дозволяє усвідомити минулий досвід з позицій сучасності, виявити його місце у загальному поступовому процесі розвитку вітчизняної педагогічної науки. Основні педагогічні принципи масової неповної середньої освіти на основі політехнізму і зв'язку навчання з працею як чинників соціального розвитку особистості сформулював П. П. Блонський. Особливого значення проблемам естетичного виховання, метою якого вважав розвиток естетичного світовідчуття людини надавав педагог Я. А. Мамонтов. Український педагог, рефлексолог, педолог О. С. Залужний досліджував переважно дитячі колективи, питання дитячих інтересів, шкільної успішності, трудової підготовки в дитячих групах. Трудовому вихованню, вважаючи його важливим чинником економічного розвитку країни й ефективним засобом формування людини головне місце відводив український педагог і психолог С. А. Ананьїн.

Ключові слова: персоніфікований підхід; освітньо-педагогічне прогнозування; особистісний досвід.

1. ВСТУП/INTRODUCTION

Постановка проблеми. Ознайомлення зі шляхами розвитку теорії та практики виховання і навчання в різні історичні періоди за умов різних суспільно-економічних формацій сприяє розширенню загальнопедагогічного кругозору, дає уявлення про важливі концепції минулого, різні системи виховання і навчання. У контексті історико-педагогічного вивчення окремі історичні факти аналізуються з погляду їх перспективної цінності, оскільки без знання історії ми повинні визнати себе випадковостями. Історія свідчить, що народ, який не акумулює інформацію та досвід про свій інтелектуальний і творчий потенціал, виключається із загальноосвітнього культурного контексту і приречений на забуття. Об'єктивні знання про минуле вітчизняної освіти та її видатних діячів особливо необхідні зараз, коли суспільство переживає не кращі часи. Тому дослідження освітньо-наукових ідей вітчизняного і світового досвіду є актуальним у період зміни ціннісних орієнтирів розвитку суспільства й активізує пошук об'єктивних методологічних основ для дослідження проблеми персоніфікації як одного із видів педагогічного дослідження [14, с. 33].

На початку 30-х років відбулося переформатування, перезавантаження радянської науки – одні інституції зникали, розчинялись, інші ліквідувалися. Прикметно, що у 1934 р. відбувалося повернення до дореволюційної схеми наукових звань і ступенів в усіх науках, і серед них, звичайно, в педагогіці. В цей період під особливу увагу науки перебувала школа, у якій цілеспрямовано й послідовно формувалося відчуття «щасливого дитинства». Звернемось до цікавої статті з цього приводу англійської дослідниці Катріони Келлі. Вона пише: «Проголошення права радянського громадянина на «заможне життя» в 1933 р. супроводжувалося пропагандистською кампанією, адресованою і дітям, і дорослим, у рамках якої було висунуто гасло про те, як добре живеться радянським громадянам. Розвиток подібних тем досяг кульмінації в 1935 р., який можна охарактеризувати як сталінський «рік дитини». В цей період дітям стали приділяти безпрецедентну увагу в радянській пресі. «Тема «щасливого дитинства», обговорювалась з великою настійністю. До 1935 р. сумно відоме гасло «Спасибо дорогому (варіанти – великому, любимому, рідному) товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство» почали засвоювати дитячі журнали, і він став частиною «подячних ритуалів» на дитячих святах» [18, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми педагогічного прогнозування у власних наукових розвідках звертався І. В. Бестужев-Лада, М. Г. Коляда, І. П. Подласий. У практичному посібнику за редакцією Д. О. Пузікова розкрито та обґрунтовано методологічні засади, змістові й процесуальні характеристики прогнозування розвитку загальної середньої освіти. Подано розроблені, обґрунтовані й апробовані методики прогнозування розвитку загальної середньої освіти. Л. А. Онищук розроблено концепцію прогнозування розвитку загальної середньої освіти. У нашій статті повертається увага до персоніфікованого підходу вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1930 – 1940 рр.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ/AIM AND TASKS

Метою статті є висвітлення персоніфікованого підходу до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1930 – 1940 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: вивчити джерельну базу з проблеми дослідження; проаналізувати персоніфікований підхід до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1930 – 1940 рр. крізь призму особистісного досвіду вчених радянської доби.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ/RESEARCH FINDINGS

У контексті проблеми дослідження виокремлюємо вітчизняного вченого та педагога С. Х. Чавдарова – автора підручників української мови для 1 – 4 класів. З 1930 р. працював заступником директора Інституту соціального виховання. Водночас

проводив наукову роботу в Київській філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Досліджував проблеми радянської педагогіки, вдосконалення методів навчання (статті «Політехнічна школа Київщини в боротьбі за виконання постанов партії про школу» (1933 р.), «Про методи наукової роботи над підручником» (1933 р.). У 1932 – 1938 рр. С. Х. Чавдаров завідував відділом мови і літератури, а з 1938 р. і до початку війни – відділом педагогіки та виконував обов'язки заступника директора з наукової роботи в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, який у 1936 р. переїхав до Києва [3, с. 71].

Він розробив загальні питання методики навчання української мови, методики викладання фонетики та граматики, навчання орфографії, пунктуації, методики розвитку мовлення учнів на уроках української мови. Ним було створено посібник для вчителів «Як викладати українську мову в початковій школі» (1934 р.), підготовлено монографію «Методика викладання української мови у початковій школі» (1937 р.) [13, с. 243]. Займався проблемами навчально-виховної роботи в школі, історії педагогічної думки, методики викладання української мови в школі тощо [2, с. 787].

Учений брав активну участь у проведенні республіканських нарад методистів української мови, різноманітних конференцій з педагогіки та психології. Так, на Республіканській нараді викладачів педагогіки і психології (1 – 4 лютого 1939 р.) він виступив з доповіддю «Стан і завдання науково-дослідної роботи з педагогіки». Були визначені такі проблеми досліджень, як: розробка педагогічної спадщини класиків вітчизняної педагогіки, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, різноманітні дидактичні питання та питання виховної роботи [3, с. 71].

У вересні 1939 р. С. Х. Чавдаров – професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, викладає методику української мови. У цьому ж році публікує статті з питань дидактики («Повторення», «Навчальний процес у радянській школі» та ін.) [7, с. 288]. Найбільше уваги приділив одному з найголовніших розділів дидактики — методам навчання. Не визнаючи універсалізації будь-якого методу, він порушує питання про зв'язок між методами, багатогранність цього зв'язку, вміння поєднувати різні методи навчання [4, с. 162].

Маємо відзначити, що саме С. Х. Чавдаров уперше видав українською мовою підручник «Педагогіка» (1940 р.). Помітну роль в його спадщині посідають дослідження педагогічних поглядів Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, М. О. Добролюбова, О. М. Радіщева, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Н. К. Крупської, М. І. Калініна, А. С. Макаренка [15, с. 484 – 485].

Вивчення педагогічної спадщини С. Х. Чавдарова дає можливість встановити той факт, що автор постійно доповнював, переробляв підручники, поліпшуючи теоретичну, методичну та практичну частину, ілюстративний матеріал тощо. Цікавою є методика побудови підручників С. Х. Чавдарова, за якою автор спочатку подає завдання проведення учнями під керівництвом вчителя навчального дослідження, а потім як висновок – узагальнення у вигляді правила, сформульованого у простій і доступній формі. Вправи для закріплення знань учнів, тексти яких змістовно насичені й подаються цікавими реченнями, сприяють активізації навчальної діяльності учнів та сприйняттю ними навчального матеріалу [9, с. 206].

До науково-критичної роботи над підручником С. Х. Чавдаров відносив: розробку теоретичних основ підручника; побудова, оформлення, опрацювання науково-методичних питань роботи з підручником учителя й учня; критичний аналіз вживаних підручників і вивчення чужоземних підручників з метою використання цінного досвіду з методичної техніки та оформлення їх; вивчення досвіду роботи шкіл за тими чи іншими підручниками; розробку пропозицій щодо удосконалення окремих підручників; корегування їхнього змісту; укладання науково апробованих методичних посібників [3, с. 72].

За 50 років педагогічної діяльності С. Х. Чавдаров пройшов шлях від рядового вчителя до знаного вченого і зробив вагомий внесок у розроблення актуальних педагогічних проблем. Він є автором близько 200 наукових праць, у тому числі досліджень з історії педагогічної думки в Україні, підручників з педагогіки, методичних розробок [13, с. 243].

Вивчення теоретичної спадщини іншого відомого вченого-педагога С. А. Литвинова, зроблені ним висновки і узагальнення дозволяють усвідомити минулий досвід з позицій сучасності, виявити його місце у загальному поступовому процесі розвитку вітчизняної педагогічної науки. Зауважимо, що вчений був науковим співробітником відділу методики діяльності учнівських громадських організацій і педагогічної соціології УНДІПу за часів його харківського періоду, де розглядалися питання піонерської, комсомольської й позакласної роботи. Упродовж 1928 – 1932 рр. надрукував свої перші роботи «Антиріздвяна робота юних безбожників», «Куточок юного безбожника», «Антирелігійні нотатки вожатого», «Юний безбожник проти релігійних свят», «Група юних безбожників», «Релігія та казка», «Робота гуртка юних безбожників», «Антирелігійне виховання наших малюків», «За антирелігійне виховання дітей», у яких викрив сутність сектантства, релігійних забобонів, розглядав питання громадського виховання учнівської молоді. Виступав проти проявів ідеалізму в педагогіці, відстоював матеріалістичний характер освітнього процесу, розглядав питання естетичного виховання школярів [1, с. 105].

У 1929 р. С. А. Литвинов захистив кандидатську дисертацію з питань історії педагогіки у Харківському науково-дослідному інституті педагогіки. З 1929 по 1939 рр. працював у Харківських інститутах народної освіти і педагогічному, а з 1939 р. – у Київському педагогічному інституті. За ці роки він пройшов шлях від асистента, викладача до професора, завідувача кафедрою педагогіки [16, с. 67 – 68].

Відомо, що з 1936 р. у педагогічних інститутах активно впроваджується наукова робота, біля витоків якої в ХДІП стояв саме С. А. Литвинов як організатор наукових сесій. За дорученням Наркомата просвіти України кафедра педагогіки під керівництвом С. А. Литвинова розробила розділ «Загальні основи педагогіки» підручника «Педагогіка» за редакцією С. Х. Чавдарова. Крім того, під його супроводом кафедра та весь інститут тісно співпрацювали з УНДІПом, про що свідчать численні відрядження С. А. Литвинова до Києва, зокрема останні з них з 19 по 23 березня 1939 р., 31 жовтня 1939 р. тощо. Дослідницьку роботу з історії педагогічної науки та народної освіти С. А. Литвинов здійснював поряд із відомими істориками педагогіки С. А. Ананьїним, М. О. Григор'євим, М. М. Грищенком, А. І. Зільберштейном, М. П. Ніжинським, Я. П. Ряппо, І. Б. Селіхановичем,

В. З. Смалем, С. Х. Чавдаровим та ін. Разом із М. Ф. Даденковим працював над підручниками та навчальними посібниками з історії педагогіки для педагогічних вишів [1, с. 105 – 106].

Розкриємо зміст науково-педагогічної діяльності С. А. Литвинова через її основні напрями: науково-методичний, організаційно-управлінський, освітньо-педагогічний, видавничо-педагогічний. Науково-викладацька діяльність виявилась у розробці лекційних курсів, удосконаленні технології викладацького процесу, збагаченні методики викладання, написанні посібників. Організаційно-управлінська діяльність обіймала практичні втілення демократичних норм і організаційних принципів вищої школи. Освітньо-педагогічна діяльність полягала в підготовці викладачів для середньої та вищої школи, вихованні наукової зміни, публіцистичній творчості, популяризації освітньої проблематики через діяльність Педагогічного товариства, що сприяло піднесенню педагогічної свідомості суспільства. Видавничо-педагогічна діяльність (редагування «Наукових записок», міжвідомчого наукового збірника «Вища педагогічна освіта», рецензування наукової та навчальної літератури, сприяння виданню праць молодих науковців) зумовлена необхідністю забезпечення закладів вищої освіти науковою літературою [10, с. 150].

Інший відомий педагог і психолог П. П. Блонський сформулював основні педагогічні принципи масової неповної середньої освіти на основі політехнізму та зв'язку навчання з працею як чинників соціального розвитку особистості. Вони стали теоретико-педагогічною основою розбудови шкільної системи в СРСР. У підручнику «Педологія» (1934 р., 2-е вид. 1936 р.) подав уявлення про своєрідність різних вікових періодів і пов'язаних з ним особливостей виховання й навчання [8, с. 699].

До основних педагогічних ідей П. П. Блонського відносимо: визнання школи центром життя дитини; опора на принцип народності в освітньому процесі; формування готовності учнів до творчої праці; політехнізація освіти; критичне ставлення до стабільних навчальних планів, програм, до класно-урочної системи навчання; вимога будувати педагогіку на наукових засадах філософії, психології; обов'язковість для вчителя серйозної теоретичної і практичної підготовки. П. П. Блонський – основоположник психологічної науки. Він розробив основи педології як науки про дитину, досліджував питання пам'яті, мислення, мови та інші проблеми дитячої психології [5, с. 87].

Ще один відомий педагог, поет, драматург і театральний критик, історик і теоретик театру Я. А. Мамонтов уважав, що не діти мусять пристосовуватися до вимог педагога і навчальної програми, а навпаки, ці педагогічні чинники самі мусять бути принатурені до живих потреб дітей. Особливого значення надавав проблемам естетичного виховання, метою якого вважав розвиток естетичного світовідчуття людини: «Через пізнання прекрасного в мистецтві – до прекрасного життя мистецтва» – ось шлях виховання дитини. Методи естетизації – це розвиток мистецької самодіяльності, утворення мистецького оточення і студіювання мистецтва у всіх його формах, художньо-дидактичний метод. Суть останнього полягає в застосуванні в освітньому процесі різних жанрів мистецтва. Для цього педагог повинен володіти глибокими знаннями свого предмета; вміти увійти в казковий світ дитячої душі, відчувати спорідненість із нею; ефективно використовувати виражальні засоби

мови тощо. Я. А. Мамонтов уважав педагогічну професію творчою, порівнював її з мистецтвом, вимагав від педагога яскравої індивідуальності, постійного самовдосконалення, розвитку педагогічної творчості; пропонував вивчення у педагогічних закладах освіти нової дисципліни – «теорія і психологія педагогічної творчості». У книзі «Сучасні проблеми педагогічної творчості» відзначав, що для творчої особистості притаманні інтуїція, дискурсивність (розсудок), активність, динамізм [8, с. 705 – 706].

Усю спадщину Я. А. Мамонтова як історика й теоретика мистецтва драми та сцени, рецензента й театрального критика умовно можна згрупувати в три цикли: статті та рецензії про радянський театр; статті та дослідження про дожовтневий театр і драматургію; статті та дослідження з питань драматургічної майстерності. Публіцистичні виступи письменника з питань поточного театрального життя республіки були присвячені театральной політиці Радянської влади; тогочасним напрямкам у мистецтві театру; традиціям та новаторству і долі класичної української театральной культури; репертуарним шуканням, становленню молодого радянського театрального мистецтва і спробам визначення його реалістичного методу. Чимало статей цього циклу свого часу були опубліковані редакціями періодичних органів в «порядкові обговорення» і викликали жваву дискусію. Деякі статті – гострі полемічні виступи – є відповідями своїм опонентам. Впадає в око жанрова різноманітність публіцистики Я. А. Мамонтова: тут рецензія і фейлетон; ювілейна стаття до річниці театру і замітка про завдання чергового театрального сезону; огляд книжкових новинок з історії, теорії, політики в галузі драматургії та театру і виступ на театральному диспуті; роздум про специфіку мистецтва актора, яке живе на кону тільки в момент його сприйняття глядачем, і стаття-памфлет про насущні питання театральной сучасності в формі листа до молодого режисера [11, с. 30 – 31].

Інший відомий український педагог, рефлексолог, педолог О. С. Залужний досліджував переважно дитячі колективи, питання дитячих інтересів, шкільної успішності, трудової підготовки в дитячих групах та інше. Влітку 1933 р. вийшов друком його авторський курс «Педології», в якому він класифікував колективи, серед яких виділяв: довготривалі й короткотривалі, організовані й самовиниклі, прості та складні. Ця класифікація мала чисто зовнішній, механічний характер, що відповідало самому духові рефлексології. На початку 30-х рр. зі зміною педагогічної парадигми праці О. С. Залужного засуджуються за біологізаторство й механіцизм. У загальній атмосфері нерозуміння й критики в 1935 р. вчений переїздить до Москви й працює в Науково-дослідному інституті спеціалізованих шкіл і дитячих будинків Наркомосу РРФСР (пізніше НДІ дефектології). У цей період критикував педологів, зокрема А. Б. Залкінда. Незважаючи на ці акції, був заарештований у січні 1938 р. й підданий репресіям [8, с. 688 – 689].

Відзначимо, що у 30-х рр. ХХ століття можна прослідкувати різні погляди на застосування методу тестів у шкільній практиці. Зокрема:

– принципово відкидалося застосування тестування (А. Б. Залкінд, С. С. Моложавий);

– допускалося обмежене застосування тестів (з чітким визначенням умов проведення тестування та кількості охоплених ним учнів) при обов'язковій перевазі інших методів дослідження (О. С. Залужний);

– визнавалася необхідність широкого впровадження тестів у дослідженнях і практичній роботі (П. П. Блонський). О. С. Залужний, зробивши короткий огляд досліджень західних учених (А. Біне, Е. Торндайк, Ч. Спірмен, Л. Терман, Ф. Фріман, Е. Мейман), дійшов висновку, що питання вивчення дитини, як об'єкта педагогічного впливу, надзвичайно складне, але воно не вичерпує собою всіх педагогічних проблем і тому ми повинні вважати за однобоку і цілком помилкову позицію американської педагогічної та психологічної преси, яка всю увагу звертає на тестування і майже зовсім не зупиняється на інших питаннях. На думку О. С. Залужного, основними методами педагогіки мають бути спостереження та експеримент, а метод тестів може використовуватись лише як допоміжний і тільки за умови перевірки його результатів даними спостереження. Педолог зазначав, що навіть найкраще складені тести не зможуть замінити наукового спостереження, результати якого будуть там, де це можливо, перевірятись експериментом. Ці методи повинні бути в педагогіці основними, разом із соціологічним методом, який дає можливість зрозуміти поведінку дитячого колективу і поведінку дитини в соціумі. Суттєвим недоліком методу тестів педолог уважав неможливість оцінити процес розвитку, адже доступними для аналізу при тестуванні може бути лише результат процесу, що не дає досліднику можливості описати поведінку. Таким чином, за допомогою тестів вимірюється не сам процес поведінки, а ті установки організму, які він набув і які детермінують його поведінку й тому дають можливість передбачити поведінку в певних умовах, що є корисним для педагогічної практики [17, с. 73 – 74].

Наукові інтереси О. С. Залужного були досить усебічними. Він також висвітлював проблеми діяльності зарубіжної школи, питання управління закладом освіти, організації освітнього процесу тощо [8, с. 689].

Видатний український педагог і психолог С. А. Ананьїн у багатьох працях чільне місце відводить трудовому вихованню, вважаючи його важливим чинником економічного розвитку країни й ефективним засобом формування людини. Вчений вважав трудове виховання необхідною ланкою загального гармонійного розвитку особистості й зазначав, що фізична праця вже давно визнана істотним чинником тілесного й духовного благополуччя дітей і молоді. Професор підкреслював, що заняття фізичною працею нарівні з оволодінням іншими дисциплінами розширюють сферу пізнання вихованців, залучаючи їх до реального життя. Трудове виховання є могутнім засобом втілення творчих намірів підростаючих поколінь, підготовки їх як здорових і діяльних працівників сучасної дійсності [6, с. 226].

Дослідником науково-педагогічної діяльності С. А. Ананьїна, Н. В. Кошечко проаналізовано педагогічні погляди вченого на освітній ідеал, мету, завдання, зміст загальної освіти. Встановлено, що визнаючи освітній ідеал, мету діяльності середньої школи, учений обстоював концепцію формування гармонійно розвиненої особистості. С. А. Ананьїн наполягав на важливості вирішення школою двох головних завдань – виховувати досконалу людину, починаючи з раннього етапу навчання, і готувати учнів

до продовження освіти й постійного професійного розвитку упродовж усього життя. На думку вченого, зміст шкільної освіти має трактуватися як система наукових знань, вільних від негативних явищ інтелектуалізму, універсалізму та трансцендентизму. С. А. Ананьїн критикував класичну середню школу за надання нею переваги абстрактному над реальним, формальному над матеріальним, уявному над конкретним, далекому над близьким, минулому над сучасним, ідеальному над практично цінним. Узагальнення наукового доробку вченого, дає підстави визначити сутність поняття «педагогіка інтересу» та стверджувати, що вперше в історії вітчизняної освітньої галузі С. А. Ананьїн ґрунтовно проаналізував і висвітлив світовий доробок з психолого-педагогічної проблеми інтересу, схарактеризував історичний та порівняльно-педагогічний аспекти цієї проблеми. Вчений науково аргументував термін «педагогіка інтересу», доводячи, що пізнавальний інтерес як позитивний стан почуттєвого емоційного напруження – важливий стимул у навчанні й вихованні дітей. С. А. Ананьїн трактував «педагогіку інтересу» як сукупність наукових положень, що обґрунтовують педагогічну діяльність на основі актуалізації, стимулювання, розвитку стійких пізнавальних інтересів до різних видів активності особистості. С. А. Ананьїн доводив, що навчання не буде успішним, якщо учні не зацікавлені навчальними предметами, якщо вчитель не здатний викликати і підтримати довготривалий інтерес. Сформований позитивний інтерес, на думку вченого, викликає прагнення до ініціативної діяльності учня в освітньому процесі. Розроблені вченим рекомендації з проблеми формування інтересу не втратили своєї актуальності в освітньому просторі сьогодення [12].

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ/ CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Таким чином, персоніфікований підхід до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1930 – 1940 рр. представлений цілісним явищем історико-педагогічного процесу, що відбувався в суголоссі з панівними для кожного періоду ідеями, педагогічними теоріями (соціальними, трудового навчання) типами розвитку науки, політичними, соціально-економічними, культурно-цивілізаційними процесами. Специфіка проблеми освітньо-педагогічного прогнозування обраного нами періоду полягала у переосмисленні усталених поглядів, новою інтерпретацією вже відомих фактів і подій. Зокрема, вітчизняний учений та педагог С. Х. Чавдаров розробив загальні питання методики навчання української мови, методики викладання фонетики та граматики, навчання орфографії, пунктуації, методики розвитку мовлення на уроках української мови; зміст науково-педагогічної діяльності С. А. Литвинова розкривається через науково-методичний, організаційно-управлінський, освітньо-педагогічний та видавничо-педагогічний напрями; ідеї освітньо-педагогічного прогнозування П. П. Блонського полягали у визнанні школи центром життя дитини, опори на принципи народності в освітньому процесі, формуванні готовності учнів до творчої праці, політехнізації освіти тощо; педагог Я. А. Мамонтов особливого значення надавав проблемам естетичного

виховання, метою якого вважав розвиток естетичного світовідчуття людини; О. С. Залужний досліджував дитячі колективи, питання дитячих інтересів, шкільної успішності, трудової підготовки в дитячих групах; С. А. Ананьїн у багатьох працях чільне місце відводив трудовому вихованню, обстоював концепцію формування гармонійно розвиненої людини.

Напрями подальших досліджень варто зосередити на здійсненні історико-генезисного аналізу проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1940 – 1990 рр.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Башкір, О. І., Золотухіна, С. Т., 2019. Сковородинівські традиції в життєдіяльності очільників кафедри педагогіки ХДПІ (30-ті роки ХХ ст.). *Новий колегіум*, 4 (98), 100 – 107.
2. Біляєв, О. М., 2000. Чавдаров Сава Христофорович. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія, 786 – 787.
3. Бондар, Л. М., 2012. Науково-педагогічна спадщина С. Х. Чавдарова (до 120-річчя від дня народження). *Історико-педагогічний альманах*, 2, 71 – 74.
4. *Видатні особистості з українського мовознавства*, 2016. Хрестоматія / за заг. ред. Марини Навальної; укл.: Тетяна Левченко, Тетяна Чубань. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 172.
5. *Енциклопедія освіти*, 2021. Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень], 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 1144.
6. Ємельова, А. П., 2011. Ідеї трудового виховання в науково-педагогічній спадщині С. А. Ананьїна. *Педагогіка вищої та середньої школи*, 32, 225 – 229.
7. Задорожна-Княгницька, Л. В., 2020. *Історія педагогіки*: навч. посіб. для студентів ЗВО. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 364.
8. Зайченко, І. В., 2010. *Історія педагогіки*. У двох книгах. Книга II. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Київ: Видавничий дім «Слово», 1032.
9. Кузьменко, А. Ю., 2018. Дидактичні ідеї підручникотворення в педагогічній спадщині С. Х. Чавдарова. *Проблеми сучасного підручника*, 20, 204 – 211.
10. Майборода, В. К., Лесик, Г. В., 2011. Степан Андрійович Литвинов: учитель, вчений, інтелігент. Монографія. Луганськ: видавництво СНУ ім. В. Даля, 220.
11. Мамонтов, Я. А., 1988. *Твори*. Київ: Дніпро, 557.
12. Марушкевич, А. А., Кошечко, Н. В., 2011. *С. А. Ананьїн (1873 – 1942): педагогічні ідеї* (Цикл лекцій). Київ: ВГЛ «Обрії», 152.
13. Мосіяшенко, В. А., Задорожна, Л. В., Курок, О. І., 2020. *Історія педагогіки України в особах*: навчальний посібник, Суми: Університетська книга, 266.

14. Недял (Кава), А. А., 2020. Персоніфікація історико-педагогічного дослідження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Збірник наукових праць, 73, 1., 33 – 37.
15. *Педагогічний словник*, 2001. За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА, 514.
16. Сіра, І. Т., 2022. Науково-педагогічна діяльність учених Харківської науково-педагогічної школи (20-80-ті роки ХХ ст.) та їхні думки про педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. *Новий колегіум*, 4 (109), 67 – 73.
17. Смолінчук, Л. С., 2007. Олександр Залужний про проблеми та перспективи використання методу тестів у педагогічній практиці 20-30-х рр. ХХ ст. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць Херсонського державного університету*, XXXV. Херсон: Видавництво ХДУ, 72 – 75.
18. Сухомлинська, О. В., 2014. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*, 1, 4 – 24.

A PERSONALIZED APPROACH TO STUDYING THE PROBLEM OF EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL PROGNOSTICATION IN THE UKRAINIAN SOCIALIST SOVIET REPUBLIC (1930 – 1940)

Sergii Cherniak,

PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Scientific Work and Editorial and Publishing Activities
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
Kyiv, Ukraine
ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0003-4327-0994>
chernyaksergey@ukr.net

Abstract. The article highlights a personalized approach to the study of the problem of educational and pedagogical prognostication in the Ukrainian Soviet Socialist Republic of the period 1930 – 1940. The author emphasizes that the analysis of the theory and practice of education and upbringing in the conditions of various socio-economic formations from the point of view of a personalized approach contributes to the deepening and expansion of the worldview, provides full information about important concepts and education systems of the past. In the context of the research problem, the author singles out the experience of the following educators S. Kh. Chavdarov, S. A. Lytvynov, P. P. Blonskyi, Ya. A. Mamontov, O. S. Zaluzhnyi, S. A. Ananin. S. Kh. Chavdarov developed the general questions of the methodology of teaching the Ukrainian language, the methodology of teaching phonetics and grammar, the teaching of spelling, punctuation, and the methodology of students' speech development in Ukrainian language lessons. The study of the theoretical heritage of the scientist-educator S. A. Lytvynov allows us to understand the past experience from the standpoint of modernity, to reveal its place in the general gradual process of development of domestic pedagogical science. The basic pedagogical principles of mass incomplete secondary education on the basis of

polytechnicism and the connection of education with labour as factors of social development of the individual were formulated by P. P. Blonskyi. The educator Ya. A. Mamontov gave special importance to the problems of aesthetic education, the goal of which he believed was the development of a person's aesthetic perception of the world. Ukrainian educator, reflexologist, pedologist O. S. Zaluzhnyi mainly researched children's teams, issues of children's interests, school success, labour training in children's groups. Ukrainian educator and psychologist S. A. Ananin gave the main place to labour education, considering it an important factor in the country's economic development and an effective means of forming a person.

Keywords: personification approach; educational and pedagogical prognostication; special evidence.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bashkir, O. I., & Zolotukhina, S. T., 2019. Skovorodynivski tradytsii v zhyttiediiialnosti ochilnykiv kafedry pedahohiky KhDPI (30-ti roky XX st.) [Skovorodiniv traditions in the life of the heads of the department of pedagogy of the XX st. (30s of the 20th century)]. *Novyi kolehium*, 4 (98), 100 – 107.
2. Biliaiev, O. M., 2000. Chavdarov Sava Khrystoforovych [Sava Khristoforovych Chavdarov]. *Ukrainska mova: entsyklopediia / NAN Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni, Instytut ukrainskoi movy; red. V.M. Rusanivskyi [ta in.]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia*, 786 – 787.
3. Bondar, L. M., 2012. Naukovo-pedahohichna spadshchyna S. Chavdarova (do 120-richchia vid dnia narodzhennia) [Scientific and pedagogical heritage of S. Chavdarov (to the 120th anniversary of his birth)]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 71 – 74.
4. *Vydatni osobystosti z ukrainskoho movoznavstva* [Prominent personalities from Ukrainian linguistics], 2016. Khrestomatiia / za zah. red. Maryny Navalnoi; ukl.: Tetiana Levchenko, Tetiana Chuban. Pereiaslav-Khmelnitskyi: «Vydavnytstvo KSV», 172.
5. *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education], 2021. Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; [hol. red. V.H. Kremen], 2-he vyd., dopov. ta pererob. Kyiv: Yurinkom Inter, 1144.
6. Iemelova, A. P., 2011. Idei trudovoho vykhovannia v naukovo-pedahohichnii spadshchyni S. A. Ananina [Ideas of labor education in the scientific and pedagogical heritage of S. A. Ananyina]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly*, 32., 225 – 229.
7. Zadorozhna-Kniahnytska, L. V., 2020. *Istoriia pedahohiky* [History of pedagogy: education]: navch. posib. dlia studentiv ZVO. Kherson: OLDI-PLIuS, 364.
8. Zaichenko, I. V., 2010. *Istoriia pedahohiky* [History of pedagogy]. U dvokh knykhakh. Knyha II. Shkola, osvita i pedahohichna dumka v Ukraini. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo», 1032.
9. Kuzmenko, A. Yu., 2018. Dydaktychni idei pidruchnykotvorenna v pedahohichnii spadshchyni S. Kh. Chavdarova [Didactic ideas of textbook creation in the pedagogical heritage of S. Kh. Chavdarov]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 20, 204 – 211.

10. Maiboroda, V. K., & Lesyk, H. V., 2011. Stepan Andriiovych Lytvynov: uchytel, vchenyi, intelihent [Stepan Andriyovych Litvinov: teacher, scientist, intellectual]. Monohrafiia. Luhansk: vydavnytstvo SNU im. V. Dalia, 220.
11. Mamontov, Ya. A., 1988. *Tvory* [Works]. Kyiv: Dnipro, 557.
12. Marushkevych, A. A., & Koshechko, N. V., 2011. *S. A. Ananin (1873 – 1942): pedahohichni idei* (Tsykl leksii) [Ananyin (1873 – 1942): pedagogical ideas (Lecture series)]. Kyiv: VHL «Obrii», 152.
13. Mosiashenko, V. A., Zadorozhna, L. V., & Kurok, O. I., 2020. *Istoriia pedahohiky Ukrainy v osobakh* [History of pedagogy of Ukraine in person]: navchalnyi posibnyk, Sumy: Universytetska knyha, 266.
14. Nedial (Kava), A. A., 2020. Personifikatsiia istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Personification of historical and pedagogical research. Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools]. *Zbirnyk naukovykh prats*, 73, 1, 33 – 37.
15. *Pedahohichniy slovnyk* [Pedagogical dictionary], 2001. Za red. M.D. Yarmachenka. Kyiv: PEDAHOHICHNA DUMKA, 514.
16. Sira, I. T., 2022. Naukovo-pedahohichna diialnist uchenykh Kharkivskoi naukovo-pedahohichnoi shkoly (20-80-ti roky XX st.) ta yikhni dumky pro pedahohichni idei H. S. Skovorody [Scientific and pedagogical activities of scientists of the Kharkiv Scientific and Pedagogical School (20-80s of the 20th century) and their opinions about the pedagogical ideas of H. S. Skovoroda]. *Novyi kolehium*, 4 (109), 67 – 73.
17. Smolinchuk, L. S., 2007. Oleksandr Zaluzhnyi pro problemy ta perspektyvy vykorystannia metodu testiv u pedahohichnii praktytsi 20-30-kh rr. XX st [Oleksandr Zaluzhnyi on the problems and prospects of using the test method in pedagogical practice in the 20s-30s of the 20th century]. *Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, XXXV. Kherson: Vydavnytstvo KhDU, 72 – 75.
18. Sukhomlynska, O. V., 2014. Radianska pedahohika yak ideolohiia: sproba istorychnoi rekonstruktsii [Soviet pedagogy as an ideology: an attempt at historical reconstruction]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 1, 4 – 24.

Розділ 2

ДОШКІЛЬНА ТА ПОЧАТКОВА ОСВІТА: АДАПТИВНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ТА НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-137-147>

УДК 371.011 (07)а

Максимова Олена Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Житомир, Україна

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1590-4339>

helen.maks23@ukr.net

Федорова Марія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Житомир, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9859-5556>

astashkina@meta.ua

ЗМІСТОВО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВАННЯ МІЖСОБИСТІСНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті окреслені завдання роботи з дітьми в аспекті формування у них толерантності; представлені умови та змістово-технологічне забезпечення виховання міжособистісної толерантності у дітей старшого дошкільного віку, яке визначаємо як сукупність змістових напрямів та їх технологічне упровадження, тобто методичний інструментарій (форми, методи, засоби). Виокремлено умови, які оптимізують процес формування толерантної особистості дитини, а саме: створення толерантного простору у ЗДО; зорієнтованість вихователів на дотримання толерантних стосунків з дітьми і виховання у них відповідної позиції; забезпечення тісної співпраці з батьками; застосування в роботі з дітьми змістово-технологічного забезпечення, спрямованого на виховання толерантності. Серед напрямів роботи нами виокремлено наступні: формування знань про себе, оточуючих людей, про різні народи і нації, правила поведінки в суспільстві, розуміння рівності усіх людей; розвиток позитивної емоційної налаштованості на людей; формування соціально спрямованої мотивації; формування гуманістичних цінностей; виховання толерантної поведінки. Пропонується ряд форм і методів як роботи з дітьми, так і з батьками, які, як найвагоміша складова впливу на становлення особистості дитини, чинять істотний вплив на формування у неї толерантності або інтолерантності до представників соціуму. Представлена тематика занять, рекомендована художня література, запропоновані інтерактивні ігри та вправи, ігри та вправи морально-етичної спрямованості, енергетичні вправи, розкриті

особливості художньо-продуктивної діяльності, ознайомлення з фольклором українців та декоративно-ужитковим мистецтвом, підібрані сюжетно-рольові, дидактичні ігри, тематика ситуацій повсякденного життя для обговорення та драматизації, акцентовано на святкуванні національних свят, що в цілому допоможуть дорослому у вихованні толерантної дитячої особистості, зокрема не тільки в корекції інтолерантності, а й у попередженні її проявів.

Ключові слова: толерантність; виховання толерантності; толерантна поведінка; інтолерантність, діти старшого дошкільного віку; умови; змістово-технологічне забезпечення; напрями роботи.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Виховання толерантності у дітей дошкільного віку є важливою завданням, яке сприяє формуванню в них розуміння, поваги та прийняття різноманітності інших людей, їхніх культур, переконань та способів життя. Загалом, виховання толерантності вимагає терпіння, часу та сталого зусилля. Це допоможе дітям вирости у розумних, співчутливих та толерантних осіб, які можуть позитивно сприймати світове різноманіття.

Проблема виховання толерантності у дітей дошкільного віку залишається надзвичайно актуальною і важливою в сучасному світі. Сучасний світ є багатокультурним і міжнаціональним. Діти виростають в середовищі, де зустрічають представників різних націй, культур, релігій та етнічних груп. Вміння спілкуватися та співіснувати з людьми з різних середовищ стає ключовим. Відсутність толерантності як якості може призвести до дискримінації, булінгу та інших форм насильства вже в дитячому віці. Виховання толерантності може значно зменшити ймовірність таких негативних явищ. Крім того, діти, які виростають толерантними і відкритими до інших, мають більше можливостей для успіху у міжнародному співробітництві, бізнесі та інших галузях, де важливі спілкування з представниками різних культур, етнічних груп, вірувань, поглядів тощо.

Дошкільний вік є ключовим для формування основних цінностей та вірувань. Толерантність сприяє позитивній соціальній інтеграції дітей, забезпечуючи їм можливість бути активною частиною колективу та спільноти. Знання про різноманітність людей допомагає уникнути утворення стереотипів та упереджень, що можуть призвести до неправильних суджень та ставлення до інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема толерантного ставлення піднімається у 17 столітті у зв'язку з релігійними кровавими війнами, результатом яких було знищення інакодумців, яких вважали заклятими ворогами, і з тих пір активно розвивається. Її ціннісну сторону розглядали І. Бех, Є. Головаха, І. Зязюн, Л. Хоружа. Теоретико-методологічному обґрунтуванню поняття «толерантність» присвячені дослідження зарубіжних та вітчизняних філософів, політологів та правознавців, етнографів, соціологів, психологів та педагогів (О. Безкоровайна, Б. Гершунський, О. Грива, Є. Зеленов, Л. Зданевич, М. Конш, О. Кульчицька, К. Леві-Стросс, Г. Олпорт, Е. Фром). У багатьох роботах розкриваються шляхи формування толерантності у

підростаючого покоління (В. Котирло, С. Кулачківська, В. Курок, С. Ладивір, О. Матвієнко, Т. Піроженко, Т. Поніманська, Н. Скрипник, В. Тернопільська) [1], [2], [3], [4]. Однак система суспільної дошкільної освіти все ще потребує готових моделей виховання толерантності у дітей.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є висвітлення розробленого нами змістово-технологічного наповнення процесу виховання міжособистісної толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

З цією метою нами було використано такі методи дослідження, як аналіз, порівняння, синтез та узагальнення представлених на сьогоднішній день в науці досліджень з проблеми формування толерантності у підростаючого покоління, а також метод моделювання для розробки цілісної системи роботи вихователів над формуванням толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У роботі з дітьми ми визначили такі напрями: формування знань про себе, оточуючих людей, про різні народи і нації, правила поведінки в суспільстві, розуміння рівності усіх людей; розвиток позитивної емоційної налаштованості на людей; формування соціально спрямованої мотивації; формування гуманістичних цінностей; виховання толерантної поведінки. Таким чином ми передбачили вплив на когнітивну, мотиваційно-емоційну, ціннісну та поведінкову сферу особистості, який комплексно здійснюється завдяки системній роботі вихователів і тісній співпраці з сім'єю.

Відповідно до означених напрямів ми визначили такі завдання:

1. Знайомити дітей з різними моральними поняттями [5], в тому числі «толерантність».
2. Формувати у дітей усвідомлення самого себе як людини, яка є неповторною, живе в людському суспільстві, має певні права і обов'язки.
3. Збагачувати знання дітей уявленнями про різні країни, народи, їх особливості, культуру.
4. Забезпечити усвідомлення і внутрішнє прийняття дітьми правил і норм моральної поведінки, які є характерними для нашого суспільства.
5. Формувати вміння орієнтуватися у власних почуттях та інших людей, вміння стримувати свої негативні емоції.
6. Виробляти у дітей вміння надавати правильну адекватну оцінку своїм вчинкам та інших людей, бути справедливим.
7. Формувати суспільно спрямовану мотивацію.
8. Орієнтувати на сприйняття людини, її життя і здоров'я як основної цінності.

9. Виховувати уміння безконфліктно спілкуватися і взаємодіяти, виявляти толерантність стосовно інших людей, проявляти дружні почуття різними засобами (посмішка, лагідний тон, погляд, заохочувальні і привітні жести та міміка), інтерес, уважність до інших, симпатію, альтруїзм і емпатійність.

Ми виокремили низку умов, які є визначальними для процесу формування толерантної особистості дитини, а саме:

1. Створення толерантного простору у ЗДО.
2. Зорієнтованість вихователів на дотримання толерантних стосунків з дітьми і виховання у них відповідної позиції.
3. Забезпечення тісної співпраці з батьками.
4. Застосування в роботі з дітьми змістово-технологічного забезпечення, спрямованого на виховання толерантності.

Важливо, в якому середовищі перебуває дитина. І оскільки в будні дні вона більшість світового дня проводить у стінах закладу дошкільної освіти, потрібно створити толерантне середовище у самій групі. І тут, звісно, справа не в матеріальному устаткуванні, а в тих взаєминах, які складаються у дитячому колективі під впливом настанов вихователів, і у ставленні останніх до своїх підопічних, у ступені відкритості, довіри, поваги, взаєморозуміння між суб'єктами освітнього процесу. Гуманні та демократичні стосунки з маленькими дітьми завжди важко реалізувати, адже соціальна позиція дитини і маленький життєвий досвід не дозволяють їй в інформаційному і поведінковому плані виступати на паритетних засадах поруч з дорослим. Власним прикладом вихователь повинен навчити дитину вислухати іншого і зрозуміти, що він теж має право на свою думку і на свої бажання. Це не означає поступитися своїми інтересами для іншого, а передбачає знаходження компромісу, щоб ніхто не образився, і всі залишилися задоволеними. Спільна предметно-практична діяльність та пов'язане з нею спілкування дає можливість на практиці вправляти вихованців у толерантній поведінці, а також самореалізуватися їм у різних сферах діяльності і демонструвати іншим свою цінність та індивідуальність. З вихователями в цьому аспекті доречно провести семінари-практикуми, ділові ігри, обговорення конфліктних ситуацій, які мають місце у житті дітей, зустрічались у взаєминах з батьками, індивідуальні консультації («Нормативний розв'язок конфліктів між дітьми», «Створення толерантного середовища в сім'ї», «Шляхи порозуміння з батьками», «Формування толерантної свідомості у дітей», «Методика ознайомлення дітей з розмаїттям соціального світу». Тематику радимо визначати згідно з пропозиціями і труднощами у роботі вихователів), включити обговорення проблеми толерантності у педагогічну раду, де вихователі можуть презентувати свої творчі знахідки, варто заохочувати їх брати участь у конференціях та вебінарах з означеної проблематики. Таким чином, педагоги поповнюватимуть свої теоретичні знання щодо проблеми ціннісного ставлення до людей, незалежно від їх раси, віросповідання, соціальної позиції, політичних поглядів, статі, матеріального добробуту тощо, а також переосмислюватимуть підходи до організації роботи з дітьми.

Зразок поведінки дитина бере в сім'ї. Тому поодинокі робота вихователя без підтримки родини і демонстрації відповідної моделі поведінки, з якої б дитина могла брати повсякденний приклад, не матиме успіху. Роботу з даного напрямку варто проводити з батьками на зборах, під час яких розповідати і пояснювати, чому потрібно робити акцент на виховній роботі у цьому напрямку, ознайомлювати з поняттями «соціальна компетентність», «толерантність», з різновидами толерантності, формами її прояву, допомагати зрозуміти, що неоднаковість людей слід сприймати як позитивний факт, навчати формувати у дітей стриманість, повагу до людей інших поглядів, національностей, традицій, поважати їх права, переконувати у необхідності долучитися до нашої діяльності, у важливості набуття дітьми цієї важливої якості як у широкомасштабних межах збереження планетарного миру, так і в інтересах вузького колективу – групи ЗДО, в якій виховується дитина. Коригувати інтолерантні прояви можна за допомогою індивідуальних бесід з батьками та консультацій на теми «Як вплинути на поведінку дитини і виховати бажані моральні риси», «Вплив художнього слова на толерантність дитини», «Роль батьків у вихованні толерантності та їх приклад», «Виховання культури спілкування дітей як складової їх соціальної компетентності», «Як сформувати у дітей інтерес до життя людей з інших країн».

Вдалою формою роботи з батьками є ведення альбому-естафети, який передається від однієї родини до іншої з проханням пригадати та висвітлити яскраві приклади толерантної поведінки або дітей, або батьків. До альбому мають вільний доступ усі батьки, і їм зазвичай цікаво, чекаючи дитину в роздягалці, погортати його сторінки і ближче познайомитися з іншими батьками з групи. Також можна поставити скриньку-порадницю і попросити батьків заповнити її описами конфліктних історій, які мали місце у їхньому житті або в житті їх дітей, і толерантного виходу з конфлікту. Таким чином, ми показуватимемо приклади толерантності, яка існує поряд з нами, допомагатимемо зрозуміти, що неоднаковість людей у світі потрібно сприймати як позитивний факт і формувати у дітей повагу до людей інших національностей та віросповідань, до людей з іншими поглядами, вчити поважати їхні права. Пропонуємо батькам зібрати альбом фотографій та розповідей «Наші подорожі в інші країни». Діти із задоволенням його переглядатимуть і розказуватимуть свої враження. До дня толерантності доречно організувати проведення виставки робіт дітей і батьків на тему «Толерантність і мир». Доречною формою роботи є проведення днів відкритих дверей. Адже батьки можуть подивитися на поведінку своєї дитини в колективі, з однолітками і вихователями, як вона грається, спілкується, спільно з іншими виконує якусь діяльність. У батьків зазвичай багато вражень від таких відвідин.

З дітьми радимо організувати системну роботу, яка передбачає вплив на всі сторони особистості дитини. Найбільш цінною і результативною щодо впливу на когнітивну сферу старших дошкільників є традиційна форма – заняття. На них можна ознайомлювати дітей з різними країнами та народами, їх зовнішніми відмінностями та національним одягом, з деякими звичаями людей інших національностей; звісно, багато уваги приділяти вивченню культури українського народу, символіці, найбільшим географічним одиницям, історичним пам'яткам, народним промислам. Тематика занять може бути наступною: «Подорож містами України», «Земля – спільна домівка людства»,

«Планета різнокольорових людей», «Різні країни – цікаві звичаї», «Національні костюми народів світу», «Ми – це разом Я і Ти», «Дружать діти всієї планети», «Мандрівка до Африки», «Новий рік в усьому світі: особливості його святкування у різних народів», «Ремесла людей на планеті Земля», «Улюблені заняття юних землян», «Подарунки нашим друзям». На заняттях потрібно докладно опрацювати проблему прав дітей та їхніх обов'язків, перевагу доброзичливого ставлення до людей і вміння домовлятися над спробами силою настояти на своїй позиції («Права, обов'язки дитини і дорослої людини», «Правила ввічливого спілкування»). Усі заняття об'єднані наступною думкою: щоб жити в мирі і злагоді, без кровопролиття, без спустошень війни, треба вміти поважати інших людей, які мають право бути несхожими на нас, відрізнятися звичаями, традиціями, віруваннями, зовнішнім виглядом, мовою, поглядами тощо. Людей треба любити і бути готовими їм безкорисно допомогти у разі потреби. При цьому слід керувались принципом послідовності і поступовості, розширювати позитивне налаштування, гуманність дітей по відношенню до людей, розпочинаючи від близьких (батьків, сестричок, братиків, родичів), рідних місць (домівка, вулиця, місто) до незнайомих людей та інших країн, народів. Під час бесіди з дітьми з'ясуємо, що до людей, які поруч з нами, треба ставитися уважно, особливо це стосується людей похилого віку і малюків, оскільки вони завжди потребують допомоги. Потім можна розширювати межі і вчити виявляти повагу до представників інших країн, рас.

Плідною щодо формування толерантної свідомості є робота з творами мистецтва. Це стосується, насамперед, художньої літератури. Яскравий приклад героїв казок, оповідань, віршів, повчальні прислів'я дають дітям можливість глибше ознайомитися із загальнолюдськими цінностями і прийнятими нормами моралі. У старшому дошкільному віці вихованці вивчають емоційну сферу, як свою, так і оточуючих. Зразки поведінки літературних героїв збуджують у дітей різноманітні почуття, на їх прикладах вони навчаються дослухатися до думок, прохань, порад, пропозицій однолітків і старших, з повагою і уважно ставитись до людей, формуються більш складні моральні почуття – милосердя і емпатія.

Значну увагу ми приділяли і ознайомленню з фольклором українців та декоративно-ужитковим мистецтвом різних регіонів України. Це збагачувало їх знання про наш народ, його історичне минуле, викликало інтерес до життя і культури інших націй. Діти також залюбки переглядали фільми та мультфільми про інші країни, розглядали ілюстрації, аналізували схожі та відмінні риси їх корінних жителів.

Драматизація і театралізація опрацьованих сюжетів дозволяє «приміряти» на себе різні маски і відчуття ставлення до себе інших згідно виконуваної ролі (злий, жадібний, забіяка, ворчун – і протилежності: щедрий, добрий, допомагаючий, жалісливий, радісний). Діти радо включаються до цієї діяльності, адже перевтілюватись і фантазувати – їх природна потреба. Ми пропонуємо добирати авторські і народні казки, які зачіпають проблему міжособистісних взаємин (Н. Чуб «Азбука ввічливості», Г.Х. Андерсен «Дівчинка з сірниками», Ш. Перро «Попелюшка», Н. Забіла «Зайчикова хатинка», українські народні казки «Про вірного товариша», «Убогий та багатий», «Як соловейко чоловіка розуму навчив»). Значний виховний вплив має читання оповідань В. Сухомлинського («Кожна

людина повинна», «Добре слово», «Скажи людині «Здрастуйте!», «Горбатенька дівчинка», «Хлопці розважаються», «Любов і жорстокість», «Гавеня і Соловей») [6].

У педагогічному арсеналі вихователя чільне місце займають інтерактивні ігри та вправи (наприклад, «Комплімент по колу», «Відкритий мікрофон», «Сюрприз», «Дружній шарж», «Кольорова родина»), спрямовані на навчання вихованців висловлювати свої почуття, емоції, розуміти жарти, бути ввічливим і приємним людям, відритим, проявляти доброзичливість і чуйність. Також подобаються дітям такі ігри та вправи морально-етичної спрямованості, як «Відгадай емоцію», «Зобрази настрої», «Лото настроїв», «Обери пару», «Малюємо настрої». Уміння комунікувати з людьми виховується у дітей завдяки застосуванню психотренінгів (спрямованих на оволодіння дітьми навичками знайомитись, зав'язувати розмову, встановлювати діловий контакт, підтримувати рідних, друзів, розраджувати і знаходити слова підтримки для того, хто ображений або потрапив у біду тощо), ігрових технологій «Острів людяності», «Квітка доброти», «Промінчики розуміння», енергетичних вправ «Серце на долоні», «Тепло рук друга». Завдяки такій роботі під час різних режимних моментів у вихованців формуються здатність до рефлексії та ідентифікації, що є важливим для виховання толерантності. Потрібно цілеспрямовано акцентувати увагу на переживаннях і почуттях дітей, навчати зважати на них і намагатись зрозуміти причину радісного, сумного, пригніченого, злого, ображеного стану. Діти вправляються в уміннях слухати і чути однолітків і дорослих, узгоджувати свої інтереси з бажаннями, прагненнями і позиціями інших дітей.

Діти з цікавістю і задоволенням відгукуються на пропозицію відобразити через продуктивну та художню діяльність елементи культури нашого та інших народів. Зокрема, можна займатись паперопластиком (Японія), малювати китайські ієрогліфи, робити індійську витинанку зі шкіри, арабську чеканку з фольги, китайський батик, розфарбовувати глиняні іграшки, робити ляльку-мотанку, ліпити пельмені з солоного тіста, розучувати пісні і танці інших націй.

Діти втілюють набуті знання і уміння у самостійних сюжетно-рольових іграх («У матусі день народження», «На вихідних у дідуса з бабусею», «Космічний політ», «В гостях у африканців», «Лікуємо хворих людей») та будівельних, зводячи будинок друзів, місто щасливих людей, міст дружби народів. Під час такої діяльності діти навчаються йти до спільної мети, розподіляти між собою доручення і ролі, вправляються в умінні домовлятися, встановлювати дружні взаємини, нікого не ображати.

Для ознайомлення дітей з моральними якостями, на основі яких формується толерантність, можна провести дидактичну гру «Склади намисто». Дітям пропонується називати моральні якості, схематично їх зображати на підготовлених кружечках і нанизувати на стрічку. Таким чином ми отримуємо різнокольорову гірлянду моральних якостей (доброта, чуйність, справедливість, совість, чесність, правдивість тощо), до якої потім можна повертатись під час різних форм роботи: просити дітей пояснити прояви зображених якостей, визначити, які з них притаманні їм, які б вони хотіли виховати у себе. Таким чином діти засвоюють характеристику моральних якостей людини.

Дидактична гра «Скульптор» сприяє навчанню дітей проявляти уважність один до одного, бачити позитивне в іншому: пропонуємо скласти із позитивних характеристик образ товариша, розповісти про його особливості характеру, смаки, уподобання, звички.

Для вправлення дітей у толерантній поведінці використовуємо доречні ситуації у повсякденному житті. Обговорюємо випадки непорозумінь, які мають місце у групі, проектуємо різні шляхи можливої поведінки і знаходимо оптимальні, які задовольнили б усіх учасників конфліктної ситуації. Потрібно залучати дітей до побудови моделі толерантної поведінки під час вирішення проблемних ситуацій, спонукаючи їх замислюватись і приймати адекватні рішення: що робити із забіякою, ябедею? Як реагувати на словесну образу, на початок бійки? Що робити, коли хтось дражниться? Одночасно намагаємось формувати навички доброзичливої критики вчинків дитини, а не її самої.

Також, щоб попередити прояви інтолерантності, радимо використовувати вправи типу «Як вчинити?» (діти розглядають запропоновану ситуацію, описують дії, почуття кожного, хто там зображений, шукають, як треба правильно вчинити, щоб не образити, допомогти), «Що може трапитись на вулиці?» (вирушаємо з дітьми в уявну подорож містом і уявляємо складні ситуації, в які могли потрапити люди, вчимо дітей допомагати, не проходити повз, не стояти осторонь людської біди). Доречно відмітити, що у дітей до старшого дошкільного віку складається власний досвід поведінки у подібних ситуаціях, який вони переймають від поведінки батьків (допомога людині похилого віку сісти в транспорт, нести важку ношу, підвестися людині, яка послизнулася і впала, поведінка з жебраками, у випадку, якщо людині стало зле, вона знепритомніла тощо). Діти із задоволенням розповідають про подібні ситуації, хочуть ними поділитися з іншими. Найкраще вправляти дітей у толерантній поведінці під час таких видів діяльності, як праця, художня творчість, гра, фізичні заняття, оскільки саме вони викликають прояв бурхливих почуттів, у дітей виникає бажання виразити їх, поділитися з іншими.

У процесі повсякденної діяльності слід обов'язково звертати увагу на знаменні дати, які святкує наш народ, та на свята, які є національними у інших народів (Різдво, Пасха, Масляна, Івана Купала, День Подяки, Хеллоуїн (Англія, США), Свято ліхтариків (Китай), День єднання (Німеччина), Китайський Новий рік тощо). За допомогою розповідей, демонстрації малюнків та відеоматеріалів поповнюємо знання дітей про інші країни, навчаємо розуміти і поважати іншу культуру, виявляти інтерес до подій у житті людей з інших країн.

Серед масштабних заходів, які ефективно впливатимуть на формування толерантності дітей, - свята «Дружать діти всієї планети», «День захисту дітей». До їх проведення можна долучати батьків, позитивно впливаючи водночас і на їх свідомість з проблеми толерантності.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Загалом, виховання толерантності в дітей дошкільного віку є важливою складовою їхнього розвитку, яка сприяє формуванню в них позитивного світогляду, глибокого розуміння і поваги до інших людей. А представлене змістово-технологічне наповнення допоможе вихователям реалізувати даний напрямок виховання. Проблема виховання толерантної особистості не вичерпується проведенням дослідженням. Перспективними його напрямками можуть бути: дослідження виховання різних видів толерантності у дітей (етнічної, статевої, вікової тощо); визначення особливостей підготовки майбутніх вихователів до створення толерантного середовища в умовах ЗДО; використання батьківського потенціалу у вихованні толерантної дитячої особистості.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ладивір, С., Долинна, О., Котирло, В., Кулачківська, С., Тищенко, С., Вовчик-Блакитна, О. та Приходько Ю., 2010. *Виховання гуманних почуттів у дітей*. Тернопіль: Мандрівець.
2. Поніманська, Т., Козлюк, О. та Марчук, Г., 2012. *Виховання людяності*. Рівне: Волинські обереги.
3. Поніманська, Т., Дичківська, І., Козлюк, О. та Кузьмук, Л., 2013. *Соціальний розвиток дитини*. Київ: Генеза.
4. Курок, В. П., Хабенко, М. Є. та Зінченко, А. В., 2023. Формування толерантності майбутніх педагогів професійного навчання в процесі професійної підготовки. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, 52. 1, 12-17.
5. Федорова, М.А., 2016. Теоретичні засади формування моральних цінностей особистості. *Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць*, II, 285-290.
6. Максимова, О.О., 2017. Виховання міжособистісної толерантності у дітей засобами казок В. Сухомлинського. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*, 5 (91), 62-66.

CONTENT-TECHNOLOGICAL ENSURING THE EDUCATION OF INTERPERSONAL TOLERANCE OF OLDER PRESCHOOL-AGED CHILDREN

Olena Maksimova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and
Methods of Preschool and Inclusive Education,
Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Ukraine
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1590-4339>
helen.maks23@ukr.net

Mariia Fedorova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and
Methods of Preschool and Inclusive Education,
Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9859-5556>
astashkina@meta.ua

Abstract. The article outlines the tasks of working with children in the aspect of forming tolerance in them; the conditions and content-technological support for the education of interpersonal tolerance in preschool children are presented, which we define as a set of content areas and their technological implementation, i.e. methodical toolkit (forms, methods, tools). The conditions that optimize the process of forming a child's tolerant personality are singled out, namely: creation of a tolerant space in the kindergarten; teachers' orientation towards maintaining tolerant relations with children and educating them in the appropriate position; ensuring close cooperation with parents; application of content-technological support in work with children aimed at fostering tolerance. Among the areas of work, we single out the following: formation of knowledge about oneself, surrounding people, about different peoples and nations, rules of behaviour in society, understanding of the equality of all people; development of a positive emotional attitude towards people; formation of socially oriented motivation; formation of humanistic values; education of tolerant behaviour. A number of forms and methods of working with children and with parents are proposed, which, as the most important component of influencing the development of a child's personality, have a significant impact on the formation of tolerance or intolerance towards representatives of society. Subjects of classes are presented, fiction is recommended, interactive games and exercises are offered, games and exercises of a moral and ethical orientation, energy exercises, revealed features of artistic and productive activity, familiarization with the folklore of Ukrainians and decorative and applied art, selected story role-playing, didactic games, the topic of

everyday life situations for discussion and dramatization, with an emphasis on the celebration of national holidays, which in general will help an adult in raising a tolerant child's personality, in particular, not only in correcting intolerance, but also in preventing its manifestations.

Keywords: tolerance; education of tolerance; tolerant behaviour; intolerance, children of preschool age; conditions; content and technological support; directions of work.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ladyvir, S., Dolynna, O., Kotyrlo, V., Kulachkivska, S., Tyshchenko, S., Vovchyk-Blakytina, O. ta Prykhodko Yu., 2010. *Vykhovannia humannykh pochuttiv u ditei* [Education of humane feelings in children], Ternopil: Mandrivets.
2. Ponimanska, T., Kozliuk, O. ta Marchuk, H., 2012. *Vykhovannia liudianosti*. [Education of humanity], Rivne: Volynski oberehy.
3. Ponimanska, T., Dychkivska, I., Kozliuk, O. ta Kuzmuk, L., 2013. *Sotsialnyi rozvytok dytyny* [Social development of the child], Kyiv: Heneza.
4. Kurok, V. P., Khabenko, M. Ye. ta Zinchenko, A. V., 2023. Formuvannia tolerantnosti maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia v protsesi profesiinoy pidhotovky. [Formation of tolerance of future teachers of professional education in the process of professional training], *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka*, 52, 1, 12-17.
5. Fedorova, M.A., 2016. Teoretychni zasady formuvannia moralnykh tsinnosti osobystosti. [Theoretical foundations of the formation of moral values of the individual], *Suchasni tendentsii i priorityety kompetentnisnoho pidkhodu v pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity: zbirnyk naukovo-metodychnykh prats.*, II, 285-290.
6. Maksymova, O.O., 2017. Vykhovannia mizhosobystisnoi tolerantnosti u ditei zasobamy kazok V.Sukhomlynskoho. [Education of interpersonal tolerance in children by means of V. Sukhomlynskyi's fairy tales], *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Pedahohichni nauky*, 5 (91), 62-66.

Розділ 3

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-151-160>

УДК 37.018.091

Аніщенко Олена Валеріївна,

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач відділу андрагогіки,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

імені Івана Зязюна НАПН України

Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6145-2321>

anishchenko.olena@gmail.com

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті проаналізовано інноваційні практики професійного розвитку викладачів закладів вищої освіти в умовах неформальної та інформальної освіти. Здійснено обґрунтування актуальності досліджуваної проблеми в умовах нестабільності й невизначеності. Наголошено, що безперевний професійний розвиток науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів вищої освіти є важливим складником професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих. Обґрунтовано, що неформальний та інформальний складники навчання сприяють професійному розвитку викладачів. Проаналізовано сутність інновацій як інструмента професіоналізації викладачів в умовах неформальної та інформальної освіти, що сприяють професійному розвитку. Охарактеризовано інновації, розроблені на теоретичному й практичному рівнях виконання наукового дослідження. Здійснено аналіз окремих інновацій, спрямованих на сприяння професійному розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (на прикладі ініціатив відділу андрагогіки ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України). Актуалізовано доцільність розширення мережі центрів андрагогічної майстерності викладачів. Акцентовано увагу, зокрема, на апробації авторських тренінгів і програм підвищення кваліфікації, освітній ініціативі «Кластер корпоративного навчання», створенні віртуальних проєктних команд, розробленні та впровадженні тематичного відеоконтенту, апробації науково-методичного забезпечення професіоналізації андрагогів. Окреслено значення запропонованих інновацій для професійного розвитку викладачів ЗВО та обґрунтовано доцільність їх подальшого впровадження в умовах неформальної та інформальної освіти.

Ключові слова: професійний розвиток; професіоналізація; освіта дорослих; науково-педагогічний працівник закладу вищої освіти; освітні інновації; неформальна освіта; інформальна освіта.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Посилення конкуренції на ринку освітніх послуг, невизначеність у перспективах подальшого розвитку вищої школи актуалізують

проблеми забезпечення конкурентоспроможності викладачів закладів вищої освіти. У Рекомендаціях ЮНЕСКО і МОП щодо статусу викладачів вищих навчальних закладів (Париж, 1997) [14] наголошено, зокрема, на важливості їх ролі в удосконаленні вищої освіти, на необхідності прагнення «досягти якомога вищих стандартів у своїй професійній роботі», оскільки статус означеної категорії освітян «значною мірою залежить від них самих та якості їхньої роботи». Не викликає сумнівів важливість безперервного професійного розвитку науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів вищої освіти (далі – ЗВО) як вагомого вектора професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих. Водночас безперервний професійний розвиток як складник освіти дорослих [10] уособлює постійне навчання дорослих осіб, удосконалення їх загальних (ключових) і професійних компетентностей, що триває упродовж життя. Відповідно до професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» [8], здатність до особистісного й професійного розвитку виокремлено з-поміж загальних компетентностей цільової групи.

На наше переконання, проблема професійного розвитку науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів вищої освіти безпосередньо пов'язана з інноваціями у сфері освіти дорослих, що впроваджуються в умовах неформального та інформального навчання. Неформальний та інформальний складники навчання сприяють професійному розвитку викладачів і передбачають, їх систематизовану навчальну діяльність, що пов'язана зі свідомим вибором змісту, форм, методів, прийомів і засобів навчання із урахуванням особистісних мотивів, інтересів, культурно-освітніх потреб [12]. Важливим є те, що навчальна діяльність в умовах неформальної освіти за повної або часткової відсутності нормативних вимог щодо освітнього середовища не обмежується часовими, територіальними та іншими рамками, не має вікових, професійних, інтелектуальних обмежень щодо її здобувачів [4; 13]. Водночас інформальна освіта здійснюється завдяки активності особистості й передбачає самоорганізоване набуття нею певних компетентностей через життєвий досвід, власне професійну діяльність, спілкування, читання спеціалізованої літератури, самоосвіту, а також шляхом перегляду відеоконтенту, відвідування лекцій, отримання професійно важливої інформації зі ЗМІ тощо [3; 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими науковцями досліджуються: особливості професіоналізації педагогічного персоналу закладів освіти різних типів, організацій у національному та зарубіжному освітніх просторах (О. Баніт, О. Дубасенюк, І. Зель, С. Ізбаш, Л. Лук'янова, О. Михальчук, О. Огієнко, О. Самодумська, О. Самойленко, О. Семенова та ін.); андрагогічні підходи, закономірності, принципи навчання слухачів у закладах післядипломної педагогічної освіти (Н. Дятленко, Н. Клокар, В. Лунячек, О. Мельниченко, М. Скрипник, М. Смирнова, Т. Сорочан та ін.). Окремі аспекти професійного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти різних типів в умовах неформальної та інформальної освіти розкрито у дослідженнях Л. Мартинець, Л. Ніколенко, Н. Павлик, Т. Скорик, І. Юника та ін. Проблема інновацій у педагогічній освіті та освіті дорослих знайшла відображення у наукових працях О. Вознюка, О. Дубасенюк, І. Коновальчука, С. Стрілець та ін. Водночас проблема впровадження інновацій, спрямованих

на сприяння професійному розвитку викладачів закладів вищої освіти в умовах неформальної та інформальної освіти, є недостатньо дослідженою й потребує посиленої уваги науковців, що й зумовило вибір теми публікації.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета наукового пошуку – проаналізувати інновації у сфері професіоналізації педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, спрямовані на сприяння професійному розвитку представників цільової групи в умовах неформальної та інформальної освіти (на прикладі ініціатив відділу андрагогіки ІПОД імені Івана Ззюна НАПН України). Відповідно до мети, виокремлено такі **завдання**: проаналізувати сутність інновацій, що сприяють професійному розвитку викладачів як складника їхньої професіоналізації в умовах неформальної та інформальної освіти; охарактеризувати інновації, розроблені на теоретичному й практичному рівнях виконання наукового дослідження; окреслити значення запропонованих інновацій для професійного розвитку викладачів ЗВО; обґрунтувати доцільність упровадження інновацій у сфері професіоналізації педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Інновації можна розглядати як ретельно розроблені та сплановані ініціативи, що чітко виокремлюються з «рутинної діяльності» у контексті «виходу за рамки» традиційної практики як «результат ... надзвичайно творчої дії якоїсь особи або осіб, спеціально залучених до розробки інновацій» [15]. Як свідчать результати досліджень зарубіжних науковців, інноваційні стратегії впроваджуються разом із традиційними, а інноваціями є не лише «видатні» розробки, а й ті, що передбачають «невеликі зміни», які, на перший погляд, не дуже відрізняються від попередніх стратегій. На основі здійсненого порівняльного аналізу науковцями [15, с. 22] переконливо обґрунтовано логічність двох підходів до тлумачення інновації: перший охоплює більш «елітарне» розуміння інновації та зосереджується на її продукті або результаті, а другий передбачає розгляд інноваційності як невід'ємної характеристики всієї освітньої діяльності, а інновацій – як складника більш-менш системної практики.

Вважаємо за доцільне зазначити, що інновації уособлюють процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, технологій [6], а власне педагогічна інноватика передбачає увиразнення таких змістових блоків: створення нового (в науці та освіті); сприйняття нового освітянами і науковцями; упровадження інновацій (за К. Гораш [5]; обґрунтування рекомендацій для освітян і науковців щодо дослідження та упровадження інновацій, інноваційних процесів та управління ними.

На наше переконання, упровадженню інновацій передують процес осмислення доцільності тієї чи іншої інноваційної освітньої практики, що допомагає знайти відповіді на питання: Чому потрібні зміни? Що саме потрібно змінити? Як саме, якими

шляхами можна досягти очікуваних результатів щодо впровадження інновацій? Погоджуємося з твердженням О. Петрунько [9] про те, що необхідно формувати позитивне ставлення, зокрема, до освітніх інновацій, шляхом системного використання певних заходів, а саме: інформування широкого загалу, громадськості, безпосередніх адресатів щодо інновації, її цілей і завдань, очікуваних результатів; залучення цільових категорій до інноваційного процесу в освітній практиці; налагодження зворотного зв'язку (діалогу) між ініціаторами, виконавцями та адресатами інновації; подолання спротиву інноваціям; оцінювання ефективності інновації, зокрема, шляхом аналізу отриманих «очікуваних і побічних» результатів ініціаторами, виконавцями, адресатами.

Нам імпонують умовиводи О. Дубасенюк [6] про те, що сутнісною ознакою інновацій є їхня здатність впливати на загальний рівень професійної діяльності андрагогів, розширювати інноваційне поле освітнього середовища у закладі освіти, громаді, регіоні, а власне «джерелом інновації є цілеспрямований пошук ідеї з метою розв'язання суперечностей», що супроводжується відповідною апробацією у форматах педагогічного експерименту або пілотування (пілотного впровадження).

Прикметно, що одним із актуалітетів професіоналізації освіти дорослих є розвиток андрагогічної компетентності викладачів вищої школи. Значну роботу за означеним напрямом здійснює відділ андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. У рамках виконання фундаментального наукового дослідження «Теорія і практика професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих» (РК № 0120U100229; 2020 – 2022 рр.) науковцями (Л. Лук'яною, О. Аніщенко, О. Баніт, Т. Калюжною, О. Коваленко, В. Піддячим, І. Радомським, А. Самко, Т. Котирло) здійснено діяльність інноваційного спрямування з розвитку андрагогічної компетентності науково-педагогічних, педагогічних працівників закладів вищої і післядипломної освіти, наукових працівників науково-дослідних установ НАПН України. Привернемо увагу до основних аспектів інноваційної практико орієнтованої діяльності науковців.

На *теоретичному рівні* виконання означеного наукового дослідження [7] розроблено інновації-умови (створення освітнього середовища, що вирізняється андрагогічною зорієнтованістю змісту навчання, мотивує до розвитку корпоративних стратегічних орієнтацій в освіті та навчанні, оволодіння й впровадження сучасних андрагогічно орієнтованих технологій і методик навчання тощо), інновації-продукти (освітні, діагностичні), обґрунтовано організаційні інновації (корпоративне навчання андрагогічного спрямування; мережа центрів андрагогічної майстерності викладачів тощо). Означені інновації мають як прямий (безпосередній), так і непрямий (опосередкований) вплив на процес професіоналізації науково-педагогічних, педагогічних працівників, розвиток андрагогічно орієнтованої освітньої практики у закладах вищої освіти.

На *практичному рівні* виконання наукового дослідження [7] розроблено та апробовано авторські анкети для діагностики рівнів сформованості андрагогічної компетентності цільової групи. Здійснене анкетування зокрема дозволило виявити проблеми, пов'язані з недостатністю обізнаності цільової групи щодо специфіки

здійснення та оцінювання андрагогічно орієнтованої професійної діяльності, недостатнім рівнем сформованості відповідних умінь і навичок; зміщенням акцентів – з площини процесу набуття нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину розвитку в педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих здатності творчо застосовувати їх у професійній діяльності, що зумовлює необхідність врахування в емпіричному дослідженні специфіки готовності цільової групи до навчання дорослих осіб. Виявлено також недостатність рівня готовності викладачів до роботи з дорослою аудиторією, обізнаності цільової групи щодо особливостей провадження андрагогічно орієнтованої освітньої діяльності, що зумовлено нестачею спеціальних знань з андрагогічної проблематики (щодо визначення освітніх потреб і запитів дорослих учнів; особливостей мотивації навчальної діяльності дорослих; групової динаміки тощо). Результати анкетування уможливили також висновок про недостатній рівень сформованості умінь і навичок цільової групи щодо використання андрагогічно орієнтованих педагогічних технологій; доцільність залучення цільової аудиторії до інтерактивної взаємодії у процесі навчання; мотивації до рефлексії тощо.

З метою розв'язання виявлених проблем, окреслених вище, науковцями відділу андрагогіки:

– створено та організовано роботу мережі центрів андрагогічної майстерності (ЦАМ) педагогічних і науково-педагогічних працівників (ініціатива автора) на базі наукової установи, кафедр закладу вищої освіти й закладу післядипломної педагогічної освіти у складі трьох центрів: ЦАМ відділу андрагогіки ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України (консультант – О. Аніщенко; координатор – І. Радомський) [11], ЦАМ, утвореного спільно з відділом андрагогіки на базі кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами ННІ педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації ВДПУ імені Михайла Коцюбинського (координатори – О. Акімова, О. Аніщенко); ЦАМ, утвореного спільно з відділом андрагогіки на базі кафедри педагогіки, корекційної освіти та менеджменту Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (координатори – Т. Калужна, С. Пономаревський);

– апробовано авторські тренінги, упроваджено окремі модулі тренінгових програм з розвитку професійної компетентності андрагогів (і, зокрема, андрагогічної як її складової);

– розроблено та впроваджено програми підвищення кваліфікації: «Професійна компетентність андрагога» (О. Аніщенко), «Модернізація сучасної педагогічної освіти» для педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої, післядипломної освіти (О. Баніт, І. Радомський); апробовано окремі модулі навчальної програми «Тренінг як інструмент професійного розвитку андрагога» для здобувачів ступеня доктора філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти у галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки (А. Самко);

– започатковано флеш-курс підвищення кваліфікації «Освіта дорослих у теорії та практиці» з тематичним блоком з професіоналізації андрагога (30 год., дистанційно) для партнерів з експериментальних закладів освіти у рамках ініціативи «Кластер корпоративного навчання» Центру андрагогічної майстерності відділу андрагогіки ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України [11] (ініціатива автора);

- зrealізовано освітню ініціативу щодо створення віртуальних проєктних команд у цільовій групі на основі виявлених напрямів формування команд (управлінська, робоча, віртуальні) (О. Баніт), представники яких навчалися за тренінговою програмою з розвитку андрагогічної компетентності;
- організовано та проведено тематичні вебінари, круглі столи тощо, здійснено консультування щодо здійснення наукових досліджень з проблем освіти дорослих, розвитку андрагогічної компетентності педагогів;
- розроблено та впроваджено презентаційні матеріали доповідей на наукових практико орієнтованих заходах, 9 відеороликів [2, с. 403] з різних аспектів професіоналізації викладачів тощо;
- створено та апробовано науково-методичне забезпечення професіоналізації андрагогів (у складі монографії «Професіоналізація педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: теоретико-методичний аспект», «Концепції підготовки педагогічного персоналу до роботи з дорослими», посібника «Тренінги з розвитку професійної компетентності андрагогів» методичних рекомендацій «Методика проведення тренінгів з розвитку професійної компетентності андрагогів», «Професійна компетентність андрагога», анотованого бібліографічного покажчика «Підготовка педагогічного персоналу до роботи з дорослими у закладах формальної і неформальної освіти») [2; 7].

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ/ CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У процесі дослідження обґрунтовано, що стратегії та рішення, розроблені з метою удосконалення діяльності викладачів закладів вищої освіти, мають передбачати тематичні складники щодо інновацій, спрямованих на сприяння їх професійному розвитку. Результати здійсненого наукового пошуку дають підстави для висновку про те, що запропоновані науковцями відділу андрагогіки ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України ініціативи – інновації з професіоналізації андрагогів (теоретичного й практичного спрямування) є дієвими інструментами сприяння професійному розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах неформальної та інформальної освіти.

Упровадження змістових, організаційних та інших, зазначених вище, нововведень, сприяло: підвищенню рівня сформованості андрагогічної компетентності як складової професійної компетентності цільової групи (на рівні теоретичної і практичної готовності до роботи з дорослими); удосконаленню андрагогічної майстерності, посиленню мотивації викладачів до роботи з дорослими; активізації корпоративної освіти і навчання викладачів ЗВО, удосконаленню її змісту та організаційних форм. Означені ініціативи також позитивно вплинули на мотивацію педагогічних, науково-педагогічних працівників щодо: навчання впродовж життя, здійснення андрагогічно орієнтованої професійної діяльності у сфері освіти дорослих (освітньої, культурно-просвітницької, організаційної тощо); сприяли удосконаленню змісту й технологій навчання, спрямованих на професійне зростання викладачів в умовах неформальної та інформальної освіти тощо.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо обґрунтування концепції професійного та особистісного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в умовах неформальної та інформальної освіти.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Аніщенко, О.В., 2023. Інновації у сфері професіоналізації андрагогів (ініціативи відділу андрогогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України). *Розвиток педагогічної науки і практики в умовах воєнного і повоєнного часу: матеріали Звітної науково-практичної конференції Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за 2022 рік* (Київ, 23 березня 2023 р.). Київ: Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023, 15-19.
2. Аніщенко, О.В., Баніт, О.В., Калюжна, Т.Г., Коваленко, О.Г., Піддячий, В.М., Самко, А.М., 2022. *Професіоналізація педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: теоретико-методичний аспект* [монографія], Київ: ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України, 416. Доступно: <<https://lib.iitta.gov.ua/735119/>>.
3. Аніщенко, О. В., Прийма, С. М., 2020. Інформальна освіта. *Велика українська енциклопедія*. Доступно: <https://vue.gov.ua/Інформальна_освіта>.
4. Аніщенко, О. В., Прийма, С. М. 2020. Неформальна освіта. *Велика українська енциклопедія*. Доступно: <https://vue.gov.ua/Неформальна_освіта>.
5. Гораш, К.В., 2021. Інновації в освіті. *Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України* [гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ...]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 399.
6. Дубасенюк, О.А., 2014. Інновації в сучасній освіті. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики: збірник науково-методичних праць*; за заг. ред. О.А. Дубасенюк, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 12-28.
7. Заключний науковий звіт, 2022. *Про діяльність відділу андрагогіки ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України за 2020 – 2022 рр. з теми дослідження «Теорія і практика професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих»* (РК №0120U100229; наук. керівник – д. пед. н., проф. Аніщенко О.В.), Київ: ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України, 80.
8. *Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства «Про затвердження професійного стандарту на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти"»* від 23.03.2021 р. № 610. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyshchoyi%20osvity_25.03.pdf>.
9. Петрунько, О.В., 2014. Освітні інновації в Україні: проблеми впровадження та можливості оптимізації. *Освітологічний дискурс, 1*, 194-207.
10. *Проект Закону про освіту дорослих*, 2022, 07 лютого. Доступно: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38978>>.

11. Центр андрагогічної майстерності. *Освітній хаб Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України*. Доступно: <<https://iproodhab.com/centre-of-andragogy-mastery>>.
12. Шапочкіна, О. В., 2012. Сучасні тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх учителів у Німеччині: *автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04*, Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 20.
13. Юник, І.Д., 2022. Формальна, неформальна та інформальна освіта брендингу викладача вишу. *Академічні студії. Серія «Педагогіка», 1*, 221–228. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.1.31>.
14. The ILO/UNESCO Recommendation concerning the Status of Teachers (1966) and The UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (1997) with a User's Guide. *ED-2008/WS/24*, Paris, 2008, 72. Доступно: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495>>.
15. Werner, Mauch, Uta Papen. (eds.), 1997. *Making a difference: innovations in adult education*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 217.

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION: INNOVATIVE PRACTICES

Olena Anishchenko,

Doctor of Science in Education, Professor,

Head of the Department of Andragogy,

Ivan Ziazium Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6145-2321>

anishchenko.olena@gmail.com

Abstract. The article analyzes innovative practices of professional development of higher education teachers in non-formal and informal education. The relevance of the problem under study is substantiated in the context of instability and uncertainty. It is emphasized that the continuous professional development of research and teaching staff of higher education institutions is an important component of the professionalization of teaching staff in the field of adult education. It is substantiated that non-formal and informal components of education contribute to the professional development of teachers. The essence of innovations as a tool for the professionalization of teachers in the context of non-formal and informal education, which contribute to professional development, is analyzed. The innovations developed at the theoretical and practical levels of scientific research are characterized. The analysis of individual innovations aimed at promoting the professional development of pedagogical and scientific and pedagogical staff of higher education institutions (on the example of the initiatives of the Department of Andragogy of the Ivan Ziazium Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine)

is carried out. The expediency of expanding the network of centers of andragogical teaching excellence is actualized. Attention is focused, in particular, on the testing of author's trainings and professional development programs, the educational initiative «Corporate Training Cluster», the creation of virtual project teams, the development and implementation of thematic video content, and the testing of scientific and methodological support for the professionalization of andragogues. The significance of the proposed innovations for the professional development of university teachers is outlined and the feasibility of their further implementation in non-formal and informal education is substantiated.

Keywords: professional development; professionalization; adult education; research and teaching staff of higher education institution; educational innovations; non-formal education; informal education.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Anishchenko, O.V., 2023. Innovatsii u sferi profesionalizatsii andrahohiv (initsiatyvy viddilu androhohiky IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy) [Innovations in the field of professionalization of andragogues (initiatives of the Department of Androgogy of the Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine)]. *Rozvytok pedahohichnoi nauky i praktyky v umovakh voiennoho i povoiennoho chasu: materialy Zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy za 2022 rik* (Kyiv, 23 bereznia 2023 r.), Kyiv: In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, 2023, 15–19.
2. Anishchenko, O.V., Banit, O.V., Kaliuzhna, T.H., Kovalenko, O.H., Piddiachyi, V.M., & Samko, A.M., 2022. *Profesionalizatsiia pedahohichnoho personalu u sferi osvity doroslykh v umovakh formalnoi i neformalnoi osvity: teoretyko-metodychnyi aspekt* [Professionalization of pedagogical staff in the field of adult education in the conditions of formal and informal education: theoretical and methodological aspect] [monohrafiia]. Kyiv: IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, 416, Dostupno: <<https://lib.iitta.gov.ua/735119/>>.
3. Anishchenko, O. V., Pryima, S. M., 2020. Informalna osvita [Informal education]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. Dostupno: <https://vue.gov.ua/Інформальна_освіта>.
4. Anishchenko, O. V., Pryima, S. M., 2020. Neformalna osvita [Nonformal education]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. Dostupno: <https://vue.gov.ua/Неформальна_освіта>.
5. Horash, K.V., 2021. Innovatsii v osviti [Innovations in education]. *Entsyklopediia osvity / Nats. akad. ped. nauk Ukrainy* [hol. red. V. H. Kremen; zast. hol. red. V. I. Luhovyi, O. M. Topuzov; vidp. nauk. sekr. S. O. Sysoieva ...]: 2-he vyd., dopov. ta pererob, Kyiv: Yurinkom Inter, 399.
6. Dubaseniuk, O.A., 2014. Innovatsii v suchasni osviti [Innovations in modern education]. *Innovatsii v osviti: intebratsiia nauky i praktyky: zbirnyk naukovo-metodychnykh prats; za zah. red. O.A. Dubaseniuk*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 12-28.

7. Zakliuchnyi naukovyi zvit, 2022. *Pro diialnist viddilu andrahohiky IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy za 2020 – 2022 rr. z temy doslidzhennia «Teoriia i praktyka profesionalizatsii pedahohichnoho personalu u sferi osvity doroslykh»* [Final scientific report. 2022. About the activity of the Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine for 2020 – 2022 on the topic of research «Theory and practice of professionalization of pedagogical staff in the field of adult education»] (RK № 0120U100229; nauk. kerivnyk – d. ped. n., prof. Anishchenko O.V.). Kyiv: IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, 80.

8. *Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu na hrupu profesii "Vykladachi zakladiv vyshchoi osvity"» vid 23.03.2021 r. №610* [Order of the Ministry of Economics, Trade and Agriculture "On Approval of Professional Standard for Professions" Teachers]. Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyshchoyi%20osvity_25.03.pdf>.

9. Petrunko, O.V., 2014. Osvitni innovatsii v Ukraini: problemy vprovadzhennia ta mozhyvosti optymizatsii [Educational innovations in Ukraine: Implementation problems and optimization opportunities], *Osvitohichnyi dyskurs*, 1, 194-207.

10. Proekt Zakonu pro osvitu doroslykh, 2022 [Draft Law on Adult Education], 07 liutoho. Dostupno: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38978>>.

11. Tsentr andrahohichnoi maisternosti. *Osvitnii khab Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy*. Dostupno: <<https://ipoodhab.com/centre-of-andragogy-mastery>>.

12. Shapochkina, O. V., 2012. Suchasni tendentsii rozvytku neformalnoi osvity maibutnikh uchyteliv u Nimechchyni [Modern trends of the development of informal education of future teachers in Germany]: *avtoref. dys. ... kand. ped. nauk*: 13.00.04, Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 20.

13. Yunyk, I.D., 2022. Formalna, neformalna ta informalna osvita brendynhu vykladacha vyshu [Formal, non-formal and informal education in university professor's branding]. *Akademichni studii. Seriiia «Pedahohika»*, 1, 221–228. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.1.3>.

14. The ILO/UNESCO Recommendation concerning the Status of Teachers (1966) and The UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (1997) with a User's Guide. *ED-2008/WS/24*, Paris, 2008, 72. Dostupno: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495>>.

15. Werner, Mauch, Uta Papen. (eds.), 1997. *Making a difference: innovations in adult education*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 217.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-161-173>

УДК 378:004.8(477)

Бахмат Наталія Валеріївна,

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6248-8468>

bakhmat.nataliya@kpnu.edu.ua

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

Анотація. Інтеграція штучного інтелекту в систему вищої освіти представляє собою переломний момент у процесі навчання та викладання. Розвиток штучного інтелекту відкрив шлях до персоналізованого навчання, автоматизації адміністративних завдань та впровадження інноваційних методів навчання.

Дослідження присвячено аналізу практичних аспектів використання штучного інтелекту у закладах вищої освіти України. Визначено, що штучний інтелект є організованою сукупністю інформаційних технологій, що дає змогу виконувати складні комплексні завдання. Існує три основні категорії штучного інтелекту: штучний інтелект вузького спектру, або Artificial Narrow Intelligence, загальний штучний інтелект, або Artificial General Intelligence та штучний суперінтелект, або Artificial Super Intelligence. Основними освітніми послугами, наданими штучним інтелектом у закладах вищої освіти, розробка та надання освітніх послуг, пов'язаних з проведенням лекцій, семінарів і практичних занять; консультування викладача; створення навчальних програм і електронних курсів; розробка завдань та моделювання їх вирішення; проведення різноманітних освітніх заходів; оцінювання результатів навчання здобувачів освіти. Проаналізовано деякі приклади використання штучного інтелекту, зокрема чат-ботів, у вищій освіті України та підкреслено їх потенціал для покращення освітнього процесу та формування професійних навичок. Наведено приклад використання GPT-3.5 у Луганському навчально-науковому інституті для навчання іноземних мов. Охарактеризовано такі додатки на основі штучного інтелекту, як Thinkster та Duolingo та основні аспекти їх використання здобувачами вищої освіти. Надано рекомендації для успішного впровадження технологій штучного інтелекту у вищу освіту.

Ключові слова: майбутні вчителі; педагогічна освіта; роль і тенденції у використанні ШІ в педагогічній освіті; інтелектуальна система навчання; методики навчання; керування навчанням здобувачів освіти; способи навчання ШІ; інструменти допомоги вчителю.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Нині відбувається інтенсивний процес упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес закладів освіти всіх рівнів. Особливо це питання стало вкрай актуальним під час пандемії коронавірусу та повномасштабного вторгнення, що спричинило активний розвиток і впровадження штучного інтелекту в галузі освіти. Штучний інтелект захоплює сучасний технологічний світ, перетворюючи практично всі сфери життя та виробництва. Від галузі медицини до автотранспорту, від сфери бізнесу до наукових досліджень, від освіти до розваг – штучний інтелект проникає в усі сфери, змінюючи стандарти та реалізуючи необмежені можливості. Тому є потреба у розгляді актуальності та важливості використання штучного інтелекту в сучасному світі в цілому та зокрема у вищій освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання практичних аспектів використання штучного інтелекту у вищій освіті частково розглянуто у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, А. Флогі та Б. Абершек у своїй статті розглядають роль інформаційних технологій у цілому, включаючи штучний інтелект, у сфері викладання та забезпечення освіти. Автори висловлюють ідеї щодо впровадження штучного інтелекту в освітні середовища та пропонують зручну загальну систему для цього. Вони визнають зростаючу важливість штучного інтелекту ШІ в освіті та висловлюють необхідність проведення подальших досліджень і розробок у цій області [11].

А. Мельник у своїй праці представила результати теоретичного та практичного наукового пошуку щодо доцільності використання чат-ботів зі штучним інтелектом (ШІ) в освітньому процесі загалом та у практичній мовній підготовці майбутніх викладачів англійської мови у ЗВО. Чат-бот GPT, що базується на штучному інтелекті, сприяє впровадженню освітнього підходу, орієнтованого на особистість та діяльність, дозволяючи здійснювати навчання за принципом поступового зростання автономії. Використання цього чат-бота сприяє розвитку рефлексивності та креативності магістрантів, аж до того моменту, коли вони можуть самостійно проектувати індивідуальні навчальні траєкторії для кожного здобувача освіти [6].

А. Брутман і Т. Наумчук зазначили, що використання штучного інтелекту в освіті є невід'ємною частиною ефективного вдосконалення освітнього процесу. Результативне опанування іноземної мови на заняттях з Іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти потребує активного застосування ШІ. Однак ШІ повинен зайняти роль помічника на заняттях ІМПС з метою уникнення негативних наслідків [1].

І. Сілютіна проаналізувала специфіку впровадження систем штучного інтелекту у вищу освіту та визначила основні етичні і правові аспекти цього процесу. Авторка зазначила, що потрібно розробити етичні стандарти та правові рамки для захисту прав користувачів і запобігання дискримінації [7].

В. Краснопольський, Т. Пахомова та Ю. Курилова дослідили реалії та перспективи розвитку технологій штучного інтелекту в Україні. У висновку зазначили, що викладачам варто поєднувати комп'ютерні технології та сучасні форми, методи навчання, синхронну та асинхронну комунікацію зі здобувачами [4].

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – розглянути, проаналізувати та систематизувати конкретні випадки та приклади використання штучного інтелекту у системі вищої освіти.

Відповідно до поставленої мети вбачається потреба виконання **завдань**: визначити можливості використання штучного інтелекту у закладах вищої освіти, зокрема чат-боту GPT-3.5, голосових асистентів, інтерактивної онлайн-платформи MyEnglishLab; розкрити технології штучного інтелекту, які застосовуються у сфері онлайн-навчання, навести ключові рекомендації для успішного впровадження технологій штучного інтелекту у вищій освіті.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Зростання обсягу публікацій у 2021-2023 роках, присвячених використанню систем штучного інтелекту у вищій освіті, свідчить про зростаючу актуальність цієї проблематики і прагнення до її вивчення, що перевищує попередні роки майже вдвічі-троє. Це пов'язано з тим, що технології ШІ постійно розвиваються та зростанням попиту на освіту, яка відповідає сучасним вимогам ринку праці і потребою в підвищенні ефективності освітнього процесу [10].

Нині багато європейських країн, а також країни Північної та Південної Америки вже активно впроваджують технології штучного інтелекту в освітній процес. Цей перехід спрямований не лише на створення зручностей для ефективності освітнього процесу, але також на підвищення результативності та практичних навичок здобувачів, які навчаються у закладах вищої освіти [12].

В Україні вже вживають заходи для розвитку штучного інтелекту, зокрема в освіті. У 2020 році уряд України затвердив концепцію розвитку штучного інтелекту в країні, а у 2021 році був ухвалений план реалізації цієї концепції на період з 2021 по 2024 рік. Завдання цього плану включають:

- покращання правового регулювання штучного інтелекту (ШІ), зокрема в галузях освіти, економіки, суспільного управління, кібербезпеки та оборони;
- підвищення якості вищої освіти та освітніх програм, спрямованих на навчання фахівців у галузі ШІ;
- упровадження інноваційних проектів з використанням ШІ;
- підвищення рівня інформаційної безпеки та захисту даних в інформаційно-телекомунікаційних системах [9].

Реалізація цієї концепції сприятиме підвищенню конкурентоспроможності України через використання штучного інтелекту в різних сферах, таких як соціально-економічна, науково-технічна, оборонна, екологічна, національно-культурна та інші.

ШІ є здатністю цифрових пристроїв виконувати завдання, які зазвичай виконують розумні істоти. Цей вид інтелектуальної діяльності має складну природу, оскільки включає в себе важку суміш інформатики, математики та інших складних наук [1]. Комплексне програмування дозволяє цим машинам відтворювати пізнавальні здібності людини. Існують три категорії ШІ (рис. 1).

Штучний інтелект вузького спектру, або ANI (Artificial Narrow Intelligence)

перший рівень штучної свідомості, яка спеціалізується на прийнятті рішень лише в одній сфері

Загальний штучний інтелект, або AGI (Artificial General Intelligence)

штучний інтелект другого рівня, який досягає та перевершує рівень звичайної людської свідомості: може розв'язувати математичні та логічні завдання, абстрактно мислити, порівнювати та засвоювати складні ідеї, швидко навчатися, в т.ч. – із власного досвіду.

Штучний суперінтелект, або ASI (Artificial Super Intelligence)

третій рівень розвитку технологій штучного інтелекту, де він є розумнішим, аніж усе людство разом узятє, спочатку трохи, а згодом як результат самонавчання – у трильйони разів

Рис. 1. Категорії штучного інтелекту [1]

Використання штучного інтелекту може бути корисним як для викладачів, так і для здобувачів у конкретних сценаріях, наприклад, під час оцінювання робіт або моніторингу освітнього процесу. Обробка даних може сприяти оптимізації навчальних програм і матеріалів викладачів для кращої відповідності потребам здобувачів вищої освіти і досягнення ними високих результатів. За допомогою штучного інтелекту можна розробляти індивідуальні навчальні програми, які враховують потреби та здібності кожного здобувача. Такі програми сприяють ефективному засвоєнню знань і дозволяють навчатися у власному темпі.

До основних освітніх послуг, які можуть бути надані за допомогою штучного інтелекту у закладах вищої освіти належать:

- розробка та проведення лекцій, семінарів і практичних занять;
- консультування викладача;
- створення навчальних програм і електронних курсів;
- розробка завдань та моделювання їх вирішення;
- проведення різноманітних освітніх заходів;
- оцінювання робіт здобувачів освіти [7].

Проте цей перелік не є вичерпним, оскільки швидке впровадження цифрових технологій і процес цифровізації значно розширюють можливості використання штучного інтелекту в усіх інших аспектах освітніх послуг у закладах вищої освіти, де вже не вимагається активна участь науково-педагогічних працівників.

Одним із потенційних шляхів використання штучного інтелекту як помічника викладача є підбір оптимального навчального матеріалу, який відповідає конкретній аудиторії та програмі освітнього компоненту, роблячи його цікавим та корисним у контексті майбутньої професійної діяльності. Застосування мобільних додатків також стає актуальним – вони можуть слугувати як помічники у вивченні та закріпленні навчального матеріалу, а також виступати аналітичними інструментами під час виконання завдань, виявлення труднощів та оптимізації витрат часу. Отримана інформація може бути використана ШІ для надання звіту викладачу, що в свою чергу може адаптувати свій освітній компонент із урахуванням отриманих даних.

Упродовж останніх років з'явилося безліч інструментів, які революціонізують життя користувачів та надають зручність у сфері штучного інтелекту. Штучний інтелект значно полегшує роботу різноманітних сервісів перекладу іноземного тексту, такі як сервіс Google. Розпочинаючи з 2016 року, Google впровадив у свої перекладачі технологію «Нейронного машинного перекладу Google» (GNMT), яка суттєво підвищила якість перекладу. Наприклад, Google Translate, що пропонує переклад текстів більш як 100 мовами, може операційно працювати через браузер, забезпечуючи високу точність перекладів. Окрім того, такі інструменти, як Siri та Google Assistant, що дозволяють користувачам ставити питання та отримувати відповіді, стали невід'ємною частиною функціоналу сучасних гаджетів.

Однією з потенційних сфер використання штучного інтелекту як помічника викладача є підбір оптимального контенту, відповідного конкретній аудиторії та програмі освітнього компоненту, який є цікавим та корисним для отримання необхідних навичок в обраній професії.

Сьогодні в дискусіях про використання інтернету та мобільних додатків у навчальних цілях активно обговорюється питання про доцільність упровадження чат-ботів. Чат-бот – це система штучного інтелекту, через яку користувачі можуть взаємодіяти за допомогою текстового спілкування. Застосування чат-ботів широко представлено в різних сферах діяльності в сучасному світі [11].

Чат-боти відзначаються як ефективні помічники для викладачів, і використовуються у ролі асистента або перекладача для лекційного та практичного матеріалу, адресованого широкій аудиторії. Одним із конкретних завдань, які чат-боти успішно виконують, є викладання лексики та граматики, що особливо важливо під час дистанційного навчання іноземним мовам.

Чат-бот може бути успішно використаний для організації освітнього процесу. Наприклад, за допомогою цього сервісу може бути розроблений електронний розклад, який здобувач освіти може переглянути не лише на сайті університету, а й у месенджері Telegram. Чат-бот дозволяє здобувачам освіти швидко та зручно отримувати інформацію про свій графік занять за допомогою автоматизованої системи, яка запам'ятовує навчальну групу користувача.

ChatGPT є одним із чат-ботів, який базується на платформі машинного навчання Google із відкритим кодом TensorFlow. Він не тільки працює як самостійна програма, але й може стати основою для інших чат-ботів, які будуть відповідати на питання, правити коди та навіть створювати твори в стилі певного автора. ChatGPT може дати корисну пораду, але скоріше це будуть основи для викладачів, як для фахівців.

За допомогою ChatGPT є можливість:

1. створення інтелектуальних помічників (шляхом навчання виконувати різні завдання, які пов'язані з плануванням та організацією, наприклад, нагадувати про важливі події, створювати списки завдань, керувати розкладом тощо).
2. Створення контенту навчальних матеріалів (згенерувати ідеї, написати заголовки та підзаголовки, а також надавати базовий текст для подальшої обробки).
3. Створення інтерактивних матеріалів: ілюстрацій, графіків та діаграм.
4. Створення інтерактивних квестів та текстових пригод (шляхом продукування різних сценаріїв та діалогів для персонажів у грі, а також генерувати описи локацій і предметів. Використовуючи нейромережу, можна створити унікальні та оригінальні сюжети, які будуть цікаві для учасників).
5. Створення чат-ботів для автоматичного спілкування з користувачами в месенджері, на сайтах або мобільних додатках.
6. Створення тестів і завдань (нейромережа здатна майже миттєво резюмувати великі обсяги інформації та водночас готувати десятки індивідуальних завдань на основі одного прикладу).
7. Переклад текстів тощо.

На прикладі навчання у Луганському навчально-науковому інституті імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ можна побачити практичне впровадження GPT-3.5 на заняттях з іноземних мов. З 18 лютого 2023 року українські користувачі Інтернет-ресурсів мають можливість використовувати цей чат-бота із штучним інтелектом. З березня 2023 року цей інструмент використовується у підготовці здобувачів вищезгаданого закладу освіти в іноземній мові. Науково-педагогічні працівники англійської мови, такі як професор В. Краснопольський та доцент Л. Тишаківа, спільно з викладачем дисципліни «Кримінологія» професором М. Карчевським, провели бінарне заняття на тему «Злочини в сфері комп'ютерних технологій». Штучний інтелект від компанії OpenAI, а саме ChatGPT, використовувався для ретельного аналізу різноманітних прикладів кіберзлочинності та супроводження дискусії за відповідною англійською термінологією. Курсанти надавали письмові відповіді англійською мовою на попередньо задані питання, після чого ChatGPT відповідав на ті самі питання. Здобувачі освіти порівнювали свої відповіді з відповідями ChatGPT і проводили ретельний аналіз використаної термінології. Крім того, курсанти висловили свої думки та ідеї щодо потенційного використання ChatGPT у своїй майбутній професійній діяльності та освітньому процесі за допомогою програми Slido [4].

ChatGPT є також цінним інструментом для формування професійно орієнтованої комунікативної компетентності майбутніх викладачів англійської мови. Наприклад, майбутній вчитель іноземної мови може скористатися цим інструментом

для створення персоналізованого тесту або вікторини (наприклад з теми «Ethic code of English teachers»), який відповідатиме його індивідуальним та професійно орієнтованим потребам. Це дозволить йому перевірити свої знання. У вікні чату штучного інтелекту, здобувач освіти вказує тему, відповідні терміни і GPT створює питання для тренувального тесту, які допоможуть йому готуватися до майбутнього тесту за обраною темою. Після того, як здобувач освіти відповідає, чат-бот виправляє помилки, сприяючи повнішому розумінню вивченої теми та сприяючи відмінному запам'ятовуванню [6].

Також ChatGPT можна використовувати для оцінки письмових робіт здобувачів освіти, надання індивідуального фідбеку або пропозиції додаткового матеріалу. Викладачі можуть ввести в модель корпус документів, на основі якого вони планують створити курс, і отримати за допомогою чат-боту програму з коротким описом кожної теми або практичні завдання та тести [5].

Утім здобувачі вищої освіти можуть також використовувати голосові асистенти, такі як Amazon Alexa і Apple Siri і автоматичні перекладачі та програми для автоматичної корекції тексту щодо лексики, граматики та синтаксису.

Упродовж тривалого періоду провідні університети України успішно використовують інтерактивну онлайн-платформу MyEnglishLab. Ця платформа може бути визнана однією з найбільш удосконалених, оскільки вона здійснює контроль за здобувачами-лінгвістами, включаючи визначення строків виконання завдань, збереження їх результатів, надання різноманітних тренувань і контролів, відстеження прогресу в освоєнні матеріалу впродовж певного періоду часу та інші функції.

Розглянемо деякі технології штучного інтелекту, які застосовуються у сфері онлайн-навчання як здобувачами, так і викладачами освіти. Однією з них в наш час є Duolingo, що виступає висвітленням використання штучного інтелекту в онлайн-навчанні іноземних мов. У чат-боті Duolingo кожен учасник може спілкуватися з роботом, що надає можливість ефективніше вивчати мову, тренувати словниковий запас та перевіряти правильність граматичних конструкцій на різних рівнях складності. Система штучного інтелекту Duolingo індивідуалізує освітні компоненти, налаштовуючи їх з урахуванням сильних і слабких сторін, а також особистих вподобань кожного здобувача вищої освіти. Алгоритми штучного інтелекту звертають увагу на рівень словникового запасу, розуміння граматичних вправ і вираження власних уподобань. Штучний інтелект Duolingo використовує обробку природної мови для взаємодії з чат-ботами, щоб створити можливість для здобувачів освіти практикувати розмовні навички в реальному часі. Це дозволяє їм вдосконалити свої вміння та набувати впевненості, перш ніж вони стикаються із реальними співрозмовниками [3].

Нейромережі можуть слугувати інструментом для аналізу даних навчання викладачами, сповіщаючи їх про можливі труднощі у здобувачів освіти та надаючи рекомендації з поліпшення освітнього процесу. Прикладом такого використання може слугувати платформа Knewton.

AitabyKnewton, новий продукт від бренду освіти Knewton, використовує систему адаптивного навчання для виявлення прогалин у знаннях здобувачів освіти, а потім компенсує їх за допомогою вибірових навчальних матеріалів, обраних із власної бази

даних. У цьому випадку штучний інтелект функціонує як освітній помічник, що виявляє та усуває прогалини в знаннях та допомагає у підтримці процесу навчання.

Додаток Thinkster використовує штучний інтелект для індивідуалізації вивчення математики. Користувачі розпочинають проходити оцінювальний тест, і потім ШІ може адаптувати питання відповідно до рівня знань та розуміння навчального матеріалу. Thinkster поєднує в собі штучний інтелект із викладанням живих викладачів математики. Це означає, що персоналізація відбувається не лише для користувачів, але також допомагає підготувати репетиторів до більш цілеспрямованого зворотного зв'язку. В результаті викладачі витрачають більше часу на те, що є дійсно необхідним для здобувачів освіти.

Хоча існують інші випадки використання штучного інтелекту у вищій освіті, майже всі вони можуть бути віднесені до таких категорій:

- 1) мовне різноманіття та аналіз природної мови;
- 2) персоналізація онлайн-навчання;
- 3) адаптивне навчання;
- 4) віртуальне навчання.

Наразі багато з цих методів можна комбінувати та використовувати разом для створення більш різноманітного середовища навчання, заснованого на штучному інтелекті. У міру того, як ШІ приєднується до економічної екосистеми «програмне забезпечення як послуга» (SaaS–SoftwareasaService), він стане більш доступним для викладачів [2].

Штучний інтелект активно використовується при вивченні дисципліни «Програмування» і допомагає:

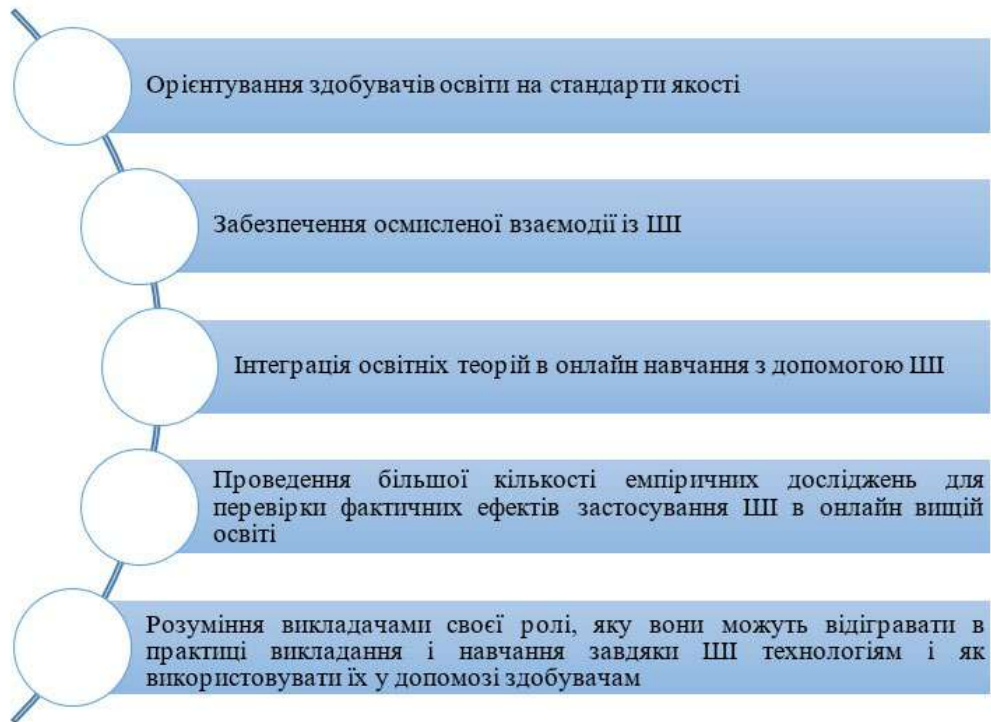
- створювати візуальні представлення алгоритмів та інших складних понять;
- виправляти помилки у програмах;
- створювати автоматичні тести для перевірки правильності коду;
- створювати програмне забезпечення тощо.

Перевагами штучного інтелекту у системі вищої освіти є:

- здатність забезпечувати персоналізований досвід навчання;
- здатність автоматизувати оцінювання;
- створення віртуальних навчальних середовищ, які є більш привабливими, ніж традиційні аудиторії;
- доступ до освіти відповідно до потреб;
- можливість створення навчального контенту;
- автоматизація рутинних завдань;
- можливість аналізу великого обсягу даних;
- створення привабливих та інтерактивних освітніх ігор.

Для успішного використання систем штучного інтелекту у вищій освіті обов'язковим є врахування ключових рекомендацій (рис. 2):

Рис. 2. Рекомендації для успішного використання систем ШІ у вищій освіті [2]

У цілому, впровадження штучного інтелекту у сферу вищої освіти може бути корисним, але вимагає обдуманих рішень і вирішення низки проблем, таких як етика, конфіденційність, якість та ефективність освіти.

Інтеграція штучного інтелекту в освіту може вирішити проблеми, які виникають зі звичайними методами навчання, такими як обмежений доступ до навчальних ресурсів та віддалена освіта. Віртуальні помічники, засновані на штучному інтелекті, можуть забезпечити здобувачів освіти цілодобовим доступом до освітніх ресурсів і підтримки [8]. Окрім того, системи управління навчанням на основі штучного інтелекту можуть сприяти організації та автоматизації адміністративних завдань, вивільняючи час викладачів для зосередження на процесі навчання.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ/ CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Використання штучного інтелекту в сфері освіти є дуже актуальним та перспективним, має великий позитивний потенціал. У процесі дослідження було проаналізовано приклади використання деяких інструментів штучного інтелекту, а саме чат-бот GPT, додатки Duolingo, Thinkster, AitabyKnewton. Ці технології дозволяють індивідуалізувати навчання, адаптувати його до потреб кожного здобувача освіти та підвищувати ефективність освітнього процесу. Штучний інтелект також може підвищити залученість та мотивацію здобувачів освіти, а також забезпечити миттєвий і постійний зворотний зв'язок із здобувачами. Однак важливо бути обережними і гарантувати конфіденційність та етичність використання штучного інтелекту. Одним

із головних ризиків є можливість штучного інтелекту зафіксувати існуючі системні упередження та нерівність в освіті.

Україні важливо підходити до впровадження штучного інтелекту з обережністю та докладно розглядати можливі наслідки. Політики, освітяни та дослідники мають спільно працювати, щоби забезпечити відповідальне та етичне ШІ.

Перспективами подальших досліджень може бути розгляд впливу штучного інтелекту на структуру і зміст програм освітніх компонентів, розвиток інноваційних методів оцінювання та визначення успішності здобувачів освіти.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Брутман А., Наумчук Т., 2023. Штучний інтелект на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти. *Сучасні дослідження з іноземної філології*, 1(23), 211-219. DOI: <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.23.211-218>.
2. Драч, І., Петрос, О., Бородієнко, О., Регейло, І., Базелюк, О., Базелюк, Н., Слободянюк, О., 2023. Використання штучного інтелекту вищої освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 15, 66-82. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>.
3. Дмитрієва О. І., Єфименко О. В., 2023. Особливості впровадження штучного інтелекту в сучасну вищу освіту. *Технології добросовісного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації* (м. Одеса, 31 липня – 10 вересня 2023 року). Одеса, 89-92. Доступно: https://cuesc.org.ua/images/informlist/Maket_advanced_training_PSAU.pdf#page=89.
4. Краснопольський В., Пахомова Т., Курилова Ю., 2023. Навчальний потенціал штучного інтелекту для організації самостійної роботи студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Актуальні питання у сучасній науці*, 7(13). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-587-599](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-587-599).
5. Леонтьєва І. В., 2023. ChatGPT в освітньому процесі вищої школи: заборонити не можна використовувати. *Освіта та педагогічна наука*, 1(182), 13-23. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1\(182\)-13-23](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1(182)-13-23).
6. Мельник А., 2023. Використання чат-боту ChatGPT у практичній мовній підготовці майбутніх викладачів англійської мови. *Актуальні питання підготовки сучасних учителів і викладачів іноземних мов*, 21(177), 100-107. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.232117>.
7. Сілютіна І. М., 2023. Етичні та правові аспекти впровадження систем штучного інтелекту в освітній процес у вищій школі. *Вісник науки та освіти*, 10(16), 850-862. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-850-862](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-850-862).
8. Терепищій С., 2023. Медіаграмотність в епоху штучного інтелекту: інтеграція інструментів і методів штучного інтелекту в сучасні педагогічні підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 4(60), 195-202. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31>.
9. Уряд України затвердив план реалізації концепції розвитку штучного інтелекту, 2021. *Інтерфакс-Україна*. Доступно: <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/743393.html>.
10. Crompton H., & Burke D., 2023. Artificial Intelligence in higher education: The state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>.

11. Flogie A., & Aberšek B., 2022. Artificial intelligence in education, *Active Learning: Theory and Practice*, 97–118. DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.96498>.

12. Salas-Pilco S. Z., & Yang Y., 2022. Artificial intelligence applications in Latin American higher education: A systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19(1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00326-w>.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HIGHER EDUCATION: POSSIBILITIES OF USING

Nataliia Bakhmat,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor,

Chair of the Department of the Department of Theory and Methods of Primary Education,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

Kamyanets-Podilsky, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6248-8468>

bakhmat.nataliya@kpnu.edu.ua

Abstract. The integration of artificial intelligence into the system of higher education represents a turning point in the process of learning and teaching. The development of artificial intelligence has opened the way to personalized training, automation of administrative tasks and the introduction of innovative training methods.

The purpose of the study was to analyze the practical aspects of using artificial intelligence in higher education institutions of Ukraine. It was determined that artificial intelligence is an organized set of information technologies, which makes it possible to perform complex tasks. There are three main categories of artificial intelligence: narrow-spectrum artificial intelligence, or Artificial Narrow Intelligence, general artificial intelligence, or Artificial General Intelligence, and artificial superintelligence, or Artificial Super Intelligence. The main educational services provided by artificial intelligence in institutions of higher education are the development and conduct of lectures, seminars and practical classes; teacher counseling; creation of educational programs and electronic courses; development of tasks and simulation of their solution; conducting various educational events; evaluation of the works of education seekers. Some examples of the use of artificial intelligence, in particular chatbots, in the higher education of Ukraine are analyzed and their potential for improving the educational process and forming professional skills is emphasized. An example of the use of GPT-3.5 in the Luhansk Educational and Scientific Institute for teaching foreign languages is presented. Such applications based on artificial intelligence as Thinkster and Duolingo and the main aspects of their use by students of higher education are characterized. Recommendations are provided for the successful implementation of artificial intelligence technologies in higher education.

Keywords: future teachers; teacher education; the role and trends in the use of AI in teacher education; an intelligent learning system; teaching methods; learning management of learners; methods of learning AI; tools to help teachers.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Brutman, A., & Naumchuk, T., 2023. Shtuchnyi intelekt na zaniattiakh z inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam u zakladakh vyshchoi osvity [Artificial intelligence in foreign language classes for professional direction in institutions of higher education]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii – Modern research on foreign philology*, 1(23), 211–219. DOI: <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.23.211-218>.
2. Drach, I., Petroye, O., Borodiyenko, O., Reheylo, I., Bazelyuk, O., Bazelyuk, N., & Slobodyanyuk, O., 2023. Vykorystannya shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [Using artificial intelligence in higher education]. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 15, 66-82. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>.
3. Dmytriieva, O. I., & Yefymenko, O. V., 2023. Osoblyvosti vprovadzhennia shtuchnoho intelektu v suchasnu vyshchu osvitu [Peculiarities of introducing artificial intelligence into modern higher education]. Proceedings from *Materialy vseukrainskoho naukovopedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii «Tekhnolohii dobrochesnoho vykorystannia shtuchnoho intelektu u sferi osvity ta nauky» – Materials of the All-Ukrainian scientific and pedagogical training course “Technologies of virtuous use of artificial intelligence in the field of education and science”*, 89–92, Odesa. Dostupno: <https://cuesc.org.ua/images/informlist/Maket_advanced_training_PSAU.pdf#page=89>.
4. Krasnopolskyi, V., Pakhomova, T., & Kurylova, Yu., 2023. Navchalnyi potentsial shtuchnoho intelektu dlia orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [The educational potential of artificial intelligence for the organization of independent work of students in the process of learning a foreign language]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki – Current issues in modern science*, 7(13). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-587-599](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-587-599).
5. Leontieva, I. V., 2023. ChatGPT v osvitnomu protsesi vyshchoi shkoly: zaboronyty ne mozna vykorystovuvaty [ChatGPT in the Educational Process of Higher Education Institutions: You Can't Ban It You Can Use It]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 1(182), 13–23. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1\(182\)-13-23](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2023-1(182)-13-23).
6. Melnyk, A., 2023. Vykorystannia chat-botu ChatGPT u praktychnii movnii pidhotovtsi maibutnikh vykladachiv anhliiskoi movy [Use of ChatGPT chatbot in practical language training of future teachers of English]. *Aktualni pytannia pidhotovky suchasnykh uchyteliv i vykladachiv inozemnykh mov – Current issues of training modern teachers and foreign language teachers*, 21(177), 100–107. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.232117>.
7. Siliutina, I. M., 2023. Etychni ta pravovi aspekty vprovadzhennia system shtuchnoho intelektu v osvitnii protses u vyshchii shkoli [Ethical and legal aspects of introducing artificial intelligence systems into the educational process in higher education]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of science and education*, 10(16), 850–862. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-850-862](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-850-862).
8. Terepyshchy, S., 2023. Mediahramotnist v epokhu shtuchnoho intelektu: intehtratsiia instrumentiv i metodiv shtuchnoho intelektu v suchasni pedahohichni pidkhody [Media literacy in the age of artificial intelligence: integration of artificial intelligence tools and methods into modern pedagogical approaches]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 4(60), 195-202. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31>.

9. Uriad Ukrainy zatverdyyv plan realizatsii kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu [The Government of Ukraine has approved the implementation plan for the development of artificial intelligence], 2021. *Interfaks-Ukraina*. Dostupno: <<https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/743393.html>>.

10. Crompton, H., & Burke, D., 2023. Artificial Intelligence in higher education: The state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>.

11. Flogie, A., & Aberšek, B., 2022. Artificial intelligence in education Active Learning: Theory and Practice, 97–118. DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.96498>.

12. Salas-Pilco, S. Z., & Yang, Y., 2022. Artificial intelligence applications in Latin American higher education: A systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19(1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00326-w>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-173-182>

УДК 377.016:004.73

Карташова Любов Андріївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри ВОСІКТ Центрального інституту
післядипломної освіти,

Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти»,
Національна академія педагогічних наук України
Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1270-4158>

lkartashova@ua.fm

Сорочан Тамара Михайлівна,

доктор педагогічних наук, професор,
директор Центрального інституту післядипломної освіти
Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти»,
Національна академія педагогічних наук України
Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4704-2385>

anprof@ukr.net

**ПРОВЕДЕННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ В ПРОЦЕСІ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ
СТУДЕНТІВ ЗА МОДЕЛЛЮ «ПЕРЕВЕРНУТИЙ КЛАС» В ГАЛУЗІ 17 ЕЛЕКТРОНІКА,
АВТОМАТИЗАЦІЯ ТА ЕЛЕКТРОННІ КОМУНІКАЦІЇ**

Анотація. У статті авторами уточнюється важливість та роль лабораторних робіт в процесі підготовки майбутніх фахівців в галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації. Зокрема, обґрунтовано використання

лабораторних практикумів як складника освітнього процесу, функціонал якого спрямований на закріплення теоретичних знань та формування практичних навичок, необхідних у подальшій професійній діяльності. Автори окреслюють визначальні аспекти впровадження технологій змішаного навчання у проведенні лабораторних робіт, які спрямовані на формування у майбутніх фахівців навичок: користування приладами та обладнанням, виконання вимірювань в мережах електрозв'язку, конструювання приладів, створення оригінальних установок та пристроїв, розроблення нових технологій тощо. Показано, що модель перевернутого класу є одним з форматів змішаного навчання, відповідно до якого теоретична частина навчального матеріалу вивчається студентами вдома самостійно, а під час занять (онлайн) реалізується практичне застосування та закріплення знань. Описано експериментальну частину дослідження, яка містить досвід викладачів Київського фахового коледжу зв'язку та Вінницького технічного фахового коледжу: в процесі викладання дисципліни «Мережі абонентського доступу» було проведено цикл лабораторних робіт за моделлю «Перевернутий клас». Авторами встановлено, що лабораторні практикуми в процесі змішаного навчання за моделлю перевернутого класу мають низку переваг, зокрема, гнучкість у розподілі навчального контенту відповідно до вимог та умов учасників освітнього процесу (встановлення пропорційності), вивільнення значної частки реального навчального часу на практичну діяльність – спрямованість на формування практичних навичок та умінь майбутніх фахівців.

Ключові слова: майбутні фахівці; освітній процес; телекомунікації та радіотехніка; цифрові технології; змішане навчання; перевернутий клас; цифровізація.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освітнього простору з використанням цифрових технологій (ЦТ) поява змішаного навчання стала значущою подією, яка спричинила можливість розроблювання та впровадження нових способів, методик та форматів навчання. У цілому цифрові технології для систем освіти в Україні відкривають можливість переходу на якісно новий рівень. Відтак здійснюється перехід від традиційних книг і друкованих навчально-методичних матеріалів до навчально-методичних матеріалів в цифровому форматі – електронних підручників, комп'ютерних тренажерів, тестів різних типів; від звичайної аудиторії до віртуальної і мультимедійної [3].

Розглядаючи специфіку підготовки майбутніх фахівців в галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації, варто зазначити, що лабораторні роботи займають вагоме місце у цьому процесі. Належним чином організовані з самого початку вивчення курсу, зазначені форми занять не тільки сприяють ефективному засвоєнню теоретичного курсу, але й підвищують зацікавленість до обраного фаху, вмотивовують до

творчого підходу у виконанні практичних завдань, що є важливою властивістю для майбутньої професійної діяльності. Окрім того, змістове наповнення лабораторних занять поєднує теорію і практику, відтворюючи інтеграцію теоретичних знань та практичних навичок та їх застосування для вирішення прикладних завдань, особливо в розрізі технологій змішаного навчання. Посилення лабораторно-практичної складової підготовки студентів у ЗФПО сприяє формуванню високого рівня їх професійних компетентностей як майбутніх фахівців в галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації, що сприятиме їх успішній адаптивності у неперервно змінних умовах роботи (відповідно до темпів розвитку цифровізації) та, в перспективі, ефективному виконанню професійних обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичні пошуки показують, що лабораторна діяльність як складник процесу підготовки висвітлюється у дослідженнях науковців та педагогів, таких як А. Бондар, О. Спірін, К. Осадча, Г. Мосієнко, А. Квятковська, Л. Харлай та ін. Проблема змішаного навчання стала предметом дослідження багатьох науковців, серед яких відомі напрацювання І. Войтовича, В. Бикова, О. Спіріна, К. Осадчої, Г. Ткачук, О. Пінчук, Л. Чередник, та ін. Так, зарубіжні дослідники К. Бонк і Ч. Грехем одними з перших у своїй праці «Довідник змішаного навчання: глобальні перспективи», виокремили та схарактеризували різні моделі змішаного навчання, розкриваючи їх сутність і досвід практичного застосування, з виокремленням специфіки кожної [5].

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета: дослідження ефективності проведення лабораторних робіт в процесі змішаного навчання студентів за моделлю «перевернутий клас» в галузі 17 – електроніка, автоматизація та електронні комунікації.

Відповідно до поставленої мети вбачається потреба виконання **завдань:** уточнити роль лабораторних робіт в процесі змішаного навчання здобувачів галузі 17 - Електроніка, автоматизація та електронні комунікації та з'ясувати ключові аспекти впровадження технологій змішаного навчання у проведенні лабораторних робіт.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Ефективність процесів викладання та навчання в галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації в закладах фахової передвищої освіти (ЗФПО), здебільшого, визначається якістю та результативністю практичних вправ, експериментів та лабораторних занять. Проведення лабораторних робіт дозволяє майбутнім фахівцям оволодіти необхідними професійними технічними навичками, зокрема, уміннями: користуватися приладами та обладнанням; проводити вимірювання в мережах електрозв'язку; конструювати прилади; створювати оригінальні установки та пристрої; розробляти нові технології тощо. Зважаючи на отримані теоретичні знання, рівень сформованості професійних технічних (практичних) навичок є вирішальним аспектом для подальшого професійного розвитку майбутніх зв'язківців. Зазначимо форми закріплення практичної підготовки

майбутніх фахівців в галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації в ЗФПО:

1. Стажування. Стажування передбачає виконання практичної роботи студентами в реальному режимі під керівництвом досвідченого фахівця. Разом з тим, варто зазначити, що задля того, щоб стажування було успішним, майбутньому фахівцю необхідно проаналізувати інформацію про компанію або організацію, де він буде проходити стажування, розробити план стажування, який включатиме цілі, завдання та методи їх досягнення. Для того, щоб отримати максимально позитивний досвід, студент повинен брати активну участь у стажуванні. Також важливо визначитись, яка форма стажування може зацікавити здобувача освіти: промислове стажування, де відбувається у реальному підприємстві під наглядом досвідченого працівника; науково-дослідницьке стажування – у науковій лабораторії в межах науково-дослідницького проекту чи стажування за кордоном.

2. Проектна робота. Проектна робота зорієнтована, здебільшого, на застосування майбутніми фахівцями отриманих теоретичних знань для вирішення реальних практичних питань. Через проектну діяльність здобувач може вирішувати реальні проблеми в галузі телекомунікацій, наприклад, розроблювання локальної чи корпоративної мережі для надання послуг Інтернету, відеозв'язку та ін. Також проектна робота може бути спрямована на дослідження нових тенденцій у галузі телекомунікацій.

Варто пригадати, що безпрецедентним викликом для освіти стала загроза пандемії COVID-19, яка спалахнула в березні 2020 р. і кардинально змінила на практиці всі аспекти та правила повсякденного життя. У багатьох країнах світу урядам довелося тримати громаду на тривалих періодах карантину, суворо обмежуючи особисті контакти [3]. Пізніше, в лютому 2022р. в Україні розпочалася війна через вторгнення російської федерації. Саме тому, змішане навчання, як формат підготовки майбутніх фахівців, широко поширилось у багатьох закладах вищої та фахової передвищої освіти. Змішане навчання дозволило студентам продовжувати навчання, навіть якщо вони були змушені залишити свої домівки або змінити місце проживання, отримувати доступ до якісної освіти, навіть якщо вони не могли відвідувати заняття очно. Війна в нашій державі показала, що змішане навчання стає ефективною технологією забезпечення якості освіти в умовах надзвичайних ситуацій. На думку авторів, після завершення війни змішане навчання, вірогідно, залишиться популярною формою навчання в Україні. Наразі технології змішаного навчання, які передбачають застосування широкого спектру цифрового інструментарію, є широко розповсюдженим форматом в академічній освіті.

Повертаючись до питання методики організації та проведення лабораторних робіт, треба відзначити, що вона стала предметом дискусій як у період їх запровадження у XIX ст., так і кожного наступного періоду реформування освіти. Спільними питаннями в таких дискусіях були: час проведення лабораторних робіт (до, під час і після вивчення відповідного теоретичного матеріалу); наявність і зміст інструкцій до них; розроблення й оцінювання; оформлення результатів їх виконання [1]. Слід зазначити, що лабораторні роботи, які класифікуються за різними ознаками,

можуть виконуватися як в аудиторії, так і поза межами закладу освіти; як під керівництвом, так і за безпосередньої допомоги викладача (студентам дозволяється користуватися підручниками та довідковою літературою). Для кожної галузі встановлюється найбільш раціональне співвідношення (частка) між теоретичним курсом і лабораторними заняттями. Так, наприклад, в Київському фаховому коледжі зв'язку рекомендовано відводити не менше 20% лабораторно-практичних робіт від загальної кількості годин навантаження дисципліни. Зокрема, у вивченні дисципліни «Системи комутації та розподілу інформації» розподіл годин має наступний характер: всього 288 годин, з яких аудиторна робота 156 годин, самостійна робота 132 годин; лекційних занять 120 годин, лабораторно-практичних – 36 годин.

Однак, як зазначають А. Гуржій, Л. Карташова та ін. [5] «всебічного аналізу потребує проблема пошуку, оновлення/розроблення підходів підготовки майбутніх фахівців з телекомунікацій, зокрема, організація та проведення практичних та лабораторних робіт в ЗФПО у форматі змішаного навчання». Тому, на думку авторів, варто звернути увагу на модель навчання «Перевернутий клас» (Flipped Class), що є різновидом формату змішаного навчання. Його ключовою особливістю є те, що поза межами ЗО здобувачі освіти виконують роботу в онлайн-середовищі: переглядають навчальні відео- чи аудіо- матеріали, інформаційні ресурси для опрацювання нового навчального матеріалу або закріплення вже вивченого. Натомість у лабораторії в ЗФПО майбутні фахівці під керівництвом і за допомоги викладача виконують практичні завдання до тієї теми, яку засвоїли вдома. У цілому технологія «Перевернутий клас» змінює (перевертає) роль викладача у освітньому процесі, адже з ключового транслятора знань він перетворюється на помічника – консультанта і координатора.

Зазначене, у свою чергу, сприяє тісній співпраці зі здобувачами під час лекційних чи лабораторно-практичних занять. У свою чергу, змінюється також і роль здобувачів освіти – вони більше вже не спостерігачі чи отримувачі знань, а відповідальні за отримані знання. Адже мають можливість керування освітнім процесом, зокрема, вибором формату практичного застосування отриманої інформації.

Модель перевернутого класу може бути ефективною формою для організації та проведення лабораторних робіт у підготовці майбутніх фахівців з телекомунікацій. Вона знайшла широке впровадження в освітньому процесі, наприклад в Київському фаховому коледжі зв'язку та Вінницькому технічному фаховому коледжі. Обраний організаційний підхід має низку переваг, зокрема здобувачі освіти можуть вивчити теоретичний матеріал у зручний для них час і з будь-якого робочого місця. Це дозволяє їм більш результативно працювати з навчальним матеріалом і, за потреби, через використання ЦТ, отримувати підтримку зі сторони викладача. У лабораторіях майбутні фахівці можуть зосередитися на практичному застосуванні теоретичних знань. Це дозволяє більш якісно засвоїти матеріал і отримати практичні технічні навички, необхідні для професійної діяльності. Разом з тим, викладачі отримують більше часу для організації особистісної роботи зі студентами. У свою чергу, це дозволяє викладачам сприяти формуванню індивідуальної траєкторії отримання знань і формування навичок кожного студента.

Примітно, що під час лабораторних робіт також появляється професійна якість майбутніх фахівців у галузі 17 - Електроніка, автоматизація та електронні комунікації – «лабораторна грамотність», яка характеризує більш глибоке розуміння сутності будь-якого дослідження, досліду чи експерименту [2]. У подальшому її наявність сприятиме:

- розвитку soft skills, необхідних для успішної роботи, наприклад, комунікація, вирішення проблем роботи в команді;
- отриманню прикладного досвіду;
- формуванню професійних зв'язків тощо.

Спрямованість на формування лабораторної грамотності як результату практичної підготовки є важливою ознакою процесу навчання майбутніх зв'язківців, адже дозволяє їх набути навичок та досвіду, які є необхідними для успішної професійної діяльності.

В експериментальній частині авторського дослідження для досягнення поставленої мети авторами спільно з викладачами Київського фахового коледжу зв'язку (КФКЗ) та Вінницького технічного фахового коледжу (ВТФК) в процесі викладання дисципліни «Мережі абонентського доступу» було проведено цикл лабораторних робіт: «Проведення розрахунків та дослідження елементів мережі Ethernet для різних груп користувачів», «Дослідження топології типу «зірка при проектуванні корпоративних мереж», за моделлю «Перевернутий клас». У циклі лабораторних робіт взяли участь 58 здобувачів освіти – група 3 курсу КФКЗ з 25 осіб та група з курсу ВТФК – з 23 осіб. Відповідно до принципів моделі перевернутого класу, теоретичну та розрахункову частину здобувачі виконували вдома, після проведення лекції онлайн. На заняттях онлайн здобувачі отримували інформацію щодо розрахунків, даних та результатів – відповідно вдома вони можуть реалізовувати реалізувати деякі експериментальні роботи, які не потребують спеціального обладнання. На лабораторне очне заняття вони приходять обізнаними, маючи розрахунки, які необхідно було перевірити практично, наприклад, через застосування цифрового інструментарію програм симуляторів чи лабораторних стендів.

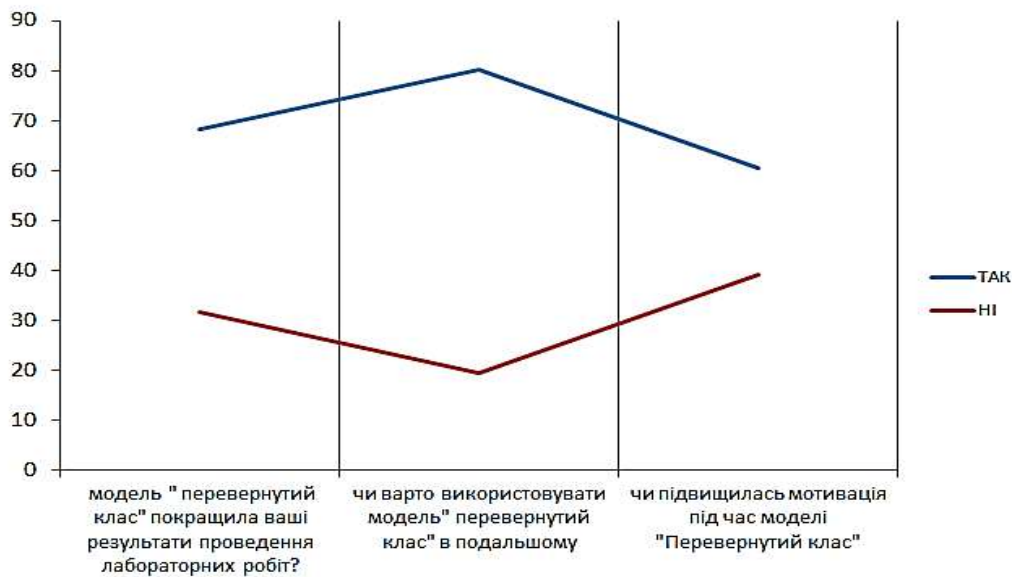
У проведенні лабораторних робіт за моделлю перевернутого класу було використано наступні методи:

- Відеозаняття. Викладач виконував запис відеозаняття, де він пояснював теоретичний матеріал і демонстрував практичні прийоми, які завантажував в Google Clas та на Youtube.
- Онлайн-курси. Студенти обирали онлайн-курси, присвячені певній темі та виконували практичні чи лабораторні роботи в закладі освіти.
- Курсові роботи та курсові проекти. Студенти виконували розрахункову частину роботи онлайн, а проектну частину – в лабораторії.

На підвищення ефективності лабораторних робіт за моделлю перевернутого класу в процесі змішаного навчання було спрямовано включення роботи з інформаційними картками. Це короткі теоретичні короткі відомості, які дозволяють студентам: швидко знайти потрібну інформацію (в рамках лабораторних робіт ними можуть бути довідки щодо конкретних функцій, фрагменти алгоритмів, заготовки

структур, шаблони програм); логічно структурувати роботу – структурованість полегшує викладачам у здійсненні моніторингу та відстеженні прогресу навчання здобувачів освіти.

Під час виконання циклу лабораторних робіт за моделлю «Перевернутий клас» формули, розрахунки та теоретичні положення, які здавалися складними для вивчення, ставали визначеними, про що свідчать результати опитування (рис.1).

Рис. 1. Результати опитування респондентів після проведення лабораторних робіт за моделлю «Перевернутий клас»

Обрана модель лабораторної роботи дозволила підвищити самодисципліну, мотивацію здобувачів освіти, можливість засвоїти навчальний матеріал на вищому рівні. Про це свідчать результати опитування, з яких спостерігається, що переважна більшість здобувачів освіти, після проходження циклу лабораторних робіт за моделлю «Перевернутий клас» зазначили, що такий підхід сприяв покращанню результатів (68,3%) та у подальшому його варто рекомендувати до застосування у змішаному форматі навчання (80,4%).

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ/ CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У дослідженні ефективності проведення лабораторних робіт за моделлю перевернутого класу студентів в галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації показано, що технології змішаного навчання розкривають багато сьогоденних можливостей як для викладачів, так і для студентів. Лабораторні заняття є специфічною частиною процесу навчання в ЗФПО, яка, здебільшого, ґрунтується на співпраці студентів з викладачем та характеризується обов'язковим застосуванням лабораторної інфраструктури, проведенням реальних експериментів з використанням приладів, лабораторних стендів тощо.

Авторами встановлено, що лабораторні практикуми в процесі змішаного навчання за моделлю перевернутого класу мають низку переваг, зокрема, гнучкість у розподілі навчального контенту відповідно до вимог та умов учасників освітнього процесу (встановлення пропорційності), вивільнення значної частки реального навчального часу на практичну діяльність – спрямованість на формування практичних навичок та умінь майбутніх фахівців.

З'ясоване сприяло виявленню акцентів, на які необхідно звернути увагу у підготовці майбутніх фахівців у галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації за моделлю «Перевернутий клас», а саме:

– пропорційність організації теоретичної та практичної складової освітньої діяльності викладачів та студентів (вдома (дистанційно) та в аудиторії) для отримання якісних результатів навчання;

– організаційні та технічні умови ЗФПО для впровадження змішаного навчання.

У перспективі, з метою розвитку змішаної форми навчання у підготовці майбутніх фахівців у галузі 17 – Електроніка, автоматизація та електронні комунікації, актуальним вбачається дослідження та розроблення методик та цифрових засобів, синергія яких забезпечить підсилення процесу формування практичних навичок майбутніх фахівців.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Rzhetskiy, V. P., 2014. Laboratory works in the course of general physics for students of technological specialties: [methodical recommendations]. Kryvyi Rih: Publishing department of KPI of the State Higher Educational Institution «KNU», 1, 64 p.

2. Мосієнко, Г.М., 2020. Формування професійних умінь студентів на практичних заняттях з електротехніки. Доступно: <<http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6364/1/%d0%9c%d0%be%d1%81%d1%96%d1%94%d0%bd%d0%ba%d0%be%201.docx>>..

3. Шелевер, О. В., Шевченко, І. А., Квятковська, А. О., 2023. Роль неформальної освіти в умовах воєнного стану в Україні [Електронний ресурс]. *Інноваційна педагогіка*, 61(2), 202 – 206. Доступно: <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_61\(2\)_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_61(2)_42)>.

4. Білоус, О.А., 2018. Впровадження технологій змішаного навчання у сумському державному університеті. *Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та праві: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв*, Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 261 – 263. Доступно: <https://issuu.com/kn.knukim/docs/_____2018_____81aff03a718d8f>.

5. Гуржій, А., Карташова, Л., Квятковська, А., Зайчук, В., 2023. Підготовка майбутніх фахівців з телекомунікацій у форматі змішаного навчання: рекомендації щодо проведення практично-лабораторних робіт. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 3 (127). DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.03/423-450>.

CONDUCTING LABORATORY WORK IN THE PROCESS OF BLENDED LEARNING OF STUDENTS ON THE MODEL OF "FLIPPED CLASSROOM" IN THE FIELD OF 17 ELECTRONICS, AUTOMATION AND ELECTRONIC COMMUNICATIONS

Lyubov Kartashova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of Department of Open Educational Systems
and Informational and Communication Technologies
Postgraduate Education Central Institute,
SIHE «University of Education Management»,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1270-4158>
lkartashova@ua.fm

Tamara Sorochan,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Director of Postgraduate Education Central Institute
SIHE «University of Education Management»,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4704-2385>
anprof@ukr.net

Abstract. In the article, the authors clarify the importance and role of laboratory work in the process of training future specialists in the field of 17 – Electronics, Automation and Electronic Communications. In particular, the use of laboratory workshops as a component of the educational process, the functionality of which is aimed at consolidating theoretical knowledge and developing practical skills necessary for further professional activity, is substantiated. The authors outline the defining aspects of the introduction of blended learning technologies in laboratory work aimed at developing the following skills in future professionals: use of instruments and equipment, measurements in telecommunication networks, design of instruments, creation of original installations and devices, development of new technologies, etc. It is shown that the flipped classroom model is one of the formats of blended learning, according to which the theoretical part of the educational material is studied by students at home individually, and during classes (online) practical application and consolidation of knowledge is implemented. The article describes the experimental part of the study, which includes the experience of teachers of the Kyiv Professional College of Communications and Vinnytsia Technical Professional College: in the process of teaching the discipline "Subscriber Access Networks", a series of laboratory works was conducted according to the "Flipped Classroom" model. The authors have established that laboratory workshops in the process of blended learning based on the

flipped classroom model have a number of advantages, in particular, flexibility in the distribution of educational content in accordance with the requirements and conditions of participants in the educational process (establishing proportionality), release of a significant share of real learning time for practical activities – focus on the formation of practical skills and abilities of future specialists.

Keywords: future specialists; educational process; telecommunications and radio engineering; digital technologies; blended learning; flipped classroom; digitalisation.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Rzhpetskiy, V. P., 2014. Laboratory works in the course of general physics for students of technological specialties: [methodical recommendations]. Kryvyi Rih: Publishing department of KPI of the State Higher Educational Institution «KNU», 1, 64.
2. Mosiienko, H.M., 2020. Formuvannia profesiinykh umin studentiv na praktychnykh zaniattiakh z elektrotekhniki [Formation of professional skills of students in practical classes in electrical engineering]. Dostupno: <<http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6364/1/%d0%9c%d0%be%d1%81%d1%96%d1%94%d0%bd%d0%ba%d0%be%201.do cx>>.
3. Shelever, O. V., Shevchenko, I. A., & Kviatkovska, A. O., 2023. Rol neformalnoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [The role of non-formal education in the conditions of martial law in Ukraine] [Elektronnyi resurs]. *Innovatsiina pedahohika*, 61(2), 202 – 206. Dostupno: <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_61\(2\)_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_61(2)_42)>.
4. Bilous, O.A., 2018. Vprovadzhennia tekhnolohii zmishanoho navchannia u sumskomu derzhavnomu universyteti [Implementation of blended learning technologies at Sumy State University]. *Informatsiini tekhnolohii v kulturi, mystetstvi, osviti, nautsi, ekonomitsi ta pravi: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / M vo osvity i nauky Ukrainy; M-vo kultury Ukrainy; Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv, Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNUKiM*, 261 – 263. Dostupno: <https://issuu.com/kn.knukim/docs/_____2018_____81aff03a718d8f>.
5. Hurzhii, A., Kartashova, L, Kviatkovska, A, & Zaichuk, V., 2023. Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z telekomunikatsii u formati zmishanoho navchannia: rekomendatsii shchodo provedennia praktychno-laboratornykh robit [Training of future specialists in telecommunications in the format of mixed education: recommendations for conducting practical-laboratory work]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 3 (127). DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.03/423-450>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-183-193>

УДК 378.147: [37.011.3-051:78

Лабунець Віктор Миколайович,

професор кафедри музичного мистецтва,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9154-0955>

gitaraclassic@gmail.com

Карташова Жанна Юрївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри музичного мистецтва,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7368-9249>

gitaraclassic@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО КЕРІВНИЦТВА УЧНІВСЬКИМ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИМ КОЛЕКТИВОМ

Анотація. У статті досліджено проблему формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організаційно-педагогічної діяльності в учнівському інструментальному колективі. Суспільство двадцять першого століття чекає на вчителя, який володіє системою професійних знань і умінь, вміє підтримувати рівень психолого-педагогічної та фахової підготовки з новітніми досягненнями і науково-педагогічними дискусіями на національному та світовому рівнях, прагне до постійного саморозвитку та самовдосконалення, тобто є готовим до педагогічної діяльності. Виявлено й обґрунтовано критерії та показники сформованості готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до організаційно-педагогічної роботи в учнівському інструментальному колективі (мотиваційно-пізнавальний, когнітивно-операційний, творчо-діяльнісний, емоційно-вольовий критерії). У процесі дослідження визначено, що ефективність формування фахової підготовленості майбутнього вчителя музичного мистецтва до організаційно-педагогічної роботи в учнівському інструментальному колективі та її теоретико-методичне обґрунтування може здійснюватися за таких основних педагогічних умов, а саме: послідовне мотиваційне вдосконалення навчальної діяльності студентів в ансамблевому класі; формування виконавської культури як основи готовності до інструментально-виконавської діяльності; застосування індивідуального підходу до формування в студентів виконавського стилю педагогічного керівництва учнівським інструментальним колективом; систематичне залучення майбутніх учителів музичного мистецтва до різних форм концертно-виконавської діяльності; інтеграція різновидів музично-виконавської

діяльності студентів; оптимальне поєднання теоретичного та практичного досвіду студентів з проекцією на практичну роботу з учнями; опора на метод активізації виконавської практики. Визначено структуру готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організаційно-педагогічної діяльності в учнівському інструментальному колективі, що передбачає наявність таких компонентів: мотиваційного (відповідальність за виконання завдань), орієнтаційного (знання й уявлення про особливості й умови діяльності, вимоги до особистості), операційного (володіння способами та прийомами діяльності; необхідними знаннями, уміннями, навичками; процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення), вольового (самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається процес діяльності), оцінного (самооцінка власної підготовки та її відповідності процесу вирішення професійних завдань).

Ключові слова: готовність; структура готовності; учнівський інструментальний колектив; інструментально-виконавська діяльність; ансамблеве музикування; ансамблева компетентність.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Одним із дієвих засобів виховного впливу в інструментально-виконавському класі закладу вищої освіти є колективне музикування, яке виховує в студентів такі якості, як відповідальність, ініціативність, самоаналіз, саморегуляція, толерантність. Саме зростаючий попит молоді на застосування різних інструментів в колективному музикуванні зумовив появу найрізноманітніших за складом ансамблів у закладах загальної середньої освіти та закладах початкової мистецької освіти. У зв'язку з цим у музичних керівників таких колективів виникла потреба забезпечити належні умови для повноцінного функціонування освітнього процесу та якісного розвитку виконавської майстерності учасників інструментальних ансамблів. Для вирішення цих складних проблем необхідні висококваліфіковані педагоги, які, створюючи колективи з високим рівнем виконавської майстерності, сприяли б естетичному вихованню учнів засобами музичного мистецтва.

Зазначені тенденції освіти підсилюють значення викладання мистецьких дисциплін, зокрема інструментально-виконавських, як вагомого чинника виховання творчої особистості. Необхідність переорієнтації освітнього процесу на розвиток індивідуальності учня передбачає відповідне переосмислення позиції вчителя музичного мистецтва як керівника учнівського інструментального колективу. Зазначимо, що готовність до керівництва колективним дитячим музикуванням є важливою складовою професійної діяльності вчителя музичного мистецтва, адже в шкільній практиці переважають саме групові форми музичних занять. Отже, поряд із знанням змісту предмета, методики його викладання, перед вчителем музичного мистецтва постають завдання створити максимально сприятливі умови в учнівському

колективі для розвитку інструментально-виконавських умінь та навичок кожного учня, його самореалізації у творчій атмосфері співпраці, взаєморозуміння та довіри.

Однією з важливих якостей вчителя музичного мистецтва, умов його успішності як професіонала є готовність до керівництва учнівським інструментальним колективом. В сучасних умовах якість мистецької освіти залежить не тільки від обсягу фактичних знань, умінь та навичок, а й від розвитку особистості, індивідуальних здібностей, пізнавальної активності, творчого й критичного мислення, самостійності, відповідальності, від рівня оволодіння фаховими компетентностями. Ось чому на часі переосмислення пріоритетів вищої мистецької освіти, формування нових концептуально-методологічних основ освітньої діяльності, необхідність парадигмального зрушення в розумінні цілей, завдань, змісту, шляхів її організації та реалізації. Необхідність розв'язання цих аспектів підтверджуються й практикою.

Ансамблева компетентність вчителя музичного мистецтва – це здатність до орієнтації в різних ситуаціях музично-виконавської взаємодії, що виявляється у розмірності й адекватності агогічних, динамічних, метро-ритмічних намірів партнерів, ідентичності їх інтонаційно-синтаксичної, артикуляційної, віртуозно-технічної культури в кожному конкретному мікроепізоді ансамблевої партитури, на кожному її часовому відрізку, та у відповідності їх емоційних станів. Структурні компоненти ансамблевої компетентності – відчуття ансамблю, комплекс знань, вмінь та навичок – складають основу для проявів інтуїції й процесів антиципації в музично-виконавській взаємодії.

Узагальнення даних сучасних наукових досліджень та досвіду учителів музичного мистецтва показало, що й сьогодні учні шкільного віку відчують значний інтерес до участі в музичних інструментальних колективах, що обумовлено їх потребою в творчому самовираженні, тяжінням до неформального спілкування, пошуку шляхів самореалізації та підвищення престижу в своєму оточенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми знайшла відображення в багатьох дослідженнях, які розкривають її педагогічні й психологічні сторони. В основному це сфера вдосконалення спеціальної підготовки: розвиток музичних здібностей і формування музично-виконавських умінь студентів (Е. Курішев, В. Муцмахер, Г. Ципін, О. Шульпяков); удосконалення професійної готовності (О. Апраксіна, Л. Арчажнікова, Т. Корольова, Г. Падалка, Л. Рапацька та ін.); виховання творчих якостей музикантів і підготовки до творчої діяльності (Я. Бірзкопс, І. Одінокова, Т. Шевченко та ін.); організації педагогічної й виконавської практики (Н. Біла, Л. Пічугіна, К. Тюребаєва).

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття готовність до виконання професійної діяльності вживається в різних значеннях. Зокрема, готовність як психологічний феномен досліджували М. Дяченко, Л. Кандибович, М. Левітов, В. Моляко, О. Проскура, В. Пушкін, А. Пуні та ін. Дослідженню готовності до різних видів педагогічної діяльності приділено увагу в працях А. Деркача, Г. Костюка, А. Петренка, В. Сластьоніна, В. Щербини та ін. Значну кількість досліджень присвячено професійній готовності фахівців (К. Волкова, І. Гавриш О. Козлова, В. Курок, О. Семенов, Л. Сущенко та ін.).

За визначенням Л. Кондрашової, професійна готовність є не лише результатом, але й метою професійної підготовки, початковою та основною умовою ефективної реалізації

можливостей кожної особистості. Вчена зазначає, що основою професійної готовності є морально-психологічна готовність, яка становить складні особистісні утворення, що забезпечують ефективність педагогічної роботи у майбутніх учителів [4].

А. Линенко розглядає готовність як цілісне утворення, яке характеризує емоційно-когнітивну й вольову мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в діяльність певного спрямування [5].

Г. Троцько вважає, що готовність майбутніх учителів до виховної діяльності – це цілісне, складне, особистісне утворення, що забезпечує високий рівень педагогічної діяльності й охоплює професійно-педагогічні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів, професійні знання, уміння долати труднощі, оцінювати наслідки своєї праці, професійно самовдосконалюватися [11].

Окремі аспекти підготовки вчителя музичного мистецтва до організації та керівництва учнівськими музично-інструментальними ансамблями вивчалися Б. Бриліним, О. Горбенко, М. Малаховою, І. Мариніним, Л. Паньків, Т. Пляченко, Я. Сверлюком, М. Филипчуком та ін. Нині актуалізувались дослідження проблеми формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до діяльності за фахом (К. Завалко, І. Хомич, Н. Чорна, П. Харченко та ін.), у тому числі до діяльності диригента і керівника учнівського музичного ансамблю чи хору (Бі Цзінчен, Ю. Лошков, Ма Сюй, Г. Макаренко, В. Плужніков, Цао Хункай та ін.).

Однак означену проблему вивчено поки що недостатньо глибоко і різнобічно. Зазвичай до фокусу теоретичного аналізу потрапляють питання художнього репертуару й організаційної роботи з ансамблем, деякі технічні труднощі диригування оркестром та процесу розучування музичних творів. Водночас дослідники приділили мало уваги психологічним аспектам діяльності учнівського музично-інструментального ансамблю. Спеціального вивчення поки що не дістали питання педагогічного спрямування процесу підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до диригентсько-інструментальної діяльності, не досліджено дидактичні та виховні властивості різних форм і методів колективного інструментального музикування учнів та студентів. Поза дослідницькою увагою залишаються специфічні властивості різних видів інструментального ансамблю та їх музично-освітній потенціал.

Таким чином, у сучасній теорії та практиці музичної освіти спостерігається низка *суперечностей*, що стосуються готовності вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівським інструментальним ансамблем, а саме між: високим соціально-культурним потенціалом інструментально-ансамблевого музикування дітей та незадовільним станом теоретичної дослідженості даного виду діяльності; необхідністю всебічної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вирішення завдань художньо-естетичного виховання дітей засобами колективного музикування.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – визначення та висвітлення особливостей формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівським інструментальним колективом.

Завдання статті: шляхом аналізу психолого-педагогічних джерел визначити сутність «готовність майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівським інструментальним колективом», висвітлити актуальність підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до інструментально-виконавської діяльності з учнями закладу загальної середньої освіти, окреслити основні педагогічні умови формування фахової підготовленості майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівським інструментальним колективом.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Психолого-педагогічні аспекти формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівськими інструментальними колективами є закономірним відображенням тих суперечностей, що виникають між зростаючими вимогами до якості фахової підготовки студентів й усталеною практикою навчання у ЗВО.

Розглядаючи готовність як передумову виконання будь-якої діяльності, вчені визначають її як активодіючий стан особистості, що віддзеркалює зміст поставленого завдання та умови його виконання. Такими умовами дослідники вважають ступінь складності завдань, новизну і проблемний характер, обставини діяльності (умови, ситуація), особливості її стимуляції, мотивацію і прагнення до досягнення результату, оцінку вірогідності його досягнення, самооцінку власних можливостей, попередній досвід переживань нервово-психічних станів, здатність до самоконтролю й саморегуляції стану готовності.

У науковій літературі значну увагу приділено конкретним видам готовності: до організації дитячого колективу (Р. Божбанова), професійного самовизначення (М. Ретивих), професійного саморозвитку (Г. Ільїна), виховній роботі в школі (Т. Таскаєва) та ін. Більшістю дослідників готовність особистості до певного виду діяльності розглядається в єдності трьох складових її компонентів: змістового, процесуального та мотиваційно-цільового (В. Серіков; О. Дмитреєва та ін).

На думку В. Моляки, структура готовності є динамічним утворенням, закономірності будови якої визначаються предметним змістом конкретного виду діяльності. Використовуючи в якості методологічної установки концепцію системного підходу, вчений формулює психологічну готовність як складне особистісне утворення, як багаторівневу й багатопланову систему якостей і властивостей, що у поєднанні дозволяють певному суб'єкту більш чи менш успішно виконувати конкретну діяльність [8].

С. Ніколаєнко відносить структуру ситуативної професійно-педагогічної готовності до типу функціональних структур, що виникають та ідентифікуються не самі по собі, а у нерозривному зв'язку із структурою зовнішньої взаємодії [1].

Л. Гусейнова характеризує готовність до інструментально-виконавської діяльності як складне особистісне утворення, як домінуючий стан особистості, що характеризується позитивною установкою на інструментально-виконавську діяльність, загальною та спеціальною освіченістю, виконавською культурою і виконавськими якостями, що продуктивно реалізуються в цій активній діяльності [1, с. 163].

Ансамбль (з французької *Ensemble*) перекладається буквально – «разом». У музичній енциклопедії поняття «ансамбль» трактується як спільність, сумісність, загальна погодженість, взаємна відповідність, струнка повнота; як явище мистецтва, що складається з окремих, інколи різноманітних частин, що утворюють гармонійне ціле [11, с. 142].

В українській музичній енциклопедії даний термін тлумачиться як: мистецький колектив виконавців, які виступають разом; музичний твір для здебільшого академічних, вокальних, інструментальних чи вокально-інструментальних ансамблевих виконавців, переважно камерного складу. До поняття «ансамбль» в даній енциклопедії також відносять спільне виконання твору кількома виконавцями; злагодженість спільного виконання твору кількома чи кільканадцятьма музикантами і процес спільного музикування двох і більше музикантів-інструменталістів [3]. Тобто поняття ансамблю як сукупності виконавців, й ансамблеве музикування як процес виконання в даному формулюванні не відокремлюються й подаються як тотожні.

Рівень готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівськими інструментальними колективами залежить від ступеня інтеграції всіх структурних компонентів, розуміння важливості й необхідності майбутньої професійної діяльності. Результативності формування готовності значною мірою сприятиме активізація творчих сил студентів, створення відповідного мотиваційного середовища та необхідних педагогічних умов.

У зв'язку з цим більшістю дослідників визначається структура готовності, що передбачає наявність таких компонентів: мотиваційного (відповідальність за виконання завдань), орієнтаційного (знання й уявлення про особливості й умови діяльності, вимоги до особистості), операційного (володіння способами та прийомами діяльності; необхідними знаннями, уміннями, навичками; процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення), вольового (самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається процес діяльності), оцінного (самооцінка власної підготовки та її відповідності процесу вирішення професійних завдань).

На основі теоретичного аналізу проблеми та вивчення педагогічно-виконавського досвіду нами виділені педагогічні умови, які, на нашу думку, є необхідними для процесу формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівськими інструментальними колективами, а саме:

- послідовне мотиваційне вдосконалення навчальної діяльності студентів в ансамблевому класі;
- формування виконавської культури як основи готовності до інструментально-виконавської діяльності;
- застосування індивідуального підходу до формування в студентів виконавського стилю педагогічного керівництва учнівським інструментальним колективом;
- систематичне залучення майбутніх учителів музичного мистецтва до різних форм концертно-виконавської діяльності;
- інтеграція різновидів музично-виконавської діяльності студентів;
- оптимальне поєднання теоретичного та практичного досвіду студентів з проекцією на практичну роботу з учнями;
- опора на метод активізації виконавської практики.

Інструментально-виконавська підготовка є однією зі складових частин загального процесу професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Діяльність майбутнього вчителя музичного мистецтва як керівника учнівського інструментального колективу реалізується в процесі систематичної роботи, що включає такі основні етапи:

- сприйняття музичного образу музичного твору;
- виконання інструментально-технічних вправ;
- здійснення репетиційної роботи над інтонаційними, метро-ритмічними, художньо-виконавськими труднощами в інструментальному творі;
- відпрацювання інструментально-ансамблевих навичок в процесі роботи над художньо-виразним виконанням музичного твору;
- створенням творчої концепції, яскравого художньо-музичного образу.

Критеріями та показниками готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до здійснення керівництва дитячим інструментальним колективом колективом визначаємо:

– *мотиваційно-пізнавальний критерій*, який дає змогу виявити міру мотиваційної спрямованості майбутніх учителів музичного мистецтва. Показниками цього критерію є вияв інтересу до своєї професії, здатність бути організатором, керівником учнівського колективу; розуміння специфіки професійної діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва, керівника дитячого колективу; здатність до оцінки та самооцінки.

– *когнітивно-операційний критерій*, що визначає ступінь сформованості професійних знань майбутнього вчителя музичного мистецтва, спроможність бути керівником учнівського інструментального колективу. Показники: усвідомлення ролі та можливостей керівника в організації колективного музикування учнів; наявність індивідуально-психологічних якостей та психолого-педагогічних здібностей як керівника інструментального колективу; сформованість знань, умінь та навичок щодо керівництва дитячим інструментальним колективом.

– *творчо-діяльнісний критерій*, який характеризує рівень засвоєння художнього репертуару й здатність вивчити його з учнівським інструментальним колективом. Показники: вільне оперування музичним матеріалом; вияв організаторських здібностей, умінь визначати форми та методи репетиційної роботи у конкретній ситуації.

– *емоційно-вольовий критерій*, що дає змогу визначити здатність майбутнього вчителя музичного мистецтва створювати позитивну атмосферу, емоційно впливати на аудиторію, контролювати власні емоційні почуття (витримка, концентрація й розподіл уваги в процесі музично-творчої роботи), володіти способами та прийомами міжособистісного спілкування.

Основними методами інструментально-ансамблевого навчання студентів визначаємо отримання майбутнім вчителем музичного мистецтва музично-слухового досвіду в процесі інструментально-виконавського навчання, а також досвіду колективного музикування, який має практичне значення не тільки для успішного оволодіння художньо-виконавською технікою ансамблевої гри, а й дозволяє набуття вмій та навичок, керівництва учнівським інструментальним колективом. Взаємодії в діалозі, вміння аргументувати власну художньо-виконавську позицію дозволяє

підпорядковувати свої музично-образні уявлення загальним виконавським цілям і завданням інструментально-ансамблевого навчання студентів.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Специфіка виконавської діяльності вчителя музичного мистецтва дозволяє розглядати інструментальну підготовку як важливий компонент професійного становлення здобувачів вищої освіти. Готовність студентів до інструментально-виконавської діяльності визначається як домінуючий стан особистості, який характеризується позитивною установкою на інструментально-виконавську діяльність, загальною та спеціальною освіченістю, виконавською культурою та виконавськими якостями, що продуктивно реалізуються в цій активній діяльності.

Аналіз наукових досліджень, присвячених цьому питанню, виявив значущість проблеми формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівськими інструментальними колективами. Однак розробці методики формування цього феномену приділено недостатньо уваги, оскільки розглядаються здебільшого лише її окремі аспекти. Водночас формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва учнівськими інструментальними колективами – це складний багатогранний процес, дослідження якого потребує постановки, вивчення та розв'язання цілої низки методологічних та методичних проблем.

Подальшого наукового пошуку потребують питання, пов'язані з формуванням готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до інших видів виконавської діяльності (диригентсько-хорової та вокальної); дослідженням психолого-педагогічних аспектів виконавських якостей та досвіду в процесі інструментально-виконавської діяльності; розкриттям впливів вольових та емоційних чинників на формування готовності до керівництва учнівськими творчими (інструментальними та вокально-хоровими) колективами.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гусейнова, Л. В., 2018. Готовність до інструментально-виконавської діяльності як властивість особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 151(2), 161-164. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_151%282%29_38>.

2. Гусейнова, Л. В., 2005. Формування готовності майбутніх учителів музики до інструментально-виконавської діяльності: *автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02*, Київ, 20.

3. Калиниченко, А., Муха, А., 2006. *Українська музична енциклопедія. Т. 1*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 679.

4. Кондрашова, Л. В., 1993. Високим інтелектом і майстерністю. *Рідна школа*, 11-12, 57-58.

5. Линенко, А. Ф., 1996. Теорія та практика формування готовності студентів педагогічних вузів до професійної діяльності: *дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 13.00.04*, Київ, 378.

6. Малахова, М. О., 2014. Основні принципи організації діяльності навчального народно-інструментального ансамблю у вищому навчальному закладі. *Освітологічний дискурс*, 1 (5), 149–155.

7. Малахова, М. О., 2019. Студентський інструментальний ансамбль: технологія командної інтерпретації художнього образу музичного твору. *Освітологічний дискурс*, 3–4 (26–27), 100–109.

8. Моляко, В. О., 1989. *Психологічна готовність до творчої праці*. Київ: Знання, 48.

9. Олексюк, О. М., 2006. *Музична педагогіка*: навч. посіб. Київ: КНУКіМ, 188.

10. Падалка, Г. М., 2000. Актуальні проблеми професійної підготовки вчителя музики. *Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. праць*, 1. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 9–21.

11. Троцько, Г. В., 1997. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: *автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04*. Київ, 54.

12. Шевченко, І. Л., Бродський, Г. Л., 2017. Вокальний ансамбль як форма організації музично-творчої діяльності майбутнього педагога музиканта. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка] Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 57, 142–147.

FORMATION OF THE FUTURE MUSIC TEACHER'S READINESS FOR MANAGING A STUDENT INSTRUMENTAL GROUP

Viktor Labunets,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Department of Music

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9154-0955>

gitaraclassic@gmail.com

Zhanna Kartashova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Department of Music

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7368-9249>

gitaraclassic@gmail.com

Abstract. The article deals with the problem of forming the future music teacher's readiness for organizational and pedagogical activities in a student instrumental group. The twenty-first century's teacher is a person who has a system of professional

knowledge and skills, is able to maintain the level of psychological, pedagogical and professional training according to the latest achievements and scientific and pedagogical discussions at the national and world levels, strives for continuous self-development and self-improvement, and is ready for pedagogical activity. The criteria and indicators of the formed level of future music teachers' readiness for organizational and pedagogical work in a student instrumental group are identified and substantiated (motivational and cognitive, cognitive and operational, creative and activity, emotional and volitional criteria). In the course of the study, it was determined that the effectiveness of the formation of the future music teacher's professional readiness for organizational and pedagogical work in a student instrumental group and its theoretical and methodological substantiation can be carried out under the following basic pedagogical conditions, namely: consistent motivational improvement of students' learning activities in an ensemble class; formation of performance culture as the basis of readiness for instrumental and performing activities; application of an individual approach to the formation of students' performing style of pedagogical guidance of a student instrumental group; systematic involvement of future music teachers in various forms of concert and performance activities; integration of various types of music and performance activities of students; optimal combination of theoretical and practical experience of students with a projection on practical work with students; reliance on the method of activating performance practice. The structure of the future music teacher's readiness for organizational and pedagogical activities in a student instrumental group is determined, which involves the following components: motivational (responsibility for the task fulfilment), orientational (knowledge and understanding of the features and conditions of activity, requirements for personality), operational (mastery of methods and techniques of activity; necessary knowledge, skills, abilities; processes of analysis, synthesis, comparison, generalization), volitional (self-control, ability to manage actions, that make up the process of activity), evaluative (self-assessment of one's own training and its relevance to the process of solving professional problems).

Keywords: readiness; readiness structure; student instrumental group; instrumental performing activity; ensemble musicianship; ensemble competence.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Huseinova, L. V., 2018. Hotovnist do instrumentalno-vykonavskoi diialnosti yak vlastyvist osobystosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Readiness for instrumental and performing activities as a personality trait of the future music teacher]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*, 151(2), 161–164. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_151%282%29_38>.

2. Huseinova, L. V., 2005. Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv muzyky do instrumentalno-vykonavskoi diialnosti [Formation of readiness of future music teachers for instrumental and performing activities]: *avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02, Kyiv, 20.*
3. Kalynychenko, A., Mukha, A., 2006. *Ukrainska muzychna entsyklopediia* [Ukrainian musical encyclopedia]. T. 1. Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho, 679.
4. Kondrashova, L. V., 1993. Vysokym intelektom i maisternistiu [High intelligence and skill]. *Ridna shkola*, 11–12, 57–58.
5. Lynenko, A. F., 1996. Teoriia ta praktyka formuvannia hotovnosti studentiv pedahohichnykh vuziv do profesiinoi diialnosti [theory and practice of formation of readiness of students of pedagogical universities for professional activity]: *dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.01, 13.00.04, Kyiv, 378.*
6. Malakhova, M. O., 2014. Osnovni pryntsypy orhanizatsii diialnosti navchalnoho narodno-instrumentalnoho ansamblu u vyshchomu navchalnomu zakladi [Basic principles of organizing the activity of an educational folk-instrumental ensemble in a higher educational institution]. *Osvitolohichniy diskurs*, 1 (5), 149–155.
7. Malakhova, M. O., 2019. Studentskyi instrumentalnyi ansambl: tekhnolohiia komandnoi interpretatsii khudozhnoho obrazu muzychnoho tvoru [Student instrumental ensemble: technology of team interpretation of the artistic image of a musical work]. *Osvitolohichniy diskurs*, 3–4 (26–27), 100–109.
8. Moliako, V. O., 1989. *Psykhologichna hotovnist do tvorchoi pratsi* [Psychological readiness for creative work]. Kyiv: Znannia, 48.
9. Oleksiuk, O. M., 2006. *Muzychna pedahohika* [Music pedagogy: education]: navch. posib. Kyiv: KNUKiM, 188.
10. Padalka, H. M., 2000. Aktualni problemy profesiinoi pidhotovky vchytelia muzyky [Actual problems of professional training of music teachers]. *Teoriia i metodyka mystetskoï osvity: zb. nauk. prats*, 1. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 9–21.
11. Trotsko, H. V., 1997. Teoretychni ta metodychni osnovy pidhotovky studentiv do vykhovnoi diialnosti u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of student preparation for educational activities in higher pedagogical educational institutions]: *avtoref. dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.04. Kyiv, 54.*
12. Shevchenko, I. L., Brodskyi, H. L., 2017. Vokalnyi ansambl yak forma orhanizatsii muzychno-tvorchoi diialnosti maibutnoho pedahoha muzykanta [Vocal ensemble as a form of organization of musical and creative activity of the future musician teacher]. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka] Serii: Pedahohichni nauky*. Kropyvnytskyi, 57, 142-147.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-194-207>

УДК 591.145+581.192.6]:57:61

Романенко Олександр Вікторович,

доктор біологічних наук, професор,
завідувач кафедри біології,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Київ, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8622-1757>
bio.dep.nmu@gmail.com

Гурняк Оксана Миколаївна,

кандидат біологічних наук,
старший викладач кафедри біології,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Київ, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9177-7314>
gurnyak11@gmail.com

Новосад Катерина Валеріївна,

кандидат біологічних наук,
науковий співробітник відділу ботаніки,
Національний науково-природничий музей НАН України
Київ, Україна;
асистент кафедри біології,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6704-0336>
kvnov@ukr.net

**АНАЛІЗ ОТРУЙНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ БІОТИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «МЕДИЧНА БІОЛОГІЯ»**

Анотація. Охарактеризовано медичну біологію як навчальну дисципліну, що вивчається студентами в закладах вищої освіти, акцентується увага на проявах життєдіяльності людини, на визначенні місця та ролі людини в біосфері, на особливостях взаємовідносин людини з оточуючим природним середовищем. Проілюстровано методичні прийоми для забезпечення ефективного засвоєння студентами того навчального матеріалу, що характеризує отруйних представників біоти, їх потенційний вплив на життєдіяльність людини, значення таких організмів для медицини. Проаналізовано необхідні складові навчально-методичного забезпечення з медичної біології для реалізації освітнього процесу в частині небезпечних

для людини представників рослинного світу з властивостями отруйних, окреслено підходи до активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Висвітлено використання в організації освітнього процесу тестових завдань, спрямованих на посилення мотивації в студента до ґрунтового оволодіння знаннями, а також корисних для проведення ним самоаналізу рівня навчальних досягнень. Розглянуто питання про можливість використання ідей музейної педагогіки в організації освітнього процесу з медичної біології, зокрема для візуалізації об'єктів, що підлягають вивченню студентами. Схарактеризовано роль студентського наукового гуртка (тематична сфера якого кореспондується з проблемними аспектами взаємовідносин людини та отруйних представників рослинного світу) в розширенні та поглибленні знань із актуальних питань медичної біології в здобувачів вищої медичної освіти та розвитку в них дослідницької компетентності. При цьому в якості одного з чинників активізації пізнавального інтересу в студентів запропоновано зосередження викладачем їхньої уваги, на тих місцевих об'єктах рослинного світу, що відомі своїм конкретним впливом на життєдіяльність людини.

Ключові слова: заклад вищої освіти; медична біологія; освітній процес; природничий музей; рослинний світ; студентський науковий гурток.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Навчальна дисципліна «Медична біологія» вивчається студентами у багатьох закладах вищої освіти, де відбувається підготовка майбутніх фахівців для сфери охорони здоров'я [1], [2], [3]. Чинними в Національному медичному університеті імені О.О.Богомольця освітньо-професійними програмами другого (магістерського рівня) вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» за спеціальностями 222 «Медицина», 228 «Педіатрія», 221 «Стоматологія», 225 «Медична психологія», а також першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» передбачено оволодіння студентами у перший рік навчання дисципліною «Медична біологія», основу для засвоєння якої складають отримані ними в доуніверситетський період навчання знання з біології рослин, з біології тварин, з біології людини, з загальної біології. Медична біологія входить до переліку навчальних дисциплін, спрямованих на формування в студентів біологічної та екологічної компетентностей [4].

Закладаючи підґрунтя для розуміння здобувачами вищої освіти механізмів тих процесів, що відбуваються на різних рівнях організації життя, у змісті навчальної дисципліни «Медична біологія» акцентується увага на проявах життєдіяльності людини, на визначенні місця і ролі людини в біосфері, на особливостях взаємовідносин людини з навколишнім природним середовищем, зокрема з представниками біоти. При цьому науковцями часто робиться акцент на аналізі організації викладання такої важливої для майбутнього працівника сфери охорони здоров'я складової медичної біології як медична паразитологія, що пов'язано з поширенням у світі захворювань,

спричинюваних тими найпростішими, гельмінтами, членистоногими, яким притаманний саме паразитичний спосіб існування [2], [5], [6], [7], [8]. Крім того тваринний світ виявляється багатим також і на продуцентах небезпечних для людини токсичних сполук. Такі тварини трапляються серед кишковопорожнинних, анелід, немертин, голкошкірих, молюсків, членистоногих, хордових, при цьому в світі серед загальної чисельності летальних випадків через ураження людини отруйними тваринами понад 80 % є пов'язаними з укусами отруйних змій, а 15 % – павукоподібних, хоча й багато інших отруйних тварин є небезпечними, зокрема найчастіше людина страждає від укусів отруйних членистоногих [9].

Разом з тим професійна діяльність майбутнього медичного працівника передбачає надання необхідної допомоги також і пацієнтам, стан яких виявляється спричиненим контактом із певними представниками рослинного світу (грибами, рослинами). При цьому звернемо увагу, що в організм конкретних видів можуть утворюватися і накопичуватися у певних тканинах та органах специфічні біологічно активні сполуки (алкалоїди, глікозиди, сапоніни, таніни, фітонциди, ефірні олії, гутаперча, смоли, бальзами, камеді тощо), причому деякі з них розглядаються, як причетні до забезпечення захисту організму-продуцента від несприятливих для нього екзогенних біотичних чинників [10]. Для прикладу, таких видів рослин у світі налічується понад 10 тисяч, із них в Україні трапляється понад 300. Характер впливу утворюваної представником рослинного світу біологічно активної сполуки на організм людини залежить від її кількості, що потрапила до нього. За певної дози сполуки, відомі як токсичні, негативно впливають на життєдіяльність людини, порушують у неї функціонування органів і систем, що подекуди може спричинювати навіть летальні наслідки.

Наведене вище зумовлює потребу в оволодінні сьогоденними здобувачами вищої освіти фундаментальними знаннями про характерні ознаки небезпечних для людини рослин і грибів, про механізми дії утворюваних ними токсичних сполук, про спричинюваний останніми вплив на постраждалого. Це має сприяти оперативному з'ясуванню причини патологічного стану в людини і, відповідно, визначенню оптимальних підходів до надання їй ефективної екстреної медичної допомоги задля збереження життя, здоров'я та працездатності, а також можливості проведення, за потреби, у подальшому комплексу реабілітаційних заходів. Тому актуальним є питання наукового обґрунтування методичних прийомів, спрямованих на забезпечення ефективного засвоєння студентами того навчального матеріалу в структурі дисципліни «Медична біологія», що стосується характерних ознак отруйних представників біоти та впливу останніх на життєдіяльність людини.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ /AIM AND TASKS

Мета статті полягає в характеристиці підходів до активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів закладу вищої медичної освіти в частині небезпечних для людини представників рослинного світу з властивостями отруйних, у зв'язку з чим комплекс **завдань**, що вирішується, передбачав: 1) аналіз тих розділів навчальних книг з медичної біології, в яких висвітлюються взаємовідносини людини з навколишнім природним середовищем; 2) з'ясування потенціалу музейної педагогіки

та підходів до візуалізації об'єктів медичної біології; 3) визначення місця ситуаційних задач і тестових завдань в освітньому процесі з медичної біології; 4) оцінку ролі студентського наукового гуртка в оволодінні складовими медичної біології майбутніми фахівцями.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Змістове наповнення навчальної дисципліни «Медична біологія» в закладі вищої медичної освіти зорієнтовано на формування в студентів науково обґрунтованого розуміння медико-біологічних аспектів життєдіяльності людини, у тому числі за перебування в багатому на біотичні чинники навколишньому природному середовищі. Пов'язані з цим питання викладаються під час лекцій, практичних занять, а також є складовими самостійної роботи студентів за підготовленими викладачами для її забезпечення навчально-методичними матеріалами.

У рекомендованих здобувачам вищої освіти навчальних книгах із медичної біології ілюструються приклади небезпечних для людини отруйних представників рослинного світу, зокрема аконіта джунгарського, болиголова плямистого, віха отруйного, чемериці Лобеля, блекоти чорної, дурману звичайного, беладони звичайної, цикути отруйної, поганки білої, поганки блідої, описуються загальна характеристика і будова конкретних рослин і грибів, токсична дія їх складових на людину, крім того за наявності відповідних науково доведених даних згадується й про потенційні можливості використання для потреб фармації конкретного представника рослинного світу [11], [12], [13]. З метою підкреслення ролі рослин, грибів і утворюваних ними угруповань у житті людини викладачеві варто звернути увагу здобувачів вищої освіти на викладені в Законі України «Про рослинний світ» № 591-XIV від 9 квітня 1999 року [14] положення, з якими можуть співвідноситися певні елементи професійної діяльності майбутнього працівника сфери охорони здоров'я. Зокрема, в цьому Законі йдеться про умови невиснажливого використання природних ресурсів, у тому числі з рекреаційною та з оздоровчою метою й для отримання лікарської сировини з дикорослих рослин, про урахування різноманітних аспектів пов'язаних з охороною здоров'я людини при використанні дикорослих рослин і при регулюванні їх поширення, а також чисельності, у тому числі тих, що належать до категорій карантинних, отруйних тощо [14]. Хоча деякі притаманні отруйній рослині сполуки, потрапляючи до організму людини у великих дозах, створюють для неї значну небезпеку, проте разом з тим за певних обставин можуть використовуватися для потреб медицини та входити до складу лікарських засобів у науково обґрунтованому безпечному для людини дозуванні, на чому необхідно акцентувати увагу здобувачів вищої медичної освіти.

Використання студентами згаданих вище навчальних книг [11], [12], [13], сприяє не тільки засвоєнню відомостей про небезпечних для людини рослин і грибів, а й виробленню під час аудиторних занять із дисципліни «Медична біологія» необхідних майбутньому працівникові сфери охорони здоров'я відповідних практичних навичок. Краще закріпити отримані знання про об'єкти рослинного світу, які мають медичне значення, студентам допомагає опрацювання наведених у

посібнику з практичних занять з медичної біології [12], [13] ситуаційних задач, запитань, а також тестових завдань ситуаційного характеру у поширеному в частині використання в закладах вищої медичної освіти тестовому форматі «Крок-1» з вибором правильної відповіді з п'яти запропонованих. Використання тестових завдань такого типу спрямоване на посилення мотивації в студента до ґрунтовного оволодіння знаннями. Крім того тестові завдання застосовуються для здійснення викладачем поточного контролю за станом підготовки здобувача вищої освіти з відповідного розділу навчальної дисципліни, корисні вони також і для проведення ним самоаналізу рівня навчальних досягнень. Необхідно зауважити, що систематичне здійснення тестового контролю рівня підготовки студентів із дисципліни викладачем надає йому важливу інформацію, на підставі результатів аналізу якої можливим стає оперативне реагування на проблемні аспекти в організації освітнього процесу [15], [16]. Наведені вище підходи до активізації навчально-пізнавальної діяльності особистості слугують чинником формування в здобувачів вищої освіти елементів біологічної компетентності.

Разом з тим заслуговує на увагу думка вчених [17] про доцільність використання в організації освітнього процесу з дисципліни педагогічного тесту, що може включати спектр різноманітних за структурою тестових завдань (з множинним вибором, на відповідність, на впізнання, на достовірність, на конструювання, на послідовність, у форматі ситуаційного завдання тощо), і бути спрямованим на з'ясування рівня опанування навчальним матеріалом здобувачами освіти (на рівні сприймання, на репродуктивному рівні, на рівні продуктивної діяльності). Розвиток такого підходу, очевидно, сприятиме повнішому врахуванню у формуванні природничо-наукової компетентності в здобувача вищої освіти важливих психологічних аспектів професійного становлення особистості [18], [19].

Кращому розумінню змісту навчальної дисципліни «Медична біологія» сприяє участь здобувача вищої освіти в роботі студентського наукового гуртка, де створюються умови для поглибленого опанування матеріалом за обраним студентом освітньо-науковим напрямком, для розвитку творчого та інтелектуального потенціалу й дослідницької компетентності особистості, для оволодіння здобувачем вищої освіти навичками роботи з джерелами наукової інформації, з планування і проведення конкретного дослідження й аналізу та обговорення отриманих при цьому даних, з опрацювання та оприлюднення результатів наукових пошуків у формі доповідей на наукових зібраннях, публікацій у відповідних виданнях тощо. При цьому необхідно звернути увагу, що в Законі України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1 липня 2014 року йдеться серед іншого про потребу в набутті здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, необхідної для забезпечення їх діяльності у подальшому в певній професійно зумовленій сфері здатності вирішувати пов'язані з нею складні спеціалізовані завдання, а здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти – здатності вирішувати пов'язані з нею завдання дослідницького й інноваційного характеру [20].

Розширити та поглибити знання стосовно небезпечних для людини представників рослинного світу та продуктів їхньої життєдіяльності здобувачі

вищої медичної освіти можуть саме долучившись до роботи студентського наукового гуртка, тематична сфера якого кореспондується з означеними вище питаннями. Цікавими для його членів мають стати місцеві об'єкти рослинного світу, відомі своїм впливом на життєдіяльність людини. Зокрема, серед представників урбанофлори Київського мегаполісу нараховується 111 адвентивних видів, що вважаються небезпечними для людини за контакту з ними, чим визначається доцільність обізнаності з ними майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я [21]. Серед цих видів рослин є такі, що здатні до продукування пилку в значній кількості, який потрапляє у довкілля, що відзначаються негативним впливом на функціональний стан серцево-судинної, травної, центральної нервової систем, що слугують чинниками ураження шкіри в людини, що характеризуються неприємним запахом тощо. У зв'язку зі згаданим вище, на увагу членів студентського наукового гуртка заслуговують передусім дурман звичайний, болиголов плямистий, чорнощир звичайний, амброзія полинолиста, гострянга двоколючкова тощо.

Разом з тим викладачеві варто відмітити, що в урбанофлорі Київського мегаполісу є 39 видів судинних рослин, віднесених до категорії фармакопейних лікарських рослин [22], при цьому вони відрізняються за потребою у природоохоронних заходах стосовно них, а частину видів рослин з корисними для людини властивостями можна зустріти в Києві на території Національного природного парку «Голосіївський» [22], [23], [24].

Для кращого розуміння особливостей будови важливих для медицини рослин необхідним є уважне ознайомлення здобувачів вищої освіти з матеріалами відповідних гербарних зразків [25], наявних у колекціях закладів освіти, а також природничих музеїв, які охоче розвивають напрямок музейної педагогіки. Зважаючи на це, відмітимо, що Законом України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР в Статті 1 позначено: «музей – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [26]. Для низки сучасних природничих музеїв притаманною є у організаційно-функціональному плані багатовекторність, яка проявляється у тому, що в їхніх фондах відбуваються накопичення та зберігання музейних предметів і музейних колекцій, в їхніх лабораторіях здійснюються дослідження конкретних матеріалів, а в їхніх експозиційних залах відбуваються представлення аудиторії музейних препаратів і колекцій, що ілюструють природне різноманіття, зокрема біологічне. При цьому викладачеві варто звернути увагу студентів, що до відомих у міжнародному науково-освітньому просторі установ належать Національний науково-природничий музей НАН України і Державний природничий музей НАН України.

Ідеї та засоби музейної педагогіки знаходять впровадження у підготовці майбутніх медичних працівників, прикладами чого можуть слугувати проведення тематичних екскурсій для здобувачів вищої освіти, їх ознайомлення з музейними колекціями, а крім того ознайомлення з окремими музейними предметами під час аудиторних занять, що може відбуватися, наприклад, за наявності в структурі

закладу вищої освіти відповідного за тематичним напрямком навчального музею [27], [28]. За допомогою зазначених форм діяльності розширюються можливості візуалізації об'єктів, що підлягають вивченню студентами. Це сприяє поглибленню їх знань з конкретної дисципліни, а також поєднанню теоретичної та практично-орієнтованої складових освітнього процесу з неї.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Виходячи з викладеного вище, є підстави вважати характерною ознакою навчальної дисципліни «Медична біологія» її спрямованість на пояснення особливостей взаємовідносин людини з біотичними чинниками навколишнього середовища, у тому числі з отруйними представниками рослинного світу. Для належної обізнаності в цих питаннях здобувачів вищої освіти як майбутніх медичних працівників необхідним є ретельне опрацювання ними відповідних матеріалів, викладених в навчальних книгах та інших рекомендованих друкованих та електронних засобах навчання, наполеглива діяльність в процесі передбачених у структурі навчальної дисципліни лекцій, практичних занять, при цьому викладачем має приділятися належна увага, зокрема, забезпеченню візуалізації об'єктів, що підлягають вивченню (з використанням гербарних зразків, а за можливості й елементів музейної педагогіки), а також активним формам закріплення навчального матеріалу, у тому числі шляхом залучення їх до розв'язання практико орієнтованих ситуаційних задач, тестових завдань ситуаційного характеру тощо. Кращому розумінню проблемних аспектів впливу отруйних представників рослинного світу на життєдіяльність людини може сприяти участь здобувачів вищої освіти в роботі відповідного за тематикою студентського наукового гуртка, а акцентуація викладачем уваги на місцевих об'єктах рослинного світу має слугувати одним із чинників активізації пізнавального інтересу студентів.

У подальшому планується використати результати проведеного дослідження для обґрунтування розробки новітніх засобів навчання з медичної біології, зокрема різнопланових за структурою та змістовим наповненням тестових завдань, з метою навчально-методичного забезпечення впровадження сучасних підходів до розвитку в здобувачів вищої медичної освіти природничо-наукової компетентності.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Дубінін, С.І., Пілюгін, В.О., Ваценко, А.В., Улановська-Циба, Н.А., Передерій, Н.О., Рябушко, О.Б., 2018. Навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу при викладанні медичної біології. *Вісник проблем біології і медицини*, 3 (145), 220 – 223. DOI: <https://doi.org/10.29254/2077-4214-2018-3-1-145-220-223>.

2. Шевчук, Т.І., 2021. Сучасні підходи до проблеми професійної підготовки лікарів на кафедрі медичної біології. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*: [збірник]. Одеса: Видавничий дім «Гальветика», 34, 134–137. Доступно: <<http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v34/34.pdf>>.

3. Федонюк, Л.Я., Гливіка, Н.Б., Медвідь, І.І., 2023. Дистанційне навчання в системі вищої освіти при вивченні дисципліни «Медична біологія». *Медична освіта*, 3, 98 – 103. DOI: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.3.13915>.

4. Романенко, О.В., Гурняк, О.М., Кравчук, М.Г., 2023. Підходи до формування біологічної та екологічної компетентностей в здобувачів вищої медичної освіти. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*, 1 (138), 175 – 183. DOI: <https://doi.org/10.32782/1995-0519.2023.1.26>.

5. Шульгай, А.Г., Федонюк, Л.Я., Мудра, А.Є., Олещук, О.М., 2018. Міждисциплінарна інтеграція як складова проблемно-орієнтованого навчання у медичному університеті. *Медична освіта*, 4, 113–116. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2018.4.9342>.

6. Bulyk, R.Ye., Kryvchanska, M.I., Vlasova, K.V., Yosypenko, V.R., Smetaniuk, O.V., 2020. Teaching of medical parasitology at Bukovinian State Medical University. *Клінічна та експериментальна патологія*, XIX, 3 (73), 185–190. DOI: <https://doi.org/10.24061/1727-4338.XIX.3.73.2020.26>.

7. Загричук, О.М., Привроцька, І.Б., Федонюк, Л.Я., 2020. Використання засобів інтерактивних технологій у пізнавальній діяльності студентів при вивченні дисципліни «Медична біологія». *Буковинський медичний вісник*, 24, 1 (93), 207 – 212. DOI: <https://doi.org/10.24061/2413-0737.XXIV.1.93.2020.28>.

8. Кравчук, М., Гурняк, О., Романенко, О., 2021. Формування природничо-наукової компетенції у студентів при вивченні медичної паразитології. *European Humanities Studies: State and Society / Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo*, 3, 97 – 107. DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2021.3.08>.

9. Романенко, О.В., 2011. Екологія отруйних тварин та їх токсини: монографія. Київ: КІМ, 184.

10. Романенко, О.В., Костильов, О.В., 2001. *Основи екології*: Навчальний посібник. Київ: Фітосоціоцентр, 150.

11. Пішак, В.П., Бажора, Ю.І., Брагін, Ш.Б., Воробець, З.Д., Дубінін, С.І., Жегунов, Г.Ф., Ковальчук, Л.Є., Корольов, В.О., Костильов, О.В., Кулікова, Н.А., Піскун, Р.П., Романенко, О.В., Слесаренко, О.Г., Стеблюк, М.В., Федченко, С.М., 2017. *Медична біологія*: Підручник / За ред. В.П. Пішака, Ю.І. Бажори, Вид. 3-є. Вінниця: НОВА КНИГА, 608.

12. Романенко, О.В., Кравчук, М.Г., Грінкевич, В.М., Костильов, О.В., 2020. *Медична біологія*: Посібник з практичних занять / За ред. О.В. Романенка, 2-е вид. Київ: ВСВ «Медицина», 472.

13. Романенко, О.В., Кравчук, М.Г., Грінкевич, В.М., Власова-Шаніна, Н.Б., Костильов, О.В., 2005. *Медична біологія*: Посібник з практичних занять / За ред. О.В. Романенка. Київ: Здоров'я, 372.

14. Закон України «Про рослинний світ» № 591-XIV від 9 квітня 1999 р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>>.

15. Дубина, С.О., Хапченкова, Д.С., Бондаренко, С.В., Федорова, І.О., 2022. Методики оцінювання успішності студентів під час дистанційного навчання. *Медична освіта*, 2, 28 – 32. Доступно: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/med_osvita/article/view/13103>.

16. Маркович, Н.М., 2023. Переваги і недоліки програмованого тестового контролю при підготовці професійних кадрів у медичних навчальних закладах. *Health & Education*, 2, 24 – 27. DOI: <https://doi.org/10.32782/health-2023.2.4>.

17. Максименко, С.Д., Філоненко, М.М., 2021. *Педагогіка вищої медичної освіти*: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 288.

18. Погоріла, І.О. Романенко, О.В., 2007. Психолого-педагогічні аспекти організації екологічної освіти у вищих навчальних закладах. *Екологія: вчені у вирішенні проблем науки, освіти і практики*: збірник доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2007 р., м. Житомир). Житомир: Видавництво «Державний агроекологічний університет», 230 – 234.

19. Романенко, О.В., 2010. Психологічні аспекти професійного становлення студента-майбутнього лікаря. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [За ред. С.Д. Максименка]. Київ, XII, 1, 497 – 517.

20. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1 липня 2014 р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>>.

21. Новосад, К.В., Романенко, О.В., 2021. Екологія. Отруйні адвентивні рослини в урбанofлорі мегаполіса. *Challenges, treats and developments in biology, agriculture, ecology, geography, geology and chemistry*: International scientific and practical conference proceedings, 2-3 July 2021. Lublin: «Baltija Publishing», 20 – 22. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-111-4-4>. Доступно: <<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/145>>.

22. Новосад, К.В., Новосад, В.В., Романенко, О.В., 2020. Лікарські рослини аквальної та гігрофільних флорокомплексів урбанofлори Києва та їхня репрезентативність в Національному природному парку «Голосіївський». *PLANTA+. ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті доктора хімічних наук, професора Ніни Павлівни Максютіної (до 95-річчя від дня народження) (Київ, 20-21 лютого 2020 р.). Київ: ПАЛИВОДА А.В., 315 – 319.

23. Романенко, О.В., Арсан, О.М., Кіпніс, Л.С., Ситник, Ю.М., 2015. *Екологічні проблеми київських водойм і прилеглих територій*: монографія / За редакцією О.В. Романенка. Київ: Наукова думка, 192.

24. Новосад, К.В., Щербакова, О.Ф., Новосад, В.В., Романенко, О.В., 2021. Флористичний аналіз фітогенofонду лікарських видів рослин урбанofлори Київського мегаполісу. *PLANTA+. НАУКА, ПРАКТИКА ТА ОСВІТА*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 лютого 2021 р.). Київ: ПАЛИВОДА А.В., 504 – 510.

25. Чеботарьова, Л.В., Старченко, В.І., 2021. *Гербарій як музейна колекція: комплектування, облік, зберігання*. Методичні рекомендації / За ред. Т.К. Кондратенко. Харків: ТОВ «Майдан», 56. Доступно: <<http://pkm.poltava.ua/books/library/2021/gerbariy.pdf>>.

26. Закон України «Про музеї та музейну справу» № 249/95-ВР від 29 червня 1995 року. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>>.

27. Кривонос, О., Кот, А., 2021. Засоби музейної педагогіки як важливий чинник виховання студентів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7 (111), 95-104. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2021.07/095-104>..

28. Федонюк, Л.Я., Ярема, О.М., Ястремська, С.О., 2022. Музейна педагогіка та її роль у навчальному процесі медичних закладів вищої освіти. *Медсестринство*, 1, 22 – 28. Доступно: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2022.1.12866>>.

ANALYSIS OF POISONOUS REPRESENTATIVES OF BIOTA AS A COMPONENT OF THE EDUCATIONAL DISCIPLINE "MEDICAL BIOLOGY"

Olexander Romanenko,

Doctor of Biological Sciences, Professor,
Head of the Department of Biology,
Bogomolets National Medical University
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8622-1757>
bio.dep.nmu@gmail.com

Oksana Hurniak,

Candidate of Biological Sciences,
Senior teacher of the Department of Biology,
Bogomolets National Medical University
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9177-7314>
gurnyak11@gmail.com

Kateryna Novosad,

Candidate of Biological Sciences,
Researcher of the Department of Botany,
National Museum of Natural History
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Assistant of the Department of Biology,
Bogomolets National Medical University
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6704-0336>
kvnov@ukr.net

Abstract. Medical biology is characterized as an educational discipline studied by students in institutions of higher education and focuses on the manifestations of human life, on determining the place and role of human being in the biosphere, on the peculiarities of the relationship between human being and the surrounding

natural environment. Methodical methods are illustrated to ensure effective assimilation by students of the educational material that characterizes poisonous representatives of the biota, their potential impact on human life, the importance of such organisms for medicine. The necessary components of educational and methodological support in medical biology for the implementation of the educational process in the part of representatives of the plant world that are dangerous for humans with poisonous properties are analyzed, and approaches to activating the educational and cognitive activities of students are outlined. The use of test tasks in the organization of the educational process, aimed at strengthening the student's motivation for thorough mastery of knowledge, as well as useful for the student's self-analysis of the level of educational achievements, is highlighted. The issue of the possibility of using the ideas of museum pedagogy in the organization of the educational process in medical biology, in particular for the visualization of objects to be studied by students, is discussed. The role of the student scientific circle (the thematic area of which corresponds to the problematic aspects of the relationship between humans and poisonous representatives of the plant world) in expanding and deepening knowledge on current issues of medical biology among students of higher medical education and developing research competence in them is characterized. At the same time, as one of the factors of activating cognitive interest in students, the teacher suggested focusing their attention, for example, on those local objects of the plant world, which are known for their specific impact on human life.

Keywords: institution of higher education; medical biology; educational process; natural history museum; plant world; student scientific circle.

REFERENCES (TRANSLATED FND TRANSLITERATED)

1. Dubinin, S.I., Piliuhin, V.O., Vatsenko, A.V., Ulanovska-Tsyba, N.A., Perederii, N.O., & Riabushko, O.B., 2018. Navchalno-metodychne ta materialno-tekhniczne zabezpechennia osvithnoho protsesu pry vykladanni medychnoi biolohii [Educational, methodical and material technical provision of the education process in Medical Biology teaching]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny*, 3 (145), 220 – 223. DOI: <https://doi.org/10.29254/2077-4214-2018-3-1-145-220-223>.
2. Shevchuk, T.I., 2021. Suchasni pidkhody do problemy profesiinoi pidhotovky likariv na kafedri medychnoi biolohii [Modern approaches to the problem of professional training of doctors at the department of medical biology]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*: [zbirnyk]. Odesa : Vydavnychiy dim "Halvetyka", 34, 134 – 137. Dostupno: <<http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v34/34.pdf>>.
3. Fedoniuk, L.Ia., Hlyvka, N.B., & Medvid, I.I., 2023. Dystantsiine v systemi vyshchoi osvity pry vyvchenni dystsypliny "Medychna biolohiia" [Distance education in the system of higher education when studying the discipline "Medical biology"]. *Medychna osvita*, 3, 98 – 103. DOI: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.3.13915>.

4. Romanenko, O.V., Hurniak, O.M., & Kravchuk, M.H., 2023. Pidkhody do formuvannia biolohichnoi ta ekolohichnoi kompetentnosti v zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity [Approaches to the formation of biological and ecological competences in students of higher medical education]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 1(138), 175 – 183. DOI: <https://doi.org/10.32782/1995-0519.2023.1.26>.
5. Shulhai, A.H., Fedoniuk, L.Ia., Mudra, A.Ie., & Oleshchuk, O.M., 2018. Mizhdystsyplinarna intehratsiia yak skladova problemno-orientovanoho navchannia u medychnomu universyteti [Interdisciplinary integration as a part of problem-based learning in the medical university]. *Medychna osvita*, 4, 113 – 116. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2018.4.9342>.
6. Bulyk, R.Ye, Kryvchanska, M.I., Vlasova, K.V., Yosypenko, V.R., & Smetaniuk O.V., 2020. Teaching of medical parasitology at Bukovinian State Medical University. *Klinichna ta eksperymentalna patolohiia*, 19, 3(73), 185 – 190. DOI: <https://doi.org/10.24061/1727-4338.XIX.3.73.2020.26>.
7. Zahrychuk, O.M., Pryvrotska, I.B., & Fedoniuk, L.Ia, 2020. Vykorystannia zasobiv interaktyvnykh tekhnolohii u piznavalnii diialnosti studentiv pry vyvchenni dystsypliny «Medychna biolohiia» [Interactive technologies application in cognitive activity of students in Medical Biology learning]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk*, 24, 1 (93), 207 – 212. DOI: <https://doi.org/10.24061/2413-0737.XXIV.1.93.2020.28>.
8. Kravchuk, M., Hurniak, O., & Romanenko, O., 2021. Formuvannia pryrodnycho-naukovoï kompetentsii u studentiv pry vyvchenni medychnoi parazytolohii [Formation of natural scientific competence in students in the study of Medical Parasitology]. *European Humanities Studies: State and Society / Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo*, 3, 97 – 107. DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2021.3.08>.
9. Romanenko, O.V., 2011. Ekolohiia otruinykh tvaryn ta yikh toksyny [Ecology of poisonous animals and their toxins]: monohrafiia. Kyiv: KIM, 184.
10. Romanenko, O.V., & Kostylov, O.V., 2001. *Osnovy ekolohii [Basics of Ecology: The study guide]: Navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Fitosotsiotsentr, 150.
11. Pishak, V.P., Bazhora, Yu.I., Brahyn, Sh.B., Vorobets, Z.D., Dubinin, S.I., Zhehunov, H.F., Kovalchuk, L.Ie., Korolov, V.O., Kostylov, O.V., Kulikova, N.A., Piskun, R.P., Romanenko, O.V., Slesarenko, O.H., Stebliuk, M.V., & Fedchenko, S.M., 2017. *Medychna biolohiia [Medical biology]: Pidruchnyk, (3rd ed.) / V.P. Pishak & Yu.I. Bazhora (Ed.)*. Vinnytsia: NOVA KNYHA, 608.
12. Romanenko, O.V., Kravchuk, M.H., Hrinkevych, V.M., & Kostylov, O.V., 2020. *Medychna biolohiia [Medical biology]: Posibnyk z praktychnykh zaniat. (2nd ed) / O.V. Romanenko (Ed.)*. Kyiv: VSV "Medytsyna", 472.
13. Romanenko, O.V., Kravchuk, M.H., Hrinkevych, V.M., Vlasova-Shanina, N.B., & Kostylov, O.V., 2005. *Medychna biolohiia [Medical biology]: Posibnyk z praktychnykh zaniat / O.V. Romanenko (Ed.)*. Kyiv: Zdorovia, 372.
14. Zakon Ukrainy "Pro roslynni svit" № 591-XIV vid 9 kvitnia 1999 r. [Law of Ukraine "On plant life" No. 591-XIV dated April 9, 1999]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>>.

15. Dubyna, S.O., Khapchenkova, D.S. Bondarenko S.V., & Fedorova I.O., 2022. Metodyky otsiniuvannia uspishnosti studentiv pid chas dystantsiinoho navchannia [Methods of assessing student success during distance education]. *Medychna osvita*, 2, 28 – 32. Dostupno: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/med_osvita/article/view/13103>.

16. Markovych, N.M., 2023. Perevahy i nedoliky prohranovanoho testovoho kontroliu pry pidhotovtsi profesiinykh kadriv u medychnykh navchalnykh zakladakh [Advantages and disadvantages of the programmed test training and control during the process of educating in medical educational institutions]. *Health & Education*, 2, 24 – 27. DOI: <https://doi.org/10.32782/health-2023.2.4>.

17. Maksymenko, S.D., & Filonenko, M.M., 2021. *Pedahohika vyshchoi medychnoi osvity* [Pedagogy of higher medical education]: pidruchnyk. Kyiv: "Tsentr uchbovoi literatury", 288.

18. Pohorila, I.O., & Romanenko, O.V., 2007. Psykholoho-pedahohichni aspekty orhanizatsii ekolohichnoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Psychological and pedagogical aspects of the organization of environmental education in higher educational institutions]. *Ekolohiia: vcheni u vyrishenni problem nauky, osvity i praktyky: zbirnyk dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24-25 travnia 2007 r., m. Zhytomyr)*. Zhytomyr: Vydavnytstvo «Derzhavnyi ahroekolohichni universytet», 230 – 234.

19. Romanenko, O.V., 2010. Psykholohichni aspekty profesiinoho stanovlennia studenta-maibutnoho likaria [Psychological aspects of the professional development of a student-future doctor]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy* [Za red. S.D. Maksymenka]. Kyiv, 12 (1), 497 – 517.

20. Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" № 1556-VII vid 1 lypnia 2014 roku. [Law of Ukraine "On higher education" No. 1556-VII dated July 1, 2014]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>>.

21. Novosad, K.V., & Romanenko, O.V., 2021. Ekolohiia. Otruini adventyvni roslyny v urbanoflori mehapolisa [Ecology. Poisonous adventitious plants in the urban flora of the metropolis]. *Challenges, treats and developments in biology, agriculture, ecology, geography, geology and chemistry: Proceedings of the International scientific and practical conference, 2 – 3 July 2021*. Lublin: "Baltija Publishing", 20 – 22. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-111-4-4>. Dostupno: <<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/145>>.

22. Novosad, K.V., Novosad, V.V., & Romanenko, O.V., 2020. Likarski roslyny akvalnykh ta hihrofilnykh florokompleksiv urbanoflory Kyieva ta yikhnia reprezentatyvnist v Natsionalnomu pryrodnomu parku "Holosiivskiyi" [Medicinal plants of aquatic and hygrophilous flora complexes of the urban flora of Kyiv and their representativeness in the Holosiivskiyi National Natural Park]. *PLANTA+. DOSIAHNENNIA TA PERSPEKTYVY: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj pamiaty doktora khimichnykh nauk, profesora Niny Pavlivny Maksjutinoi (do 95-richchia vid dnia narodzhennia)*, 20 – 21 liutoho 2020 r. Kyiv: PALYVODA A.V., 315 – 319.

23. Romanenko, O.V., Arsan, O.M., Kipnis, L.S., & Sytnyk Yu.M., 2015. Ekolohichni problemy kyivskykh vodoim i prylehlykh terytorii [Ecological problems of Kyiv reservoirs and adjacent territories]: monohrafiia / O.V. Romanenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 192.

24. Novosad, K.V., Shcherbakova, O.F., Novosad, V.V., & Romanenko O.V., 2021. Florystychnyi analiz fitohenofondu likarskykh vydiv roslyn urbanoflory Kyivskoho mehapolisu [Floristic analysis of the phytogene pool of medicinal plant species of the urban flora of the Kyiv metropolis]. *PLANTA+. NAUKA, PRAKTYKA TA OSVITA: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 19 liutoho 2021 r. Kyiv: PALYVODA A.V., 504 – 510.

25. Chebotarova, L.V., & Starchenko, V.I., 2021. *Herbarii yak muzeina kolektsiia: komplektuvannia, oblik, zberihannia* [Herbarium as a museum collections: assembly, accounting, storage]. *Metodychni rekomendatsii* / T.K. Kondratenko (Ed.). Kharkiv: TOV "Maidan", 56. Dostupno: <<http://pkm.poltava.ua/books/library/2021/gerbariy.pdf>>.

26. Zakon Ukrainy "Pro muzei ta muzeinu spravu" vid 29 chervnia 1995 roku № 249/95-VR [Law of Ukraine "On museums and museum work" No. 249/95-VR dated June 29, 1995]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>>.

27. Kryvonos, O., & Kot, A., 2021. Zasoby muzeinoi pedahohiky yak vazhlyvyi chynnyk vykhovannia studentiv [Means of museum pedagogy as an important factor in student education]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 7 (111), 95 – 104. Dostupno: <<https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/12.pdf>>.

28. Fedoniuk, L.Ia., Yarema, O.M., & Yastremska, S.O., 2022. Muzeina pedahohika ta yii rol u navchalnomu protsesi medychnykh zakladiv vyshchoi osvity [Museum pedagogy and its role in the educational process of higher medical institutions]. *Medsestrynstvo*, 1, 22 – 28. DOI: <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2022.1.12866>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-207-219>

УДК 378.016:811.161.2

Шевчук Зореслава Сергіївна,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9309-5517>

shevchuk.zoreslava@kpnu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню шляхів формування комунікативної компетентності серед здобувачів вищої освіти. Розглянуто важливість опанування комунікативних навичок здобувачів вищої освіти під час вивчення навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» та

аргументовано необхідність впровадження низки методів та підходів для покращення комунікативної компетентності студентів. Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» пов'язаний із конкретизацією компетентнісних вимог до мовної підготовки здобувачів вищої освіти. Важливим є вироблення сукупності універсальних стереотипів професійної мовленнєвої поведінки майбутнього фахівця під час виконання ним професійних обов'язків. Відповідним завдання викладача є визначення набору професійномовних і комунікативних компетенцій в основних видах мовної діяльності. Водночас застосування комунікативно-діяльнісного підходу до організації освітнього процесу процесу забезпечує в цьому разі формування не лише мовних (укладання документів), а й мовленнєвих і комунікативних компетентностей студентів, інтерактивні завдання активізують пізнавальну діяльність здобувачів, формують навички, необхідні для подальшого підвищення рівня мовленнєвої майстерності. У статті виокремлено основні підходи, що сприяють оволодінню здобувачами вищої освіти комунікативних компетентностей, необхідних у подальшій професійній діяльності, зокрема: використання інтерактивних методів навчання (рольові ігри, кейс-методи, «мозковий штурм», дискусії, дебати, ток-шоу, аналіз професійних фахових текстів, методика активного слухання тощо); застосування мультимедійних засобів, інтернет-ресурсів та онлайн-платформ, які полегшують і прискорюють передання знань здобувачам, підвищує продуктивність роботи як викладача, так і здобувача, зацікавлюють студентів до виконання завдань); індивідуалізація підходу у викладанні української мови (враховувати особливості кожного студента, давати йому можливість працювати над конкретними аспектами комунікативної компетентності, урахування гендерних аспектів комунікації).

Ключові слова: компетентність; комунікація; методика; інтерактивний метод; моделювання.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Вища освіта відіграє ключову роль у формуванні комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Студенти закладів вищої освіти мають можливість не лише опанувати академічні знання, але й розвинути практичні навички спілкування, які їм знадобляться у майбутній професійній діяльності та повсякденні.

Українська мова – це не лише засіб спілкування, але й домінуючий елемент культурного спадку та професійного розвитку здобувачів вищої освіти. Набуття комунікативної компетентності на заняттях з української мови в контексті обраної професії стає важливим завданням вищої освіти. У цьому аспекті ключовим є також забезпечення ефективного функціонування системи вищої освіти в Україні в умовах розвитку незалежної, демократичної та правової держави і наповнення новим змістом

професійної діяльності викладачів закладів вищої освіти, адже від їх компетентності залежить ефективна реалізація функцій та завдань, які постають перед системою вищої освіти. Саме тому зростає значення комунікації як способу забезпечення якості вищої освіти, оскільки через комунікацію реалізуються основні функції освіти. Відтак пошук ефективних механізмів формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти під час викладання української мови за професійним спрямуванням є пріоритетним. Адже якісна комунікація стає важливим стратегічним ресурсом, наявність якого веде до суттєвих надбань та якісних змін у системі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню проблемних аспектів комунікації під час викладання мови в закладах освіти присвячені праці а Г. Андреева, Г. Балл, Л. Орбан-Лембрик, Т. Яценко. Особливості мовної та мовленнєвої комунікації на заняттях з української мови – предмет дослідження розвідок Н. Бабич, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, М. Пилинського та В. Русанівського. Психологи і педагоги (праці О. Газмана, В. Кан-Калика, Г. Костюка та А. Мудрика) у своїх напрацюваннях зосереджували увагу на основних аспектах формування культури мовлення здобувачів вищої освіти. На особливостях формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти як ключової у системі підготовки фахівців зосереджували свою увагу О. Горошкіна, О. Деркач, М. Докторович, О. Жирун, С. Козак, Л. Мацько, С. Омельчук, М. Пентилюк, Т. Симоненко, В. Черевко, С. Щербак та ін.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – аналіз основних підходів в аспекті формування комунікативних компетентностей здобувачів вищої освіти на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням». З-поміж основних **завдань**: окреслення понять «компетентність», «комунікативна компетентність»; опис основних підходів, що сприяють оволодінню здобувачами вищої освіти комунікативних компетентностей, необхідних у подальшій професійній діяльності; аналіз інтерактивних методів і прийомів із презентацією конкретних прикладів для поглиблення мовленнєвих умінь і навичок студентів та урізноманітнення навчальних занять.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Дослідження вчених-філософів, педагогів, психологів довели, що в комплексі взаємозалежних динамічно інваріантно-скоординованих детермінант ефективності формування всіх підструктур професійної діяльності системоутворюючою є комунікативна компетенція фахівця. Сам тому вирішення проблеми вдосконалення професійної підготовки фахівців потребує пошуку шляхів ефективного формування їх комунікативної компетентності.

По-перше, розглянемо поняття «компетентність», яке в наукових джерелах тлумачать по-різному. Відтак українська лінгводидактика оперує такими поняттями, як: «компетентність», «компетентнісний підхід», «компетенція», «комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність». Компетентісний підхід пов'язаний з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами і продукує сформовану в процесі навчання мовну особистість. (І. Бех, Н. Голуб, С. Караман, Л. Мамчур, С. Омельчук, Л. Мацько, М. Пентиліук, О. Пометун, Т. Симоненко, І. Хом'як, Г. Шелехова та ін.). На думку лінгводидактів, компетентність варто розглядати як комплексне явище на основі результатів психічного розвитку, як надбання особистості, яка завершила навчання на певному етапі [9]. Процес навчання української мови за професійним спрямуванням має відбуватися на основі комунікативно-діяльнісного підходу, орієнтованого на формування комунікативної компетенції. З-поміж типів компетенції людини, за визначенням Ф.Бацевича, комунікативна перебуває на найвищому рівні класифікації [1, с. 126].

Комунікативна компетентність – це здатність ефективно спілкуватися, володіти мовними навичками та розуміти мовні й культурні особливості спілкування. Це система внутрішніх резервів, необхідних для комунікативної дії в міжособистісній взаємодії і включає в себе певну сукупність знань, умінь, навичок, які забезпечують оптимальний перебіг комунікативної діяльності. Водночас це поняття ширше трактується з урахуванням європейським ключових цінностей. За словами Я. Білик, комунікативна компетентність є своєрідною структурованою цілісністю, яка формується на основі єдності змістового (передбачає усвідомлення студентами сутності і значущості комунікативної діяльності, які перейшли в розряд детермінант його поведінки), емоційного (характеризується особистісним ставленням до комунікативного аспекту майбутньої професійної діяльності) і діяльнісного / процесуального (прояв комунікативних умінь: гностичних (уміння сприймати, розуміти й адекватно моделювати особистість партнера по спілкуванню), експресивних (уміння самовираження власної особистості через самопрезентацію), інтерактивних (уміння впливати на партнера по комунікативній діяльності) компонентів [3, с. 49].

Формування комунікативної компетентності на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням» – одне з актуальних пріоритетних завдань з огляду на вимоги часу, стан мовної політики в Україні та необхідність формування всебічно розвинутого і комунікативно компетентного фахівця-практика. У викладанні української мови за професійним спрямуванням акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії – на формування навичок професійної комунікації, студювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості [5].

Комунікативні вміння – це готовність до професійного спілкування, задоволення від процесу комунікації, бажання спілкуватись одне з одним. З огляду на це, складниками комунікативної компетентності є:

Мовна компетентність: репрезентація загальнолюдських цінностей, актуалізація знань про мову та мовні рівні, лексичні навички та навички володіння мовою.

Соціокультурна компетентність: формування критичного мислення, розуміння соціокультурних норм та правил спілкування в конкретному контексті.

Стратегічна компетентність: здатність добирати правильні комунікативні стратегії спілкування та адаптувати їх до відповідної життєвої ситуації.

Когнітивна компетентність: розвиток когнітивних процесів здобувача освіти (мислення, аналізу, критичного мислення).

Заняття з української мови за професійним спрямуванням орієнтовані на практичне використання мови в обраній професії, дають студентам можливість вивчати специфічну термінологію, розвивати навички письма, оформлення ділових документів, а також передбачають опанування мистецтва аргументації під час моделювання ситуативних кейсів.

Задля формування високого рівня комунікативної культури у сфері професійного спілкування здобувачів вищої освіти під час вивчення української мови за професійним спрямуванням майбутнім фахівцям доцільно пропонувати комплекс завдань із метою розвитку умінь та практичних навичок реалізації ефективної мовленнєвої діяльності для виконання роботи за фахом, тобто здійснення осмисленого чи інтуїтивного наміру адресанта, який визначає внутрішню програму та спосіб її втілення за рахунок правильного, раціонального, вмотивованого і точного застосування мовних засобів, оволодіння культурою ведення монологу, діалогу та полілогу, збагачення словникового запасу професійною термінологією, підбір доцільних та адекватних способів реалізації окресленої мети засобами української мови [8, с. 51].

Для оптимізації процесу навчання мови та підвищення ступеня його ефективності як способу формування комунікативної компетенції І. Гарбар та А. Гарбар пропонують педагогічні умови, які варто реалізувати на заняттях з української мови за професійним спрямуванням:

- наближення освітнього процесу до актуальних проблем сьогодення;
- здійснення психолого-педагогічної підтримки студентів під час навчального заняття;
- вмиле поєднання традиційних та інноваційних форм і методів навчання;
- використання інтерактивних методів навчання (дискусії, дебати, ділові ігри, проєктні методи) [4, с. 18].

Виокремимо основні підходи, в межах яких передбачено систему завдань і вправ, що сприяють оволодінню здобувачами вищої освіти комунікативних компетентностей, необхідних у подальшій професійній діяльності.

1. Використання інтерактивних методів навчання.

Для формування комунікативної компетентності студентів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, викладачі повинні використовувати інтерактивні методи навчання. З-поміж основних можна виділити:

- *рольові (ділові) ігри*, які допомагають студентам відчувати себе в реальних ситуаціях професійного спілкування. Використання гри під час заняття сприяє відтворенню моделей життєвих ситуацій, створенню можливостей «програти» проблемні

моменти, знайти варіанти їх вирішення, розумінню мотивів чужої поведінки. Під час ділової гри можна виявити, що чують, що бачать, як інтерпретують ті чи інші вислови або дії учасники та спостерігачі [4, с. 26]. Наприклад, під час вивчення теми «Культура усного фахового спілкування» студентами можна запропонувати розіграти низку рольових ігор:

Завдання 1. Уявіть, що ви вчитель загальноосвітньої школи. Учень без поважних причин запізнився на урок і не підготувався до уроку (наприклад, доповідь із наперед визначеної теми). Усно змодельюйте розмову, яку ви проведете з учнем у такому випадку.

Завдання 2. Змодельюйте типову ситуацію ділової телефонної розмови:

а) телефонуєте Ви;

б) телефонують Вам.

Завдання 3. Розіграйте телефонний діалог, використовуючи ситуації:

– між двома незнайомцями, один з яких помилився номером телефону;

– між студентами, які обговорюють результати модульної контрольної роботи з УМПС.

Завдання 4. Гра «Захоплення ініціативи в діалозі». Два студенти сідають у центрі кола. Один із них починає діалог на професійну тему, а інший повинен звернути увагу співрозмовника на свою тему. Робити це потрібно ввічливо, але наполегливо.

Завдання 5. Лінгвістична гра «Професійний ланцюжок». З алфавіту викладач обирає літеру, з якої починається гра. Протягом 10 хв студенти повинні записати якомога більше слів, дотичних до спеціальності, яку вони обрали. Перемагає той, хто придумає найбільше назв і зуміє пояснити їх значення. Наприклад: для психологів – агресія, адаптація, активність, амнезія, апатія, асоціація тощо; для біологів – амінокислоти, ареал, аутосоми, асиміляція та ін.

Зауважимо, що викладач під час гри може посідати такі позиції: бути центром гри, її керівником і режисером; виконувати функції одного з гравців; бути стороннім спостерігачем;

– кейс-метод – сприяє активізації і мотивації пізнавальної діяльності студентів, заохочує до опрацювання інформації. Застосовуючи кейси, студенти матимуть змогу висловлювати власну думку, аргументовано переконувати опонентів, захищаючи власну позицію, використовувати медіазасоби, навчаться аналізувати інформацію – виділяти головне та відкидати зайве, чітко й логічно мислити, структурувати виступ. Кейс-метод можна застосувати під час вивчення теми «Види службових листів». Наприклад, поділити студентів на 3 групи. Перша – представники рекрутингової компанії, дві інші – популярні туристичні агентства. Керівник компанії написав лист-прохання у вказані туристичні агентства, у якому просив підібрати екскурсійний тур країнами Європи для 5 працівників. Завданням туристичних агентств було написати листи-пропозиції з переліком послуг, які вони можуть надавати, характеризувати свої переваги та переконати представника рекрутингової компанії купити тур саме в них. Завданням компанії було розглянути обидві пропозиції та обрати найвигіднішу, повідомити туристичним агентствам своє рішення в листі-відмові (для одного) та листі-відповіді (для іншого);

– «мозковий штурм», дискусії, дебати, що розвивають навички аргументації та переконування. Дискусійні методи формують інтелектуальні вміння, розвивають монологічне та діалогічне мовлення, дають змогу відбирати необхідні факти, вибудовуючи їх в логічній послідовності, для аргументованого обґрунтування власної позиції, сприяють конструктивній діяльності, моделюють поведінку учасників дискусії. Зокрема, під час вибору теми дискусії необхідно орієнтуватись на її актуальність, проблемний характер, важливість. Наприклад, для студентів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням можна запропонувати такі орієнтовні теми: «*Мати вищу освіту сьогодні – престижно?*», «*Поступливість – риса слабкої людини?*», «*Мовлення кваліфікованого фахівця – це мова в роботі*». Найважливіше в дискусії точно визначити головну проблему й навколо неї зосередити увагу. Дискусію можна організувати у формі «*дерева рішень*», коли студенти заповнюють таблицю, вказуючи переваги і недоліки проблеми. Здобувачам надають основну інформацію, відомості про основні дати, події, дотичні до теми тощо. Студенти мають для себе визначити позитивні і негативні моменти у вирішенні цієї проблеми та самостійно прийняти рішення, про яке повідомлять в обговоренні.

Ще однією формою дискусійного обговорення є «мозковий штурм». Суть «мозкового штурму» визначають широко: «спрямувати на розв'язання проблем, створення інновацій, покращення комунікаційних моделей, оптимізацію споживчих послуг, планування проєкту, бюджетування тощо» [6, с. 16], стимулювати творчу активність здобувачів освіти, об'єднати теорію з практикою, активізувати пізнавальну діяльність, навчити працювати в команді; формувати повагу до іншої думки, «провокувати генерацію ідей» та ін. С. Шевчук зауважує, що метод «мозкового штурму» передбачає два етапи. На першому подається якомога більше ідей, на другому відбувається аналіз ідей та відбір кращих, найбільш придатних для подальшого опрацювання [7, с. 101]. Водночас завдання викладача – сформулювати проблему та контролювати процес її вирішення. Наприклад, актуальними проблемами для короткого «мозкового штурму» можуть бути такі: «*Шляхи вирішення мовного питання в Україні*», «*Підходи до вдосконалення особистісного розвитку*», «*Ієрархія потреб Маслоу: чи актуальна вона у XXI столітті?*».

Дискусійний метод у форматі «токшоу» дає змогу серед неоднозначних думок та пропозицій продемонструвати й обрати оптимальний варіант рішення одного й того ж питання. Як приклад, можна запропонувати студентам підготувати дискусію у форматі токшоу на одну з таких тем: «*Спорт стає засобом виховання тоді, коли він улюблене заняття кожного*» (В. Сухомлинський); «*Як впливають соціальні мережі на життя молоді?*»;

– *аналіз професійних фахових текстів*, що допомагає студентам розуміти специфіку усного мовлення у своїй галузі. Щоб студенти могли вільно спілкуватися на професійні теми, викладачеві варто здійснювати планомірну роботу щодо засвоєння фахової лексики. Для організації такого виду роботи допомагають наукові тексти, які відзначаються наявністю не лише загальнонавчальної лексики, а й фахової мови, що містить професіоналізми та терміни. Водночас роботу з науковими текстами можна

організовувати в усній формі, адже це впливає на піднесення рівня культури фахового мовлення здобувачів. Наприклад, студентам можна запропонувати такі види завдань:

- прочитати науковий текст, виділити в ньому ознаки наукового стилю;
- визначити, до якого підстилю наукового стилю належить науковий текст текст. Віднайти в ньому терміни або професіоналізми;
- виокремити в запропонованому науковому тексті інформаційну роль порядку слів, з'ясувавши, де і чому міститься основна інформація;
- довести, що запропонований текст належить до науково-популярного підстилю;
- прочитати науковий текст, виокремити ненормативні лексеми. До поданих ненормативних слів та словосполучень, які вживаються в наукових текстах, дібрати нормативні;
- проаналізувати одну зі статей наукового часопису вашого фаху за планом: 1) композиційні частини, 2) спрямованість змісту статті (наукова, практична, науково-практична, полемічна, інформаційна), 3) мовні засоби.

Важливо, добираючи науковий текст для опрацювання, передбачити колективну й індивідуальну форми роботи на занятті, а також роботу з термінологічними словниками. Отож, саме науковий текст за фахом є основним джерелом отримання науково-професійної інформації та об'єктом і засобом вивчення та навчання мови професії;

– використання методики активного слухання забезпечує «зворотний зв'язок» між здобувачами, здобувачами і викладачем для контролю якості почутого. Рефлексивне (емфатичне, активне) слухання виявляє свою продуктивність саме в діловому спілкуванні. На заняттях з української мови за професійним спрямуванням можна використати такі види робіт із застосуванням методики активного слухання, а саме:

– підготувати усні доповіді із тем: «Невербальні засоби спілкування та їхня роль під час ведення перемовин», «Особливості спілкування у конфліктних ситуаціях», «Візитівки як одна із форм спілкування між діловими партнерами»;

– скласти діалоги із застосуванням основних видів рефлексивних відповідей: уточнення, перефразування та резюмування. Мовленнєвими інструментами уточнення є питання типу «Чи не могли б ви повторити ще раз?», «Уточніть, будь ласка, що ви маєте на увазі?», «Ви хотіли ще щось додати?». Перефразування може починатися словами: «Як я вас зрозумів,...», «З вашої точки зору...», «Іншими словами, ви вважаєте...». Типовими фразами для резюмування можуть бути такі: «Вашими основними ідеями, наскільки я зрозумів, є...», «Якщо підсумувати сказане вами, то...»;

– редагування діалогу з точки зору правильного застосування методики активного слухання. Наприклад, двоє студентів демонструють діалог телефонної розмови:

- Це туристичне бюро?
- Так.
- А Надію можна?
- Вона вийшла.
- А куди?
- Вибачте, не знаю.
- Подивіться, може, вона в кабінеті керівника.
- Через кілька хвилин розмова продовжується.
- Алло. На жаль, її там немає.
- Ну добре. Я ще зателефоную.

Інші двоє студентів повинні усно відтворити цей діалог із дотриманням усіх мовних норм і етикету ділового спілкування.

2. Використання мультимедійних засобів, інтернет-ресурсів та онлайнних платформ полегшує і прискорює передання знань здобувачам, активізує процес засвоєння ними знань, підвищує продуктивність навчальної роботи як викладача, так і здобувача, зацікавлює студентів до виконання завдань.

Сучасні вебтехнології мають низку переваг: у них поєднуються відео/аудіо інформація, текстова інформація, можливість запису власного голосу та подальшої самокорекції мови. Вони надають значні можливості тестування рівня володіння українською мовою або темою, без участі або за участю викладача, що скорочує час перевірки результатів. Крім того, існують спеціалізовані програми аналізу тексту, у яких комп'ютерні програми є своєрідними експертами. Вони допомагають викладачеві відбирати та аналізувати навчальні матеріали [2, с. 8].

Ефективним мультимедійним засобом є мультимедійні презентації, що поєднують у собі динаміку, звук і зображення, а це, у свою чергу, значно покращує сприйняття нової інформації. На заняттях з української мови за професійним спрямуванням можна активно застосовувати сучасні онлайнні платформи (Kahoot, Padlet, Jamboard, Learningapps, Mentimeter, Quizizz тощо), зокрема в межах дистанційного навчання.

3. Індивідуалізація підходу у викладанні мови. Урахування гендерних аспектів комунікації. Індивідуальний підхід у роботі зі здобувачами вищої освіти допомагає їм «розкритися», продемонструвати свої вміння; викладачеві дає можливість надати студентові адресну допомогу в усвідомленні власних потреб, інтересів, мети навчання, педагогічну підтримку у творчому його самовираженні.

Оскільки студенти можуть мати різний рівень мовної підготовки та індивідуальні потреби, важливо індивідуалізувати підхід до навчання. Викладачі повинні враховувати ці особливості і надавати студентам можливість працювати над конкретними аспектами комунікативної компетентності, які їм необхідні для їх майбутньої професії. Власне індивідуальний підхід забезпечує максимальну продуктивну роботу всіх студентів на всіх етапах навчання.

У контексті професійного спілкування актуальним є розгляд поняття гендерного спілкування. Крім того, тема «Особливості гендерного спілкування» є частиною навчально-методичного забезпечення освітнього компонента. Під час опрацювання теми важливо

наголосити на особливостях комунікації між чоловіками і жінками (уживання різних видів речень, емоційність, вплив на співрозмовника). Окреслити, що в українській мові вільно функціонують у живому мовленні, у ЗМІ, словники фіксують такі слова, як: *викладачка, авторка, дисертантка, аспірантка* тощо. Сучасний етап розвитку мови відзначається як стилістичною нейтралізацією фемінітивів, уже наявних у мові (*директорка, інженерка, професорка*), так і творенням нових одиниць або засвоєнням їх з мови західної діаспори (*лідерка, режисерка, спікерка, прем'єрка, держсекретарка, прессекретарка*).

Важливо, що саме викладачі є ретрансляторами основних установок і стереотипів, наявних у гендерній культурі суспільства.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ/CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Формування комунікативної компетентності серед здобувачів вищої освіти вимагає уваги та інтегрованого підходу. Комунікативна компетентність стає важливою навичкою для успішної кар'єри та особистісного розвитку здобувача вищої освіти. Правильно спроектовані та орієнтовані на практику заняття з української мови за професійним спрямуванням допоможуть розвинути у студентів не лише загальну комунікативну компетентність, але й здатність використовувати мову у своїй професійній діяльності, що стане ключем до їх успіху в майбутньому.

Щодо **перспектив подальших розвідок** із досліджуваного питання, то необхідним є вивчення особливостей формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в межах інших навчальних дисциплін та з урахуванням специфіки спеціальностей закладу вищої освіти.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бацевич, Ф. С., 2004. *Основи комунікативної лінгвістики*: підручник. Київ: ВЦ Академія, 344.
2. Безлюдний О. І., Лукіяничук І. В., 2023. Методологічні проблеми впровадження цифрових технологій та інноваційних методик навчання. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 67, 5 – 14.
3. Білик, Я., 2017. Поняття комунікативної компетенції в системі європейських ключових компетентностей. *Мова в професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект*: матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції. 19 жовтня 2017 р. Харків: НУЦЗУ, 48 – 50.
4. Гарбар, І. В., Гарбар, А. І., 2023. *Формування мовленнєво-комунікативної компетенції майбутніх фахівців на заняттях з української мови за професійним спрямуванням*. Миколаїв: НУК, 48.

5. Зімонова, О., Шлєіна, Л., 2023. Формування культури усного професійного спілкування у здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). *Людинознавчі студії: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка*, 16/48: Педагогіка, 105 – 110.

6. *Інструментарій з управління знаннями: методики зберігання та поширення досвіду*; [пер. з англ. М. Висоцької], 2013. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ: ТОВ «Софія-А», 144.

7. Кравченко-Дзондза, О., 2014. Формування комунікативної компетенції студентів у процесі вивчення дисциплін філологічного циклу. *Молодь і ринок*, 7(114), 98 – 102.

8. Савчук, Н.М., 2023. Формування високого рівня комунікативної культури у сфері професійного спілкування під час вивчення української мови за професійним спрямуванням. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 59, 3, 49 – 52.

9. Хом'як, І. М., 2011. Комунікативна компетентність українського філолога. *Нова педагогічна Думка*, 3, 38 – 41.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Zoreslava Shevchuk,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Teacher of the Ukrainian Language Department

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9309-5517>

shevchuk.zoreslava@kpnu.edu.ua

Abstract. The article is devoted to the study of the process of formation of communicative competence among students of higher education. The importance of mastering communicative skills during the study of the academic discipline "Ukrainian language for professional purposes" is considered, and the necessity of implementing a number of methods and approaches to improve the communicative competence of students is argued. The course "Ukrainian language (for professional purposes)" is related to the specification of the competency requirements for language training of students of higher education. It is important to develop a set of universal stereotypes of the professional speech behaviour of the future specialist during the performance of his professional duties. The corresponding task of the teacher is to define a set of professional linguistic and communicative competences in the main types of language activities. At the same time, the application of a communicative and activity approach to the organization of the educational process ensures in this case the formation of not

only language (writing documents), but also speech and communicative competences of students, and interactive tasks activate the cognitive activity of students, form the skills necessary for further raising the level speech skills. The article singles out the main approaches that help students of higher education master the communicative competences necessary for further professional activity, in particular: the use of interactive learning methods (role-playing games, case methods, brainstorming, discussions, debates, talk shows, analysis of professional texts, methods of active listening, etc.); the use of multimedia tools, Internet resources and online platforms that facilitate and accelerate the transfer of knowledge to learners, increase the productivity of both the teacher and the learner, interest students in completing tasks); individualization of the approach in teaching the Ukrainian language (taking into account the peculiarities of each student, giving the opportunity to work on specific aspects of communicative competence, taking into account gender aspects of communication).

Keywords: competence; communication; interactive method; methodology; modelling.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Batsevych, F. S., 2004. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]: pidruchnyk. Kyiv: VTs Akademiia, 344.
2. Bezliudnyi O. I., & Lukiianchuk I. V., 2023. Metodolohichni problemy vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii ta innovatsiinykh metodyk navchannia [Methodological problems of implementation of digital technologies and innovative teaching methods]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 67, 5 – 14.
3. Bilyk, Ya., 2017. Poniattia komunikatyvnoi kompetentsii v systemi yevropeiskykh kliuchovykh kompetentnostei [The concept of communicative competence in the system of European key competences]. *Mova v profesiinomu vymiri: komunikatyvno-kulturnyi aspekt: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi onlain-konferentsii*. 19 zhovtnia 2017 r. Kharkiv: NUTsZU, 48 – 50.
4. Harbar, I. V., & Harbar, A. I., 2023. *Formuvannia movlennievo-komunikatyvnoi kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv na zaniattiakh z ukrainskoi movy za profesiinym spriamuvanniam* [Formation of speech and communication competence of future specialists in Ukrainian language classes for professional orientation]. Mykolaiv: NUK, 48.
5. Zimonova, O., & Shlieina, L., 2023. Formuvannia kultury usnogo profesiinoho spilkuвання u zdobuvachiv vyshchoi osvity na zaniattiakh z ukrainskoi movy (za profesiinym spriamuvanniam) [Formation of the culture of oral professional communication among students of higher education in Ukrainian language classes (for professional orientation)]. *Liudynoznavchi studii: zb. nauk. prats DDPU imeni Ivana Franka*, 16/48: Pedagogika, 105 – 110.

6. *Instrumentarii z upravlinnia znanniamy: metodyky zberihannia ta poshyrennia dosvidu* [Toolkit for knowledge management: methods of storage and dissemination of experience]; [per. z anhl. M. Vysotskoi], 2013. Shveitsarsko-ukrainskyi proekt «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini – DESPRO». Kyiv: TOV «Sofiia-A», 144.

7. Kravchenko-Dzondza, O., 2014. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii studentiv u protsesi vyvchennia dystsyplin filolohichnoho tsyклу [Formation of communicative competence of students in the process of studying the disciplines of the philological cycle]. *Molod i rynek*, 7(114), 98 – 102.

8. Savchuk, N.M., 2023. Formuvannia vysokoho rivnia komunikatyvnoi kultury u sferi profesiinoho spilkuvannia pid chas vyvchennia ukrainskoi movy za profesiinym spriamuvanniam [Formation of a high level of communicative culture in the field of professional communication during the study of the Ukrainian language in a professional direction]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, 59, 3, 49 – 52.

9. Khomiak, I. M., 2011. Komunikatyvna kompetentnist ukrainskoho filoloha [Communicative competence of the Ukrainian philologist]. *Nova pedahohichna Dumka*, 3, 38 – 41.

ЗМІСТ

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Бабенко Світлана Анатоліївна

Обґрунтування доцільності змін у кадровому менеджменті загального закладу середньої освіти: від традицій до гендерного підходу 7

Білан Марія Вікторівна

Становлення і розвиток системи навчання дорослих мігрантів у Канаді ...21

Джинг Ванг

Пріоритетні моделі розвитку вищої освіти в сучасному Китаї 31

Кучинська Ірина Олексіївна,

Ціннісні орієнтири військово-патріотичного виховання студентської молоді в умовах сучасного реформування вищої школи 42

Маланчук Сергій Васильович

Сутнісно-змістова характеристика поняття «громадянська компетентність» у контексті компетентнісної парадигми освіти 51

Мартинець Лілія Асхатівна

Розробка програми розвитку аграрного факультету 63

Morska Liliya, Storchova Tetiana

Challenges in creativity definition and measurement: educational implications 75

Муковіз Олексій Павлович

Особливості та перспективи запровадження партисипативного підходу в освіті 84

Одарченко Вероніка Ігорівна

Методологічні підходи до управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників комунального ЗВО 93

Олексюк Ольга Миколаївна

Теорія музичної освіти: постнекласичний етап 105

Татарко Ірина Іванівна

Елементи становлення морської освіти: досвід морських музеїв 112

Черняк Сергій Геннадійович

Персоніфікований підхід до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (1930 – 1940 рр.) 122

Розділ 2

ДОШКІЛЬНА ТА ПОЧАТКОВА ОСВІТА: АДАПТИВНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ТА НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Максимова Олена Олександрівна, Федорова Марія Анатоліївна

Змістово-технологічне забезпечення виховання міжособистісної
толерантності у дітей старшого дошкільного віку 137

Розділ 3

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Аніщенко Олена Валеріївна

Професійний розвиток викладачів закладів вищої освіти
в умовах неформальної та інформальної освіти: інноваційні практики 151

Бахмат Наталія Валеріївна

Штучний інтелект у вищій освіті: можливості використання 161

Карташова Любов Андріївна, Сорочан Тамара Михайлівна

Проведення лабораторних робіт в процесі змішаного навчання студентів за
моделлю «перевернутий клас» в галузі 17 електроніка, автоматизація та
електронні комунікації 173

Лабунець Віктор Миколайович, Карташова Жанна Юріївна

Формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до
керівництва учнівським інструментальним колективом 183

**Романенко Олександр Вікторович, Гурняк Оксана Миколаївна,
Новосад Катерина Валеріївна**

Аналіз отруйних представників біоти як складової навчальної дисципліни
«Медична біологія» 194

Шевчук Зореслава Сергіївна

Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти на
заняттях з української мови за професійним спрямуванням 207

CONTENTS

Section 1

METHODOLOGY, THEORY AND HISTORY OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Babenko Svitlana

Teaching efficiency in a higher school as a basis for improving the functioning of the management quality of a modern university 7

Bilan Mariia

Maturing and development of the education system for adult migrants in Canada 21

Wang Jing

Priority models of higher education development in modern China 31

Kuchynska Iryna

The valuable guidelines of military patriotic education of youth students in the conditions of modern high school reform 42

Malanchuk Serhii

Essential-content characteristics of the concept "civic competence" in the context of the competence paradigm of education 51

Martynec Liliia

Development of the development program of the faculty of agriculture 63

Morska Liliya, Storchova Tetiana

Challenges in creativity definition and measurement: educational implications 75

Mukoviz Oleksii

Peculiarities and prospects of implementation of the participatory approach in education 84

Odarchenko Veronika

Methodological approaches to management of professional development of scientific and pedagogical employees of communal institutions of higher education 93

Oleksiuk Olha

Theory of music education: post-non-classical stage 105

Tatarko Iryna

Elements of the formation of maritime education: the experience of maritime museums 112

Cherniak Sergii

A personalized approach to studying the problem of educational and pedagogical prognostication in the Ukrainian Socialist Soviet Republic (1930 – 1940) 122

Section 2

PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION: ADAPTIVE PRINCIPLES OF PREPARATION AND LEARNING IN THE CONTEXT OF IDEAS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL AND EDUCATION

Maksimova Olena, Fedorova Mariia

Content-technological ensuring the education of interpersonal tolerance of older preschool-aged children 137

Section 3

MODERNIZATION OF PROFESSIONAL EDUCATION PROCESSES

Anishchenko Olena

Professional development of teachers of higher education institutions in the context of non-formal and informal education: innovative practices 151

Bakhmat Nataliia

Artificial intelligence in higher education: possibilities of using 161

Lyubov Kartashova, Tamara Sorochan

Conducting laboratory work in the process of blended learning of students on the model of "flipped classroom" in the field of 17 Electronics, automation and electronic communications 173

Labunets Viktor, Kartashova Zhanna

Formation of the future music teacher's readiness for managing a student instrumental group 183

Romanenko Olexander, Hurniak Oksana, Novosad Kateryna

Analysis of poisonous representatives of biota as a component of the educational discipline "Medical biology" 194

Shevchuk Zoreslava

Formation of communicative competence of students of higher education in the ukrainian language classes for professional purposes 207

Scientific publication

**Pedagogical Education:
Theory and Practice
Collection of research papers
Issue 35 (2–2023)**

The views expressed in this publication are those of the contributors and do not necessarily reflect the views of the editors

*Publishing house MILENIUM,
60 Kyrylivska, Kyiv
Tel.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84
E-mail: milenium_ofis @ukr.net*

Наукове видання

**Педагогічна освіта:
теорія і практика
Збірник наукових праць
Випуск 35 (2–2023)**

Редколегія збірника не несе відповідальності за зміст статей і може не поділяти думку авторів

*Видавництво «МІЛЕНІУМ»
вул. Кирилівська, 60, м. Київ
Тел.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84
E-mail: milenium_ofis @ukr.net*

Підписано до друку 28.12.2023 р. Формат 60x84/8
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографія.
Умовно-друковані арк. 28,5. Обліково-видавничі арк. 27,8.
Наклад 300 прим. Замовлення № 52

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

ВИДАВНИЦТВО «МІЛЕНІУМ»
м. Київ, вул. Кирилівська, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84
e-mail: milenium_ofis@ukr.net